

**Sborník
Státního okresního archivu Přerov
29 / 2021**

**Sborník
Státního
okresního
archivu
Přerov
29
2021**

**Přerov
2021**

Obsah

7	Leoš Mlčák – Olomoucký stavitel Jan Jakub Kniebandl (1665–1730) a kaple sv. Františka Xaverského v Kokorách
24	Jiří J. K. Nebeský – Olšovec – nejmladší ves hranického panství
37	Jiří J. K. Nebeský – K dějinám osídlení Zbrašova
46	Jan Štěpán – Fotografické ateliéry v Lipníku nad Bečvou
80	Jan Štěpán – Mezi lipenskými plachtaři 7. července 1945
87	Karel Žurek – Dagmar Komárková-Vykoukalová – K stavebním dějinám domu č. p. 225 na náměstí T. G. Masaryka v Přerově
99	Míroslav Marada – Přerovský městský fyzik Markus Rokotnitz a jeho rod
107	Eva Tydlačková – Vilímkovo mýdlo s poprsím. Historie mydlárny v Lipníku nad Bečvou
123	Petr Jirák – Internační tábor pro Němce a kolaboranty v Kojetíně
154	František Všetická – Pocítíš první radost a první strach
157	Jiří Lapáček – Cukrář Miloš Sum a jeho život v ruských legiích
239	O autorech

Leoš Mlčák

Olomoucký stavitel Jan Jakub Kniebandl (1665–1730) a kaple sv. Františka Xaverského v Kokorách

V Kokorách na jihovýchodním okraji obce, u silnice z Olomouce do Přerova, stojí ve svahu pozoruhodná kaple vybudovaná olomouckými jezuity, majiteli panství, kteří Kokory vlastnili jako součást statku Rokytnice. Rokytnický statek si koupili v roce 1667 od pánů Haugviců z Biskupic.^{1/} V Kokorách jezuité postavili pivovar a spravovali zdejší hospodářský dvůr. Připravovali také přestavbu kokorského farního kostela, k čemuž se dochovalo pět listů ideových plánových konceptů.^{2/}

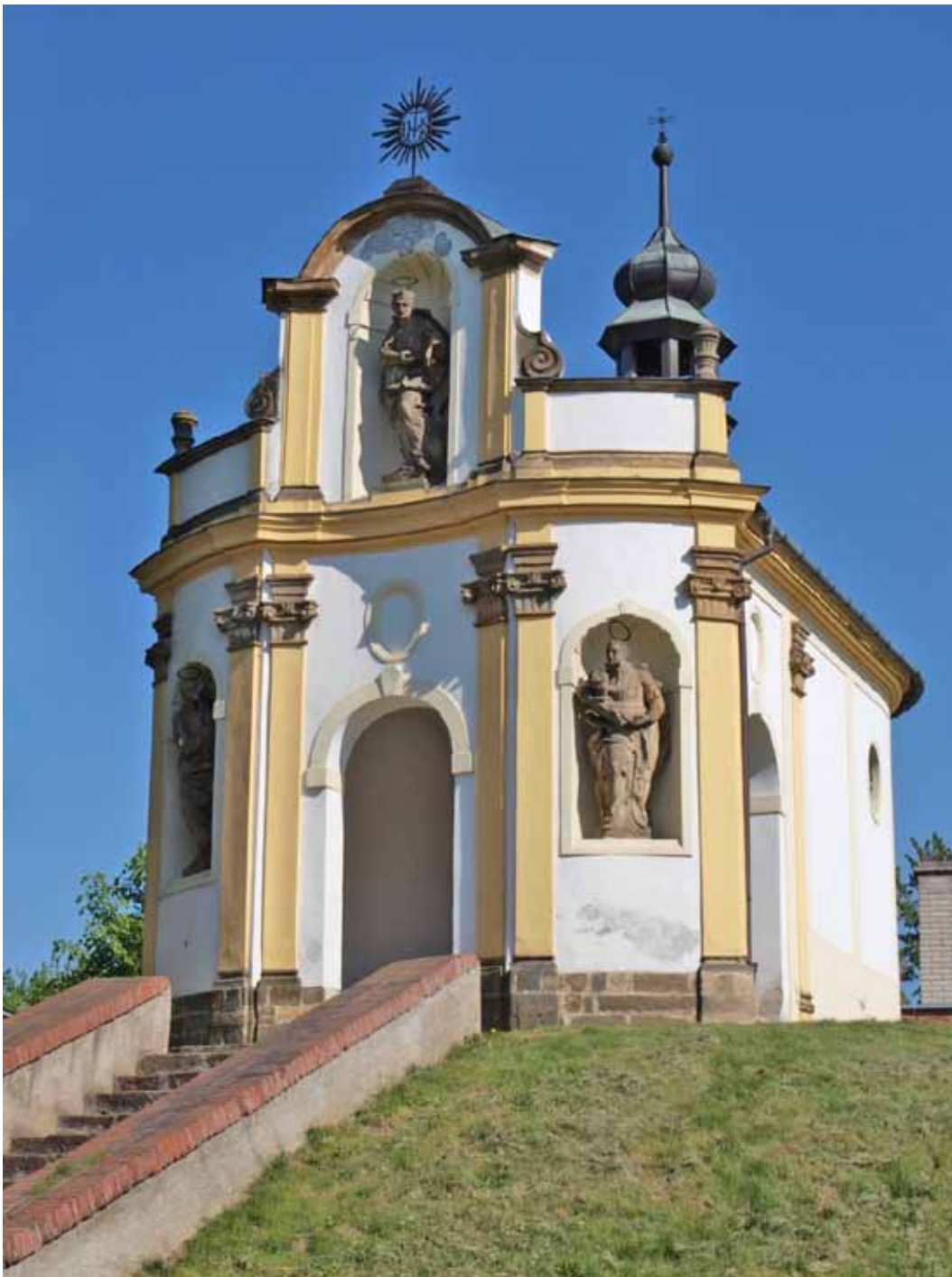
Podle jedné místní legendy byla kaple postavena pro sochu sv. Františka Xaverského vyoranou na poli. Podle druhé legendy projížděl po silnici povoz vezoucí z Olomouce sochu tohoto světce určenou do Přerova. V Kokorách se vůz prý zastavil a nebylo možné ho znovu uvést do pohybu. Bylo to považováno za znamení, na jehož základě byla socha ponechána v obci a byla pro ni postavena kaple.^{3/} Ačkoliv jde jen o legendy, je jisté, že socha je dost rustikální a její plastické ztvárnění v podobě ležícího světce je méně časté. S ohledem na její formu je určení doby jejího vzniku dost obtížné. V žádném případě ale autorsky ani časově nesouvisí se sochařskou výzdobou na průčelí a je dost dobře možné, že je přece jen o něco málo starší. Umírající prostovlasý světec leží na stylizovaném slaměném loži a sepjatýma rukama si přidržuje na prsou knihu a kovový křížek s ukřižovaným Kristem.

Kaple, podle této sochy zasvěcená významnému jezuitskému misionáři sv. Františkovi Xaverskému, byla stavebně dokončena a benedikována v roce 1724, což dokládá fragment pergamenu, nalezený v roce 1860 při opravě kaple, předaný kokorskému faráři Deutschovi, na němž byla

1/ HOSÁK, Ladislav: *Přehled Historického místopisu Moravy a Slezska v období feudalismu do roku 1848*. Ostrava 1967, s. 306.

2/ RICHTER, Václav: *Umělecko-historický materiál z archivu olomouckých jezuitů*. In: Sborník KVM v Olomouci, Acta Sluko B III/1955, s. 228–229.

3/ MOLINOVÁ, Zdeňka: *Kaple sv. Františka Xaverského v Kokorách*. Slovo pro každého. Časopis přerovského děkanátu, č. 6, 2003, s. 5.

Průčelí kaple v Kokorách, foto archivu Leoše Mlčáka

Socha sv. Františka Xaverského v interiéru kaple, foto Leoš Mlčák

vedle letopočtu čitelná jména tehdejších představených jezuitské koleje.^{4/} K postavení kaple přispěla existence pramene s léčivou vodou, který vyvěral poblíž ní. Revers k údržbě kaple vystavil tehdejšímu faráři Matouši Sedláčkovi rektor olomoucké jezuitské koleje Jan Seidl. Kapli benedikoval *gregoriánskou vodou* kokorský farář 7. listopadu 1724.^{5/} O povolení ke zřízení oltáře farář konzistoř zažádal 6. února 1725.^{6/} Po opětovné žádosti o to, aby mohla být v nově postavené kapli sloužena mše, mu povolení konzistoř udělila 15. února 1725 s tím, že mše smí být sloužena v *den Venušin* na přenosném oltáři.^{7/} V samotné kapli bylo totiž málo místa, protože uprostřed ní byla umístěna kamenná socha ležícího misionáře Františka Xaverského, který zemřel na břehu moře na ostrově San Čoan, když čekal na loď do Číny. Výroční mše se od roku 1725 konaly každoročně 3. prosince o svátku sv. Františka Xaverského.

Protimorový patron sv. František Xaverský byl již před tím uctěn v sousední Rokytnici, kde byl po skončení morové epidemie vztyčen kamenný sloup s jeho sochou, zhotovenou olomouckým sochařem Davidem Zirnem. Podle monogramu CP byl postaven za rektora Karla Pfeferkorna,

4/ Farní kronika Kokory, s. 35.

5/ Gregoriánská voda je složena z vody, vína a soli.

6/ DAVIDOVÁ, Kamila: K restaurování malířské a štukové výzdoby kaple sv. Františka Xaverského v Kokorách v roce 2006. In: *Sborník Národního památkového ústavu, územní pracoviště v Olomouci*, Olomouc 2007, s. 20.

7/ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc (dále jen ZA Opava, pobočka Olomouc), Arcibiskupská konzistoř, G 3 Stavby, přestavby a opravy filiálních kostelů a kaplí, inv. č. 25, karta 4821. *Dies Veneris* je v římském kalendáři pátek.

Socha sv. Aloise z Gonzagy na průčelí,
foto Leoš Mlčák

Socha sv. Stanislava Kostky na průčelí,
foto Leoš Mlčák

který stál v čele koleje v letech 1715–1718. Do Rokytnice se někteří jezuité uchýlili z Olomouce záhy po vypuknutí moru. V rokytnickém kostele se dokonce konaly disputace a doktorské promoce. Není vyloučeno, že za tohoto nuceného pobytu pili s úspěchem vodu ze zázračného kokorského

pramene, což by mohlo být důvodem k vybudování kaple zasvěcené protimorovému patronovi v jeho sousedství. Sochy dvou jiných protimorových patronů sv. Pavlína a sv. Rozálie dali jezuité původně osadit nad brány uzavírající vstup do Rokytnice z obou jejích přístupových stran. Po zboření bran byly sochy přemístěny před rokytnický farní kostel.^{8/}

Kaple v Kokorách, postavená na půdorysu dvou oválů, je formálně ovlivněna radikálním barokem. Osy obou oválů svírají pravý úhel. Zvlněnou fasádu průčelí člení sdružené pilastry s osobitými kompozitními hlavice-mi, které nesou masivní profilovanou římsu, na kterou dosedá štít s nikou a volutovými křídly. Štít, s atikami po stranách, je ukončen obloukovou římsou, vynášenou dvěma stupňovitými pilastry s římsovými hlavice-mi. Na vrchol štítu je osazen kovový nimbus se symbolem jezuitského řádu, na okraje atik kamenná váza. Původně na ní asi byly sochy dvou ze čtyř archandělů. Dvě další byly patrně osazeny na rozšířené římsy pilastrů volutového štítu. Všechny tyto sochy údajně zničila vichřice, která je z průčelí shodila. Lze předpokládat, že zobrazovaly boží posly a ochránce archanděla Michaela, Gabriela, Uriela a Rafaela. Z těchto čtyř byl archanděl Rafael spojován s uzdravováním, což vyplývá již z hebrejské etymologie jeho jména: *Bůh uzdravuje*. Z bible je známé zejména Rafaelovo uzdravení Sára a Tóbita i jeho ochrana mladého Tóbitova syna Tobíáše.

Po stranách obloukově ukončeného vstupu je fasáda prolomena dvěma nikami se sochami sv. Aloise z Gonzagy a sv. Stanislava Kostky. Bohumil Samek tyto sochy mylně identifikoval jako sv. Antonína Paduánského a sv. Františka Xaverského.^{9/} V horní nise ve štítu se nachází socha zakladatele jezuitského řádu sv. Ignáce z Loyoly. Boční fasádu prolamují v místě předsíně obloukově ukončené průchody. Předsíň je ve fasádě po obou stranách ohraničena pilastrem s kompozitní hlavici, poněkud eklekticky přiloženým na rozšířenou lizénu, která je součástí hladkých lizénových rámu členících zbývající části fasády. Obloukový závěr je iluzivně oddělen lizénami sdruženými. Sedlová střecha je pokryta břidlicí. Vlastní prostor kaple je osvětlován oválnými okny s lištovými šambránami a probíjenými kovanými mřížemi, oválná okna na předsíni jsou slepá, rámovaná profilovanými šambránami.

Výběr soch osazených do nik na průčelí kaple nebyl nahodilý a patrně rovněž souvisel s přestálou morovou epidemií a pitím zdejší zázračné vody, pramenící pod sva-hem. Socha sv. Ignáce z Loyoly odkazuje k jezuitům, sochy sv. Aloise z Gonzagy a sv. Stanislava Kostky ke studentům za morové epidemie pobývajícím spolu se svými profesory na zdejším panství. Sv. Stanislav Kostka (1550–1568) se v Římě se seznámil s jezuitským řádem a toužil se stát jeho členem. Když onemocněl, prožil mystické vize, při nichž mu Panna Marie předala do náruče malého Ježíše a sv. Barbora svátost oltářní. Zemřel ve věku 17 let. Roku 1606 byl prohlášen

8/ MLČÁK, Leoš: *K autorství soch protimorových patronů v Rokytnici u Přerova*. Výroční zpráva Památkového ústavu v Olomouci za rok 1996, Olomouc 1997, s. 90–92.

9/ SAMEK, Bohumil: *Umělecké památky Moravy a Slezska 2*. Praha 1999, s. 158.

za blahoslaveného, roku 1726 byl kanonizován. Je patronem studentů a noviců jezuitského řádu.

Sv. Alois z Gonzagy (1566–1591) v deseti letech, pod vlivem sv. Karla Boromejského, který mu udělil první svaté přijímání, složil slib čistoty. Ve věku sedmnácti let vstoupil v Římě do semináře Tovaryšstva Ježíšova. Když ve městě vypukla morová epidemie a jezuité otevřeli špitál, pomáhal v něm sv. Alois Gonzaga nemocným. Sám se při tom nakazil a zemřel. Je uctíván jako patron mladých a přimluvce proti moru a očním chorobám. Beatifikován byl roku 1605, svatořečen roku 1726. Oba světci se spolu nacházejí u olomouckých jezuitů také na obrazech na predele oltáře sv. Aloise v kostele Panny Marie Sněžné a okenních špaletách studentské kaple Božího Těla v Novém konviktu. Haringerovy obrazy světců na predele oltáře pocházejí z roku 1726, z doby jejich kanonizace, Handkeho fresky v kapli z roku 1728. Atributem kokorské sochy sv. Stanislava Kostky je malý Ježíš, kterého drží v náručí, atributem sv. Aloise z Gonzagy kříž s korpusem ukřižovaného Krista a kovaná lilie, odkazující na jeho slib čistoty. Zakladatel jezuitského řádu sv. Ignác z Loyoly drží knihu s tradičním řádovým heslem A M D G (*Ad Maiorem Dei Gloriam*) K větší slávě Boží. Na prsou má vytesán zářící jezuitský znak s Kristovým monogramem IHS. Další čtyři alegorické sochy stály na balustrádě schodiště, odkud je dal roku 1800 odstranit rokytnický panský správce Čížek.^{10/}

Autorství dochovaných soch s výrazným esovitým kontrapostem je nejisté. Jejich svébytně ostře řezanou traktací draperií nelze zatím spojit s rukopisem žádného ze sochařů, činných v Olomouci kolem roku 1720. Týká se to jak Jana Sturmera a Davida Zirna, tak i Augustina Thomasbergera, který navíc v kameni nepracoval. K modelaci, kontrapostu a typice hlav zobrazených figur mají nejbližší řezby na mariánském oltáři v Litovli, připisované olomouckému sochaři Tobiašovi Schützemu, úrovně jejich celkového zpracování ale nedosahují. Schütz byl kromě toho už na konci roku 1723 vážně nemocen. Sňatek s Terezou Pítnerovou uzavřel 30. října 1723 na smrtelné posteli.^{11/} Záhy po sňatku zemřel, jeho pozůstalost byla projednávána počátkem následujícího roku. S pozůstalou vdovou Terezou se 7. dubna 1726 oženil sochař Jiří Antonín Heinz (1698–1751). Vzhledem k Schützově nemoci by bylo možné předpokládat pouze zhotovení modelů, které následně realizoval někdo z tovaryšů zaměstnaných tou dobou v některé z olomouckých dílen, snad nejspíš u Davida Zirna, o jehož autorství uvažoval Adam Sekanina.^{12/} Práce s modely je u Tobiaše Schütze archivně doložena. Šest jich například zhotovil k sochám světců osazeným na mariánském morovém sloupu v Olomouci.

Interiér kaple v Kokorách se skládá ze dvou oddělených prostorů. Zadní prostor tvoří vlastní oválná kaple se sochou ležícího sv. Františka

Iluzivní výmalba kopule, foto Leoš Mlčák

Xaverského, položenou na pískovcové dlažbě. Je zaklenut kopulí s lucernou v sanktusníku. Přední prostor tvoří vůči kapli příčně orientovaný nepravidelný ovál otevřené předsíně, která je zaklenuta valenou klenbou s výsečemi. Podle farní kroniky byla do půlkruhu kolem kaple vystavěna ohradní zídka, schodiště ke kapli asi zdobila kamenná balustráda se sochami a vázami. Kolem kaple byly vysázeny jedlé kaštiny a další vzácné stromy.^{13/} Existenci zeleně dokládá ještě plán Kokor na císařském otisku mapy stabilního katastru z roku 1830.

Vnitřní prostor prošel v minulosti řadou úprav. Socha sv. Františka byla nelogicky přesunuta do nově vytvořeného výklenku pod novým oltářem. Odstraněn byl původní štukový oltářní reliéf sv. Františka Xaverského, datovaný malými arabskými písmeny, který byl odkryt při opravě kaple prováděné roku 1888. Těžko čitelný letopočet byl ztotožněn s rokem 1713.^{14/} Ten se ale nemohl vztahovat k době vzniku kaple, snad připomínal počátek morové nákazy. Osekaný reliéf byl nahrazen oltářním obrazem téhož titulárního světce, který byl podle Řehoře Volného datován rokem 1739.^{15/} Podle opisu zprávy pro děkanskou matriku z doby před rokem 1835 malba zobrazovala sv. Františka Xaverského objímající-

10/ DAVIDOVÁ, Kamila, cit. dílo, s. 21.

11/ ZA Olomouc, pobočka Olomouc, Matrika oddaných kostela sv. Mořice z let 1682–1762, sig. O III 18, s. 365.

12/ SEKANINA, Adam: *David Zirn nejmladší*. Magisterská diplomová práce FFUP Olomouc 2013, s. 127.

13/ Farní kronika Kokory, s. 1, DAVIDOVÁ, Kamila, cit. dílo, s. 20.

14/ Farní kronika Kokory, s. 35.

15/ WOLNY, Gregor: *Kirchliche Topographie von Mähren*. Olmützer Erzdiöcese, díl V., Brno 1855, s. 188.

ho kříž s ukřižovaným Kristem.^{16/} Odstraněna byla při opravě kaple roku 1888 a nahrazena nástěnnou malbou šternberského malíře Gustava Přechy, na níž sv. František Xaverský káže na misií Indům.

Kopuli kaple člení iluzivní malba. Čtyři rozšiřující se lizény propojují olemování oválného okula, otvírajícího pohled do lucerny sanktusníku, s mramorovanou oběžnou římsou. Plochu kopule prolamují tři iluzivní oválná okna, členěná do symetrického barokního kříže na 16 tabulek. Po stranách jsou k oknům a lunetě nad oltářním retabulem přiloženy zelené ratolesti. Iluzivní špalety těchto oken, nad vstupem a nad bočními stranami kaple, pokrývá stylizovaný okrový akantový ornament. Tímto okrovým ornamentem, napodobujícím zlacení, jsou pokryty také lizény. Iluzivní polychromií byla zdobena i dolní část lucerny sanktusníku navazující na okulus. Skládá se ze dvou etáží, spodní je kamenná, horní dřevěná. Nad oltářem je namalována iluzivní klenební luneta, pokrytá bílým a okrovým ornamentem. Čtyři pole stěn, mezi vstupem, oltářem a dvěma poli s figurálními nástěnnými malbami, byly obloženy různými druhy kamínků, a to způsobem, jaký je obvykle používán v grottách. Grottu často tvořily malé jeskyně u vodních zdrojů, což nelze s ohledem na zdejší neďaleký léčivý pramen opomenout. Vznik tohoto obložení stěn i nástěnných maleb datuje nad vstupem okrová kartuše s letopočtem 1724, sestavená rovněž z kamínků použitých k obkladu na stěnách.

Baldachýnové retabulum oltáře tvoří štuková, původně polychromovaná výzdoba s figurami andělů. Na stříšce baldachýnu jsou vymodelovány dvě hlavy andělků, v oblačné sféře pod baldachýnem je jich pět. Drapérii, na níž se nachází orámovaný oltářní obraz, přidržuje velký a malý anděl. Velký anděl po levé straně oltáře na obraz rukou ukazuje. Těla andělů měla barvu inkarnátu, vlasy okrový odstín, křídla barvu slonové kosti, která pokrývala i část drapérií. Drapérie baldachýnu byla sytě červená, jeho stříšku zdobilo stříbro. Třásně a třapce byly patrně zlacené. Červeně polychromovaný štukový rám spočíval na oblacích v barvě slonové kosti.^{17/} Do rámu, nahoře zdobeného dřevěnou pozlacenou kytkou, byl původně vymodelován již zmíněný štukový reliéf sv. Františka Xaverského, o němž už víme, že byl roku 1739 osekán a nahrazen obrazem na plátně a roku 1888 stávající nástěnnou malbou. Restaurátorským průzkumem bylo dále zjištěno, že dochované barokní figurální malby na stěnách překrývaly dvě vrstvy přemaleb. Starší vrstva přemaleb pocházela z poslední třetiny 18. století. Vznikla v souvislosti s užíváním kaple k bohoslužbám, kdy byla zvětšena obě oválná okna v polích s figurálními malbami. Mladší vrstva přemaleb pocházela z roku 1888. První a druhá vrstva byly provedeny technikou *vápenné secco*, třetí mastnou temperou.^{18/}

16/ Na opis spisu z pozůstalosti pana Gibely odkazuje Miroslava Kašpárková. KAŠPÁRKOVÁ, Miroslava: *Kokory, kaple sv. Františka Xaverského*. Stavebně-historický průzkum. Olomouc 1966, strojopis v archivu L. Mlčáka, s. 4.

17/ DAVIDOVÁ, Kamila, cit. dílo, s. 23.

18/ DAVIDOVÁ, Kamila, cit. dílo, s. 21.

Oltářní retabulum, foto Leoš Mlčák →

Sv. František uzdravuje nemocnou ženu, foto Leoš Mlčák

Z obou polí s figurálními nástěnnými malbami se při restaurování roku 2006 podařilo odkrýt a retušovat fragmenty barokní vrstvy se dvěma výjevy ze života sv. Františka Xaverského. Sejmuty byly také Přechovy přemalby v kopuli. Na špaletách obou rozšířených oken byla ponechána přemalba z poslední třetiny 18. století. Kamenná socha sv. Františka Xaverského byla vrácena na své původní místo, stejně jako restaurované nástěnné kované svícny na bočních stranách kaple a v oblačné sféře pod oltářní malbou, obnovené se zelenou polychromií a zlacením. Původně byla asi polychromována a zlacena také kovaná mříž zdobená stáčenými akantovými rozvilinami, osazená ve vstupu do kaple.^{19/}

Z figurálních vyobrazení je lépe dochována nástěnná malba na levé straně kaple, která zobrazuje sv. Františka Xaverského s poutnickou holí, který se sklání nad nemocnou ženou, ležící před rozpadávající se chatrčí, a uzdravuje ji. Druhé vyobrazení na protilehlé straně je mnohem méně zachovalé. Podle zobrazeného trůnu s orientálním vládcem a příznaků oděvů přítomných zachycuje disputaci sv. Františka Xaverského před králem Bunga s bonzy.

Zobrazování scén ze života sv. Františka Xaverského se olomoučtí jezuité věnovali mnohokrát. Například už roku 1663 byl v Olomouci publi-

19/ Tamtéž, s. 23–24.

Disputace sv. Františka Xaverského před králem Bunga s bonzy, foto Leoš Mlčák

kován univerzitní emblematický tisk *Divus Franciscus Xaverius* s vlastnoručními rytinami malíře Antonína Lublinského. Roku 1675 tentýž autor navrhl obrazovou univerzitní tezi pro Leopolda Kryštofa Gellera a Adama Ferdinanda Matyášovského z Matyášovic s námětem světcovy disputace před králem Bunga. Do grafické podoby Lublinského návrh převedl Johann Georg Waldreich. Na několika dalších tezích bylo použito vyobrazení sv. Františka Xaverského ležícího v chatrči na břehu moře, marně před smrtí vyhlížejícího loď, která by ho dopravila k misi do Číny. Vyobrazení disputace s bonzy před králem Bonga v Kokorách bylo v redukované podobě inspirováno výše uvedenou univerzitní tezí roku 1675, nebo z grafiky z ní odvozené.^{20/} Vliv této Lublinského teze byl natolik silný, že ji použil pro svou malbu ještě roku 1746 Jan Kryštof Handke při výzdobě chórové kaple sv. Františka Xaverského v kostele Panny Marie Sněžné.

Autor dochovaných fragmentů kokorských barokních nástěnných maleb zůstává prozatím neznámý, a to proto, že kromě Jana Kryštofa Handkeho a autorů oltářních obrazů v kostele Panny Marie Sněžné nevíme zatím nic o tvorbě dalších olomouckých malířů z této doby a v podstatě

20/ Teze Leopolda Kryštofa Gellera je uložena v grafické sbírce Staatsgalerie Stuttgart, inv. č. An 2793; Teze Adama Ferdinanda Matyášovského z Matyášovic v Národní galerii v Praze, inv. č. R 81 339.

ani o Karlu Moravcovi (kolem roku 1689–1730), jehož fresky v kostele sv. Mořice byly velmi razantně přemalovány olejovými barvami. Nic se také nedochovalo z tvorby dekorativních malířů pracujících pro olomoucké jezuity v první polovině dvacátých let 18. století. Jejich náplní bylo štafírování a zlacení, realizace návrhů slavobrán, divadelních kulís a iluzivní výmalba interiérů.

Z dochované dispozice kaple a její pozoruhodné výzdoby je zjevné, že kaple měla votivní a memoriální funkci, v níž byl její celý vnitřní prostor věnován úctě sv. Františka Xaverského, symbolizované jeho sochou, nástěnnými malbami a štukovým oltářním baldachýnovým retáblem s nedochovaným štukovým reliéfem. Na průčelí symbolicky vítali příchozí světcovi řádoví druhové, zakladatel řádu a dva patroni jezuitských noviců a studentů. Z důvodu této zamýšlené původní koncepce neumožňoval stísněný prostor v kapli pravidelné konání bohoslužeb, ale pouze jediné výroční mše o světcově církevním svátku.

Při josefinské reformě unikla kaple roku 1788 svému zániku naopak právě díky tomu, že měla být využívána během připravovaného stavebního rozšíření farního kostela k náhradnímu sloužení mší. Z toho důvodu byl do sanktusníku zavěšen malý zvon. V roce 1884 se majitelem kaple oficiálně stala kokorská obec, která dala roku 1887 obnovit její vnější plášť. Následujícího roku byla kaple vymalována a socha sv. Františka Xaverského přesunuta do nově vybudovaného výklenku pod menzou tehdy zřízeného oltáře. Na stěnu nad oltář namaloval Gustav Přechek již zmíněné Kázání sv. Františka pohanům. Další oprava exteriéru proběhla v letech 1991–1992, restaurování interiéru roku 2006.^{21/}

Mimořádných kvalit kokorské kaple si povšiml v roce 1977 Rostislav Švácha, který uvažoval o možnosti spojení jejího průčelí s tvorbou českého architekta dynamického baroka Jana Blažeje Santiniho-Aichla (1677 až 1723). Všiml si však, že segmenty průčelí nevytvářejí plynule zvlněnou linii, ale protínají se v ostrých hranách. Připomenul také určitou nevyváženost řešení fasád a zjevnou rustikalizaci použitých architektonických článků, což podle něj spíše svědčí pro návrh druhořadého architekta. V úvahu by podle něj mohl připadat i autor olomouckého jezuitského kostela Panny Marie Sněžné Michael Josef Klein z Nisy (kolem 1660–1725).^{22/} Odlišnou architektonickou koncepci zastával jiný pro jezuity tehdy pracující stavitel Lukáš Kleckel, setrvávající na rané barokní architektuře ovlivněné činností Pietra Giovanniho Tencally. Svědčí o tom srovnání průčelí kokorské kaple s Kleckelovým podepsaným plánem ke kapli v Prušánkách. Plán není datován, ale podle přiloženého spisu vznikl patrně nedlouho před 13. červnem 1712, kdy byla stavba kaple v Prušánkách povolena.^{23/}

21/ Nástěnné malby a polychromované štuky restaurovali František Sysel, Magda Pichová a Miroslav Bodanský.

22/ ŠVÁCHA, R.: Dva neznámé borominismy na střední Moravě. *Sborník památkové péče v Severomoravském kraji*. Ed. L. Mlčák. Ostrava 1977, s. 178.

23/ Plán publikoval Václav Richter. RICHTER, Václav: *Umělecko-historický materiál z archivu olomouckých jezuitů*, obr. 31.

Kaple Všech svatých po přestavbě z roku 1724 na dobové fotografii z přelomu 19. a 20. století, foto z archivu Leoše Mlčáka

Po analýze použitého tvarosloví je zjevné, že návrh vypracoval některý z regionálních stavitelů, který v dané době pracoval pro stavebníky kaple, olomoucké jezuity. Ti v první třetině 18. století se věnovali zejména přestavbě své koleje, stavbě nové školní budovy, stavbě a výzdobě kostela Panny Marie Sněžné a výstavbě Nového konviktu s kaplí Božího

Těla. Z olomouckých stavitelů se na jezuitských stavbách podílel Lukáš Kleckel, Jan Jakub Kniebandl a Wolfgang Reich. Když vyloučíme Lukáše Kleckela, jemuž nebyl radikální dynamický barok vlastní a který zemřel 15. května 1716, a Wolfganga Reicha, provádějícího jen cizí návrhy, je největším kandidátem pro připsání autorství kaple v Kokorách olomoucký stavitel Jan Jakub Kniebandl.^{24/}

Kniebandl se narodil 27. ledna 1665 ve Znojmě, nikoliv až roku 1670, jak je dosud v literatuře běžně uváděno.^{25/} Byl synem Daniela Kniebandla a Alžběty.^{26/} Ve věku 26 let se 27. července 1691 jako zednický tovaryš výhodně oženil s dcerou olomouckého zednického mistra Wolfganga Klingenleitnera (? – 1708) Barborou Terezií, což mu pomohlo se v Olomouci usadit a vstoupit do zednického cechu. Za svědka mu byl olomoucký zlatník Jan Benák.^{27/} S manželkou křtili celkem devět dětí: 20. března 1692 Dominika, 8. května 1695 Jana Jiřího, 24. dubna 1698 Matyáše, 12. července 1700 Jana Jakuba, 2. července 1703 Františka Josefa, 27. září 1705 Václava, 20. dubna Jiřího, 11. října 1711 Barboru Terezií a 11. října Lukáše. Kmotrem Dominikovi, Janu Jiřímu a Matyáši byl kameník Matyáš Ultrich, kmotrou Jana Jakuba, Františka Josefa a Jiřího Ultrichova manželka Alžběta, kmotrou Lukáše zedník Lukáš Antonín Kleckel.^{28/}

S Kateřinou Kleckelovou byl Jan Jakub Kniebandl 5. června 1711 kmotrem Anně Marii, dceři zedníka Jana Karla Krenera ze Střední ulice.^{29/} Jako svědek je Jan Jakub Kniebandl zapsán 19. ledna 1710 na svatbě zednického tovaryše Jana Karla Krenera, 26. července 1711 na svatbě zednického tovaryše Jana Schwarze, původem z Dětrichova, 11. července 1712 na svatbě zednického tovaryše Jana Minideho, 30. července 1712, spolu s Lukášem Kleckelem, na svatbě tovaryše Martina Rubhofsera z rakouského Freistadtu, 12. listopadu 1713 na svatbě zednického tovaryše Václava Maška z Nových Sadů s dcerou zedníka Martina Maxe, 27. ledna 1716 na svatbě vdovce tovaryše Václava Macka, 9. února 1716 na svatbě zedníka Jana Jiřího Schütze a 27. června 1716 na svatbě zedníka Jana Mausmahrera.^{30/}

24/ ZA Opava, pobočka Olomouc, Matrika zemřelých kostela sv. Mořice v Olomouci z let 1682–1758, sig. O III 25, s. 275.

25/ TOGNER, Milan: *Kameníci, zedníci a stavitelé v Olomouci 1650–1780*. Umění 1977, s. 269; PAVLÍČEK, M.: Jan Jakub Kniebandl. In: *Olomoucké baroko*. Ed. Ondřej Jakubec a Marek Perůtka. Olomouc 2011, s. 231.

26/ Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA Brno), Matrika narozených farního kostela sv. Mikuláše ve Znojmě z let 1654–1678, sig. 15007, s. 166.

27/ ZA Opava, pobočka Olomouc, Matrika oddaných farního kostela sv. Mořice z let 1682 až 1762, sig. O III 18, s. 82.

28/ ZA Opava, pobočka Olomouc, Matrika narozených farního kostela sv. Mořice z let 1682–1722, sig. O III 3, s. 238, 298, 366, 406, 469, 519, 560, 684 a 741.

29/ ZA Opava, pobočka Olomouc, Matrika narozených farního kostela sv. Mořice z let 1682–1722, sig. O III 3, s. 359.

30/ ZA Opava, pobočka Olomouc, Matrika oddaných farního kostela sv. Mořice z let 1682 až 1762, sig. O III 18, s. 239, 248 253, 260, 263, 275 a 276; Matrika oddaných kostela sv. Petra a Pavla v Olomouci z let 1667–1753, sig. O I 1, s. 487.

V roce 1694 byl Jan Jakub Kniebandl přijat za olomouckého měšťana, bez udání původu, a prohlášen za cechovního mistra. V Olomouci vlastnil postupně tři domy. Roku 1696 získal s manželkou Barborou Terezií dům čp. 121, který prodal 21. března 1699 řezníkovi Janu Smejkalovi. Roku 1694 dostal od magistrátu darem pusté místo po domu čp. 118 a 3 000 cíhel s podmínkou, že do tří let bude dům obyvatelný. Soudně mu byl připsán roku 1702. V roce 1709 dům za požáru města vyhořel. Roku 1712 ho koupila za 700 zlatých Polyxena Skrbenská sv. paní ze Schönfeldu. Téhož roku si Jan Jakub Kniebandl koupil za 1 325 zlatých od komíníka Ondřeje Hollera právoavěrečný dům čp. 56 na Dolním náměstí č. 33. Po Kniebandlově smrti dům v ceně 2 000 zlatých získala vdova Barbora Terezie.^{31/} Jan Jakub Kniebandl zemřel 5. ledna 1730 ve věku 65 let.^{32/} V jeho řemesle pokračoval syn Matyáš Kniebandl (1700–1778), od roku 1724 olomoucký měšťan a cechovní mistr, který se 29. ledna 1725 oženil s Janou, dcerou olomouckého zednického mistra Lukáše Kleckela.^{33/}

Po roce 1700 Kniebandl vedl fortifikační práce na Cikánské baště, roku 1707 se podílel na budování základů sochy sv. Floriána, později Jupiterově, na Dolním náměstí. Roku 1718 navrhl a realizoval přístavbu olomoucké radnice, roku 1720 začal s obnovou radniční kaple sv. Jeronýma a sv. Vavřínce. V letech 1721–1724 realizoval svůj návrh na přestavbu kaple Věch svatých v bývalém městském vězení, v němž byl umučen Jan Sarkander. Ve stejném období stavěl Nový jezuitský konvikt s centrální kaplí Božího Těla. Roku 1722 předložil rozpočet na stavbu kostela v Kralicích na Hané.^{34/} V letech 1725–1727 stavěl budovu Stavovské akademie. Roku 1727 provedl zednické práce na Merkurově kašně a roku 1728 na soše sv. Floriána na Žerotínově náměstí.^{35/} Dochoval se jím podepsaný nákres starého gotického kostela ve Velkém Týnci. Není datován, nalézá se ale ve spisové složce datované léty 1729–1731. Je tedy patrně posledním dochovaným Kniebandlovým plánem. Je proveden tuší, položen růžově a stínován šedě. Dokumentuje sálovou stavbu s předsazenou věží, v lodi o dvou polích křížové klenby a v presbytáři s jedním polem křížové klenby a klebním závěrem a s přístavbou sakristie.^{36/}

Ondřej Jakubec uvažuje o Kniebandlově autorství kaple sv. Antonína Paduánského při olomouckém klášteře františkánů na Bělidlech, kte-

31/ NATHER, Wilhelm: *Kronika Olomouckých domů I*. Ed. V. Spáčil. Olomouc 2007, s. 196, 194, a 120.

32/ ZA Opava, pobočka Olomouc, Matrika zemřelých farního kostela sv. Mořice z let 1682 až 1758, sig. O III 25, s. 426.

33/ ZA Opava, pobočka Olomouc, Matrika oddaných farního kostela sv. Mořice z let 1682 až 1762, sig. O III 18, s. 381.

34/ KUDELKA, Zdeněk: Drobnosti k barokní architektuře Moravy I. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. Řada uměnovědná. Brno 1975–1976, roč. 24–25, č. F 19–20, s. 118.

35/ TOGNER, Milan: *Kameníci, zedníci a stavitelé v Olomouci 1650–1780*. Umění 1977, s. 269; PAVLÍČEK, M.: Jan Jakub Kniebandl. In: *Olomoucké baroko*. Ed. Ondřej Jakubec a Marek Perůtka. Olomouc 2011, s. 231.

36/ KROUPA, Jiří: *Drobná zjištění z archivu olomoucké kapituly*. Opuscula historie artium, F 42, FFBU Brno 1998, s. 100.

Svaté schody,
foto Vlastivědné muzeum v Olomouci

rá byla postavena roku 1708.^{37/} Je zajímavé, že v kryptě této kaple našel místo svého odpočinku roku 1777 Kniebandlův syn Matyáš a roku 1776 Jan Tadeáš Kniebandl.^{38/} Matyáš Kniebandl byl velkým dobrodincem olomouckých františkánů. Odkázal jim 1 000 zlatých. K zakázkám jeho otce Jana Jakuba patřily také stavby měšťanských domů, což dokládá jeho spor s poštmistrem Bernardem Prokopem z let 1710–1712 o nedodržení stavební smlouvy. Ke spisu jsou přiloženy dva nepodepsané orientační půdorysy domu, provedené jen tužkou.^{39/}

Důvodů pro připsání kokorské kaple Janu Jakubu Kniebandlovi je několik. Kolem roku 1724 byl nejvýznamnějším žijícím olomouckým stavitel s prokázanou projekční činností. V jeho doloženém díle se uplatnily vlivy radikálního baroka, a to zejména v centrální oválné kapli Božího Těla. Členění fasád lizénovými rámy s vysokým soklem a obloukovým závěrem je doloženo na jím realizované kapli Všechny svatých mučedníků, postavené nad bývalým městským vězením, v němž byl umučen sv. Jan Sarkander. V pojetí volutového štítu lze najít nepřímou ideovou inspiraci v průčelí kostela Panny Marie Sněžné. Podobně mělo být asi původně ukončeno i průčelí kaple Božího Těla, jehož pozůstatky byly průzkumem autora článku zjištěny pod podlahou nejvyššího patra Nového konviktu, kde bylo nalezeno staré schodiště a fragment opěrného pilíře štítu. V interiéru kaple se vykytují pilastry s obdobnými kompozitními hlavicemi nesoucí úseky kladí, na které dosedá masivní profilovaná římsa. Sdružené lizény, vyskytující se na závěru kaple v Kokorách, Kniebandl použil také

při členění fasády budovy Stavovské akademie. Lizénami je členěna rovněž kaple sv. Antonína Paduánského, postavená františkány na Bělidlech. Na jejím jižním průčelí jsou dokonce dochovány pozůstatky zdvojení lizén pilastry.

Pokud jde o zvládnuté průčelí, lze najít obdobné řešení i na nedochovaných Svatých schodech, které byly postaveny v sousedství františkánského kláštera. Stavba Svatých schodů sice začala už 2. července 1702, byla ale pro četné protesty záhy přerušena. Po dvou letech byla stavba obnovena s tím, že průčelím měla být obrácena ke klášteru.^{40/} Nakonec bylo průčelí podle zřejmě upraveného projektu vráceno do původně zamýšlené orientace. Stavba, která se dochovala bez svého průčelí, je členěna stupňovitými pilastry, které nesou bohatě profilované kladí. Včetně vnější i vnitřní malířské a sochařské výzdoby byly Svaté schody dokončeny a vysvěceny až roku 1726. Na jejich výstavbě se podílel také kameník Václav Render (1669–1733, často pracující rovněž pro olomoucké jezuity, o němž předpokládám, že zhotovil kamenické práce i na kapli v Kokorách.

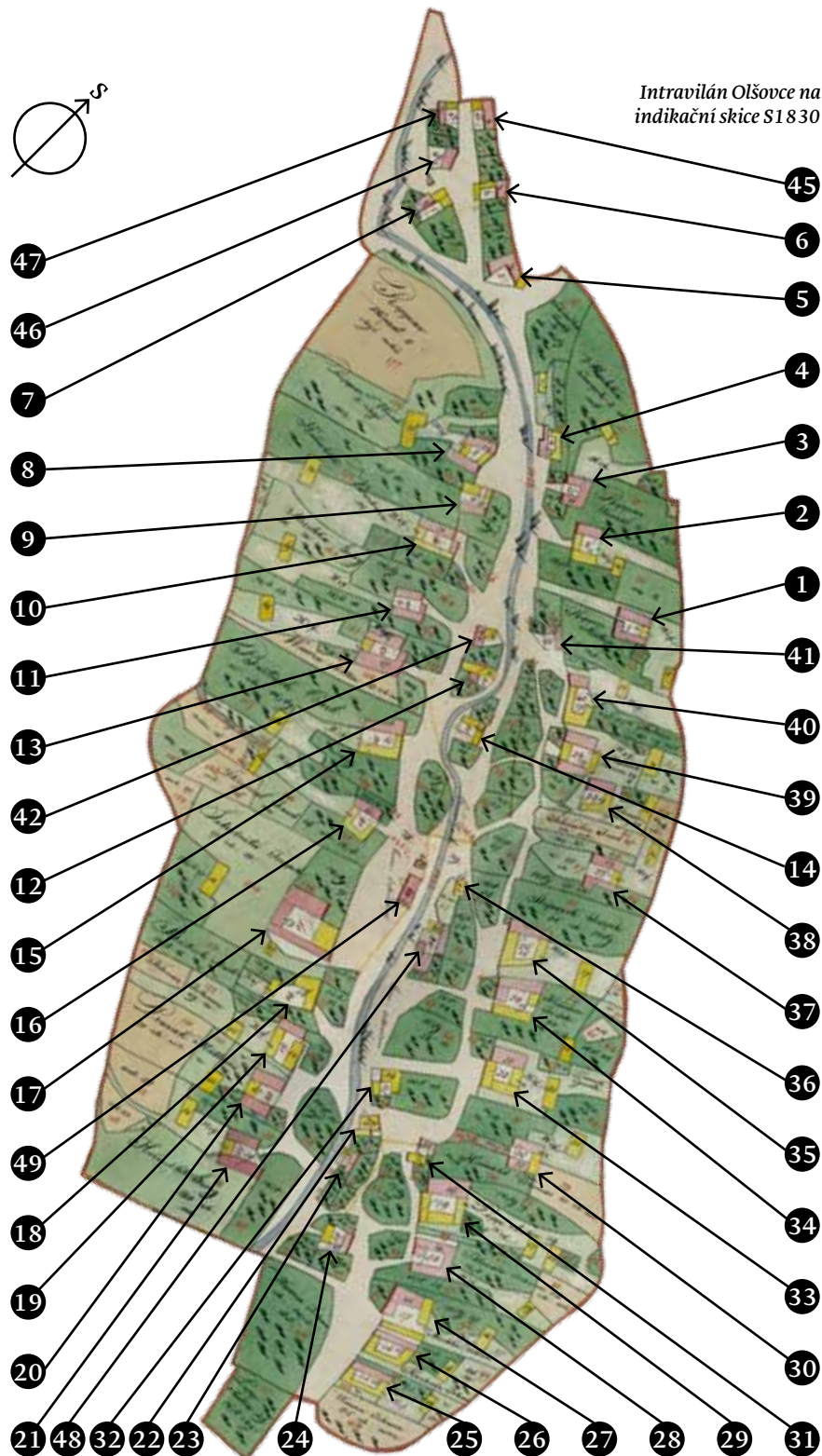
Na závěr lze konstatovat, že kaple v Kokorách je z hlediska své architektury i vnitřní výzdoby mimořádným středomoravským barokním dílem, které se bohužel nedochovalo ve svém komplexním stavu, původně tvořící pozoruhodně jednotný celek. Protože je dosud živým dokladem mimořádné úcty olomouckých jezuitů k tomuto místu, zasloužilo by si mnohem lepší péči, spočívající v obnově dnes opět zvětralé omítky, způsobené vztlínající vlhkostí, a další důslednější etapu restaurování interiéru, při níž by mělo být obnoveno zlacení a polychromie oltářního retablu, kovaných atributů soch, paprscitého nimbu a vstupní mříže.

37/ JAKUBEC, Ondřej: Kaple sv. Antonína Paduánského při kostele Neposkvrněného početí Panny Marie. In: *Olomoucké baroko*. Ed. Ondřej Jakubec a Marek Perůtka. Olomouc 2010, s. 94–95.

38/ DIVINA, Teodor: *Dějiny kláštera františkánů u sv. Bernarda v Olomouci a kostela Neposkvrněného Početí P. Marie do roku 1784*. Olomouc 1957. Strojopis uložený ve Vědecké knihovně v Olomouci, sig. II 296.834, s. 32.

39/ Státní okresní archiv Olomouc, Archiv města Olomouc, M-1-1, Zlomky registratur 1426–1786, sig. 95/3, karton 111.

40/ MZA Brno, E 55, Premonstráti Olomouc, Deník kanonie z roku 1715, inv. č. 209, sig. II-11 fol. 27 rv a 28r; fol. 189 rv.

Jiří J. K. Nebeský

Olšovec – nejmladší ves hranického panství

Úvod

Proměna krajiny v kulturní osídlené území je v posledních desetiletích frekventovaným tématem, jehož obliba má jistě víc příčin. Jednou z nich je snad i to, že pramenných zpráv ke konkrétní situaci bývá málo, často jde jen o náznaky, které lze spojit do smysluplného příběhu pomocí analogií z jiných geografických oblastí. Připomíná to badatelský terén prvních staletí českého státu – relativně volný prostor pro kombinace a „hledání souvislostí“. A zároveň je tu možnost provázat středověk s dneškem, vytvářet dějiny konkrétního místa v rámci širokého vyprávění o vzniku kulturní krajiny. A nezanedbatelný je i fakt, že regionální dějepis se tomuto tématu ve 20. století věnoval jen minimálně, takže je tu prostor pro nové objevy.

Mezi vesnicemi, o nichž máme na Hranicku a Drahotušsku první doklady většinou ze 14. století, včetně několika vsí zaniklých, zaujímá zvláštní místo Olšovec, který je v literatuře od počátku 70. let 20. století chápán jako ves nově založená někdy na počátku 16. století. Její novost ostatně zdůrazňuje i umístění v RLK^{1/} a pak i v následujících urbářích – uvádí se hned po městě Hranicích jako první ves panství. Předpokládá se, že šlo o přesun zaniklé vsi Šumvaldy (Šonvajdy, Šovejdy).^{2/}

1/ **RLK** – Urbář helfenštejnského a hranického panství – Registra loučná a kopaninná panství helfenštejnského (cca 1521), SOA v Třeboni – oddělení Třeboň, Cizí statky Třeboň, i. č. 77, fol. 90v–92r (sk. 94–95), 135r–135v (sk. 141–142); **U1569** – Urbář panství hranického a drahotušského (1569), ZA Opava, pobočka Olomouc, Velkostatek Hranice, i. č. 172, fol. XVr–XXVIIIv (sk. 16–31); **U1663** – Revidovaný koncept urbáře panství hranického a drahotušského (1663), ZAOp-O, Vs Hranice, i. č. 173, fol. XVr–XXXr (sk. 9–20); **U1684** – Urbář panství hranického a drahotušského (1684 – Olšovec), ZAOp-O, Vs Hranice, i. č. 174, fol. 41r–61v (sk. 41–61); **L1676** – Lipník n. B. – Hranice (1676), Moravský zemský archiv, D1 – Lánové rejstříky, i. č. 188, sign. 176, fol. 42v–44v (sk. 42–45); **P1713** – Pozemková kniha Olšovec (1612–1878), obsahuje široké zápisy a od fol. 195r knihu gruntovní založenou a spořádanou dědiny Olšovce (zápisy od 1713), ZAOp-O, Vs Hranice, sign. 4494; **R1749** – Hranice (1749), MZA, D2 – Rektrifikační akta, sign. 241; **F1775** – Hranice (1775), MZA, D5 – Urbáriální fase, sign. 68/P; **S1830** – Olšovec / Ollspitz (1830), MZA, Stabliní katastr – indikační skici, sign. MOR183718300. Většina těchto archiválií je přístupná také on-line. Za poskytnutí fotografií R1749 a F1775 děkuji PhDr. Jiřímu Lapáčkovi.

2/ Na Šumvaldy poprvé v moderní době upozornil Flor. ZAPLETAL, Pustá ves Šovajdy u Hranic. In: *Záhorská kronika* 21, 1938–1939, s. 64; spojení Šumvald a Olšovce odhalili Josef MIKULÍK – Marie MIKULÍKOVÁ, Pustá ves Šovejdy. In: *Oderské vrchy*, 4, 1971, s. 25–28, 5,

První a zároveň poslední zpráva o existující vsi Šumvaldy pochází z roku 1499, kdy se objevuje ve výčtu vesnic tvořících hranické panství při jeho přechodu z majetku hradiského premonstrátského kláštera do rukou Viléma z Pernštejna.^{3/} Při vybírání zemské berně v roce 1516 už se Šumvaldy neobjevují, naopak poprvé se tehdy činí zmínka o vsi Olšovec,^{4/} která vznikla nedaleko, zhruba dva kilometry od předpokládaných Šumvald.

Ty se zatím nepodařilo archeologicky lokalizovat, byť místní, modifikovaný název polní trati Šovejdy se dochoval až do 20. století. Příčinou může být rozdíl mezi umístěním plužiny a samotných usedlostí, které na sebe nemusely bezprostředně navazovat. Pohled na mapu ovšem vyvolává silný dojem, že pozůstatkem Šumvald je samota V Končinách^{5/} na pravém břehu potoka Ludiny na pomezí katastru Olšovice, Stříteže nad Ludinou a Velké.^{6/} Její dřívější název Na Hrázi odkazuje k existenci vodní plochy, kterou vidíme ještě na mapě S1830. Zatímco tam je patrná jedna vodní plocha, U1569 zmiňuje „šovejdský dolní rybník“ a „rybníky dva slove na Šovejdích“. První vojenské mapování ze 60. let 18. století také zachycuje dvě vodní plochy. Vazba mezi existencí rybníka a vsi byla dokumentována opakovaně, takže i v případě Šumvald se nabízí možnost, že rybníky vznikly kvůli vodnímu hospodářství Šumvald, nelze ovšem vyloučit, že vztah mohl být i opačný – rybník byl vybudován na místě vsi, jak k tomu došlo např. v případě jihomoravské vesnice Pfaffenschlag.^{7/}

RLK, která vznikla poměrně brzy po opuštění Šumvald, obsahují záznamy o platech z lokality „Šonvajdy pouště“. Zaznamenány jsou pozem-

ky s touto lánovou výměrou: 16 × 0,25 lánu, 4 × 0,375 lánu, 5^{8/} × 0,5 lánu, 1 × 0,625 lánu, 3 × 0,75 lánu, 2 × louka. Celkově 10,9 lánu. Pokud bychom mohli spoléhat na shodu měrných jednotek u Šumvald a Olšovice, pak se Šumvaldy rozkládaly na ploše (velmi zhruba) 226 ha.

Je-li tehdy zachycený stav shodný s poslední fází existence vsi, pak ji v té době tvořilo 29 usedlostí. Vzhledem k tomu, že (olšovecký) fojt držel v Šumvaldech pouze 0,25 lánu, i když bychom očekávali držbu největšího z pozemků,^{9/} je pravděpodobné, že tu došlo k rozsáhlým majetkovým změnám. Tuto úvahu podporuje fakt, že pozemky v Šumvaldech vlastní podle RLK nejen lidé z Olšovice (15), ale také ze Stříteže nad Ludinou (3), hranického předměstí (7) a z Velké (6). Je málo pravděpodobné, že by se původní obyvatelé Šumvald usazovali v takové míře v okolních vesnicích – např. všech šest vlastníků šumvaldských pozemků z Velké bylo zároveň majiteli nemovitosti (osedlými) ve své vesnici, přesun takového množství osedlých v relativně krátkém období zhruba jednoho desetiletí je těžko představitelný,^{10/} navíc by pak došlo k majetkovému promíchání šumvaldské plužiny a k problémům s hranicemi katastru. Je pravděpodobnější, že původní plužina Šumvald byla vrchností rozdělena mezi nejbližší vsi se zachováním původních parcel,^{11/} které byly rozprodány zájemcům v rámci určených vsí. Pak můžeme spekulovat, že půdorys Šumvald zřejmě nebyl souměrně rozložen podél osy tvořené Ludinou, ale usedlosti se dominantně rozkládaly na jejím pravém břehu, snad tak lze vysvětlit, že převážná většina parcel připadla Olšovci a Velké a jen tři parcely Stříteži nad Ludinou a nic Bělotínu, jehož katastr v této oblasti, tedy poblíž lokality Na Hrázi, tvoří zemědělsky neobdělávané území lesa Doubravy.

Z dat shromážděných k historii Olšovice vyplývá značný majetkový pohyb šumvaldských parcel, jen asi 50 % z nich patřilo podle U1684 ke stejným olšoveckým nemovitostem jako v U1569. Bohumír Indra^{12/} dal pozemky bývalých Šumvald do souvislosti s listinou, již Jan z Pernštejna 15. března 1540 na žádost „některých lidí“ z města Hranic a vsi Olšovice, Střítež nad Ludinou, Velká, Kozí (Hranické) Loučky, Blahutovice, Lučistě (Lučice), Bělotín a Polom svolil, aby „role a pouště“ – dosud zřejmě jen pronajaté – mohli „svobodně užívat a jedni druhým je prodávat“. O Šumvaldech se v listině neděje zmínka a geografický záběr vylučuje, že by se listi-

1972, s. 27–30, 81–84, později opakovaně publikováno: MIKULÍKOVÍ [Josef a Marie]: Šovejdy – Z dějin osídlení Hranicka. In: *Zpravodaj města Hranic a lázní Teplic nad Bečvou*, duben 1984, s. 11–12, červenec–srpen 1984, s. 14–15; MIKULÍKOVÍ, Marie a Josef – ŠATÁNKOVÁ, Ludmila: *Střítež nad Ludinou v mozaice dějin Hranicka*. 2002, s. 141–144; nejnověji k tématu SCHENK, Zdeněk – MIKULÍK, Jan: Nejstarší osídlení obce Olšovice. In: *Olšovec v proudu dějin 1516–2016*. 2016, s. 6–16; LAPÁČEK, Jiří: Od nejstarších písemných zmínek do roku 1918. In: tamtéž, s. 17–21.

3/ Moravské desky zemské cúdy olomoucké (MDZO), kniha XVI, fol. 12v, zápis 72 (dostupné on-line); František MATĚJEK (ed.), *Moravské zemské desky, II. – Kraj olomoucký 1480 až 1566*. Brno 1948, s. 123–124.

4/ RADIMSKÝ, Jiří: Berňová registra moravská z první poloviny 16. století. III. část. *Časopis Matice moravské*, 76, 1957, s. 316.

5/ Olšovecká obecní kronika Letopisy obce Olšovice u Hranic, SOKA Přerov, f. AO Olšovec, i. č. 1, s. 1 uvádí, že samota V Končinách vznikla z panské hájovny.

6/ Olšovecká Kronika školní, I. díl, SOKA Přerov, f. ZŠ Olšovec, i. č. 2, s. 1–2 z 80. let 19. století uvádí: „Ústní podání svědčí, že vesnice Olšovec za starých dob nebývala na nynějším místě, nýbrž v Důlkách, v oně části luk olšovských, které se nalézají v dole při chodníku ku pověstnému mlýnu střítežskému.“ (shodně V. BARTOVSKÝ, *Hranický okres*. 1909, s. 243 jen s tím rozdílem, že mlýn již není pověstný, ale větrný). Lokalita V Důlkách se nachází severozápadě od trati Šovejdy, územím protéká bezejmenná vodoteč, u níž se Šumvaldy také mohly nacházet. Proti lokalizaci do těchto míst ale stojí domicil majitelů pozemků v pustých Šonvajdech v RLK, který naznačuje umístění vsi na pomezí katastrů.

7/ NEKUDA, Vladimír: *Pfaffenschlag – Zaniklá středověká ves u Slavonic*. 1975, s. 7.

8/ V jednom případě jde o „víc než“ ½ lánu.

9/ Námítkou proti této argumentaci může být možnost, že uváděná čtvrtina lánu představovala pouze daňové zatížení fojtův majetek v Šumvaldech a z dalších pozemků plat neodváděl (tak jako v Olšovci).

10/ Zajímavý je případ trojice olšoveckých držitelů nemovitostí v Šonvajdách, kteří zároveň nebyli majiteli usedlostí v Olšovci (Kotrš, Řeháček, Ma[cl]háček). Nelze vyloučit, že v některém z případů může jít jen o jiné jméno osoby, která je mezi osedlými uvedena (snad Řeháček jako varianta jména Řehoř), teoreticky mohlo jít o výminkáře. Zajímavá je představa, že majitel půllánu v Šovejdách žil v Olšovci jako podruh. Obdobně z luk v lesích odvádějí poplatky další Olšovečtí, kteří v něm ale nevlastní nemovitosti (RLK, fol. 80v, 82r, 83v, 84r).

11/ Zdá se ovšem, že na mapách S1830 už je středověká plužina Šumvald nahrazena novější strukturou.

12/ INDRA, Bohumír: Rozvoj města v 15. a 16. století do třicetileté války. In: HOSÁK, Ladislav – INDRA, Bohumír – JAŠKOVÁ, Marie, *Hranice – dějiny města*, I. Hranice 1969, s. 68.

na měla týkat přednostně pozemků této pusté vsi. Spíše jde o řešení dlouhodobého problému poustek, které vznikly ve druhé polovině 15. století, byly vrchností pronajaty (zřejmě) k nejbližším gruntům a listina umožnila je s nimi majetkově spojit – „*ty role a pouště k těmž gruntům, kterým je nyní drží pod ty platy listem dáváme a pouštíme, aby oni těch rolí a pouští užívati tak, jakž oni nejlépe budou moci, beze vší překážky naší (...) mohli*“.^{13/}

Olšovec sestával brzy po založení ze shodného počtu nemovitostí jako Šumvaldy (29). Tato skutečnost nepřímo svědčí o tom, že vztah Šumvald a Olšovice lze označit jako přesun vsi. Konec Šumvald musel mít nějaký důvod. Vzhledem k tomu, že Olšovec byl časově bezprostřední náhradou Šumvald a že byl náhradou stejného rozsahu (alespoň pokud jde o počet nemovitostí), příčinou jeho konce zřejmě nebyl populační propad, ale spíše reakce na vnější faktor. Kdyby byl důvodem přesunu zájem vrchnosti na šumvaldských pozemcích, např. pro vybudování rybníka či dvora, je málo možné, že by pozemky zaniklé vsi dále užívali poddaní. Proto se jeví jako nejpravděpodobnější důvod neoptimální podmínky provozu vsi, k nimž bylo umístění Olšovice vhodnější alternativou. Můžeme uvažovat i o impulzu v podobě krátkodobé příčiny, např. v podobě požáru, který postavil majitele usedlostí před otázku, zda místo obnovy na nevhodném místě nedat přednost stejně namáhavé stavební práci o kus dál.

Projekt výstavby Olšovice nebyl vytvořením nové vsi ve volném a neosídleném prostoru. Naopak, krajina již byla dostatečně „penetrována“. Zánik několika vesnic na Hranicku a Drahotušsku v průběhu 14. a 15. století svědčí o optimalizaci původně příliš husté sídlištní sítě.

Předpokládáme, že přinejmenším parcelace vsi na novém místě musela být jednorázovým počinem a že i celý přesun obyvatel musel proběhnout v krátkém časovém intervalu. Těžko si představit postupné opouštění nemovitostí, které by trvalo několik let. Celá akce byla rozhodně dílem vrchnosti, určitě nešlo o spontánní přesun založený na individuálním rozhodnutí jednotlivých osedlých.

Olšovec byl parcelován v prutech, tedy dvanáctinách lánu, zatímco u Šumvald a okolních vsí byla základní jednotkou parcelace čtvrtina lánu. Celkově se dá říci, že výměry olšoveckých parcel jsou zhruba poloviční než tomu bylo v Šumvaldech, což může signalizovat úrodnější půdu nové lokality (a právě to mohlo být důvodem translace vsi), či způsob obdělávání zemědělské půdy, který byl efektivnější než v dobách, kdy se vytvářely středověké vsi na Hranicku.

Místo a název

Přesunu Šumvald předcházela v nejbližším okolí nové lokality (Olšovice) proces změny Mikulůvky (naposledy r. 1476) ve Lhotku (poprvé

r. 1480).^{14/} Je možné, že výsledkem změny bylo částečné uvolnění východní části katastru Mikulůvky, které mohlo být rozhodující při hledání vhodné lokality pro novou ves. Olšovec by pak alespoň částečně vznikl na již obdělávané, byť v té době třeba ladem ležící půdě a nebylo nutné mýtit les pro celou plužinu. Z časového hlediska se zdá, že translace Šumvald jen reagovala na události v Mikulůvce-Lhotce, ale neiniciovala je. Geografická blízkost Olšovice a Lhotky je na Hranicku unikátní.

Olšovec byl vybudován na dolním toku potoka Mraznice (v Olšovicích označován na S1830 jako Grundbach). U této říčky vznikl dříve i výše položené Partutovice. Nívou potoka vedla zřejmě poměrně frekventovaná komunikace spojující Hranice s Potštátem, přičemž plánování vsi jistě bralo ohled i na existující spojnici Lhotka – Střítež nad Ludinou. Po stranách potoka / silnice byla vytyčena obecní náves a pozemkové parcely nových usedlostí.

Místní jméno Olšovec odkazuje k výraznému výskytu olše,^{15/} která bývá zdrojem dobře opracovatelného dřeva, avšak jen málo vhodného k výstavbě budov. Německý název pro Olšovec – Ollspitz – je složen z výrazu pro olši Oels (Ols) a koncovky *-pitz*, která je ekvivalentní frekventovanějšímu *-witz*, jež vzniká pravidelně z českých zakončení *-ice*, tedy jakoby předlohou německého Ollspitz bylo české Olšovice,^{16/} v této podobě se název objevuje roku 1539.^{17/} Vzhledem k tomu, že varianta sufixu *-pitz* je častá u sídel na jižní Moravě, kam se dostala prostřednictvím kolonizace z jihozápadních zemí, vedlo to k hypotéze, že Olšovec byl založen Němci přicházejícími z jižních oblastí Německa, resp. z Bavorska.^{18/} Teorie však vznikla bez povědomí o pozdním založení Olšovice. Zajímavým prvkem názvu Olšovec je morfém *šove*, který mohl mít vliv na postupnou modifikaci názvu původní lokality Šumvaldy → Šonvajd/y^{19/} → Šovejdy. Tento proces se udál jen v češtině, v němčině nikoli. Německá podoba názvu má ovšem také jistou zajímavost. Šumvaldy jsou počestěným německým výrazem Schönwald – Krásný les. Německé pojmenování ukazuje k založení vsi převážně německými osadníky, podobně jako u blízkého Jindřichova (Heinrichswald). Následný vývoj názvu Šumvald vedl k podobám Šonvajdy / Šovejdy (Schoweydt / Schönweide – Krásná pastvina) a Šafajdy (Schafweide – Ovčí pastvina). V pozdějších dobách se vysvětlení topony-

14/ NEBESKÝ, Jiří J. K.: Zaniklé vsi drahotušského panství. In: *Sborník Státního okresního archivu Přerov* 27, 2019, s. 7–18. Doplňme, že množství poustek ve Lhotce, které udávají RLK, ukazuje na sídlištní kontinuitu s nějakou starší vsí – a v úvahu přichází jen Mikulůvka.

15/ Poddaní z blízké Lhotky dostali 15. března 1606 k dispozici „to olšové dříví pode vsí ležící“ – MZA, Listiny zemského soudu Brno, sign. II-255.

16/ HOŠÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, II. 1980, s. 180.

17/ Počet osedlých pro berní (1539), ZAO-Olomouc, Vs Lipník nad Bečvou, i. č. 4002, fol. 4v (sk. 8).

18/ SCHWARZ, Ernst: *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle*. 1961, s. 246; SEIDL, Elmar: *Die Besiedlung des Troppauer Landes und des angrenzenden Nordostmährens im 13. und 14. Jahrhundert*. 2001, s. 175, 267–268.

19/ RLK přináší název v podobě pomnožného jména *Šonvajdy* i v jednotném čísle – *Šonvajd* s genitivem *Šonvajdu*.

13/ Opis listiny se dochoval v rkp. Památek hranických děl diplomatických. Kniha I. Obdávání a privilegia. SOKA Přerov, f. Gallaš Josef Heřman Agapit, i. č. 17, s. 170–172 (privilegium XVII). Za poskytnutí fotografií děkuji PhDr. Jiřímu Lapáčkovi. Obdobná listina pro vsi helfenštýnského a drahotušského panství – ZAOp-O, Vs Lipník n. B., sign. 29.

ma pastvou ovci zdálo logické,^{20/} neboť v blízkosti Šovejd se nacházel hraničský Horní dvůr, v němž byly ovce chovány ve značném počtu.

RLK

V RLK bylo při záznamech o Olšovci stanoveno pořadí domů, které bylo později dodrženo i v dalších urbářích – nejprve byla zachycena západní polovina vsi z jihu na sever (pozdější čp. 21 – 20 – 19 – 18 – 17 – 16 – 15 – 13 – 11 – 10 – 9 – 8), poté východní část ze severu na jih (čp. 3 – 2 – 1 – 40 – 39 – 38 – 37 – 35 – 34 – 33 – 30 – 29 – 28 – 27 – 26 – 25). Na západním břehu potoka bylo tedy umístěno 12 usedlostí, na východním 16. Dodatečně byl do urbáře doplněn mlýn,^{21/} celkem tedy ves tvořilo 29 usedlostí. Vzhledem k malé vzdálenosti mezi vznikem vsi a sepsáním RLK můžeme hovořit o tom, že urbář zachycuje původní stav vsi, tedy realizovaný projekt o celkové ploše 6 lánů (velmi zhruba 123 ha).

Z hlediska rozlohy jednotlivých parcel vzniklo v Olšovci: 12 × 0,17 lánu (podle L1676 17 měřic – 3,3 ha), 1 × 0,21 lánu (v L1676 už má výměru 17 měřic, stejně jako parcely předcházející), 6 × 0,25 lánu (25,5 měřic – 4,9 ha),^{22/} 5 × 0,33 lánu (34 měřic – 6,5 ha), 2 × 0,5 lánu (51 měřic – 9,8 ha).^{23/} Je možné, že tato širší nabídka – nejvíce menších usedlostí, nejméně velkých, přičemž největší grunty jsou trojnásobkem těch nejmenších – odráží předpokládané požadavky tehdejšího trhu. Ale je také možné, že je tu jen zkopírována struktura pozemkové držby Šumvald. Pokud byl Olšovec aktualizovanými Šumvaldy, musíme předpokládat přesun celé sociální struktury, tedy i majetkových diferencí, z původní vsi. V rámci „aktualizace“ jistě mohlo dojít k jednotlivým změnám, ale je málo představitelné, že by přesun znamenal všeobecnou majetkovou revoluci. I u úřadu fojta můžeme očekávat kontinuitu mezi Šumvaldy a Olšovcem.

K vyjmenovaným usedlostem musíme připočítat ještě dvě nejmenší – Jeleň (čp. 8) platí z 0,04 lánu a zahrady a Pavel (čp. 9) jen ze zahrady. Pavlův následovník Jura Prokopů je v U1569 označen jako hajný („hejný“), stejně

20/ KRAMOLIŠ, Čeněk: Názvy tratí a katastrální mapy města Hranic. In: *Záhorská kronika* 14, 1931–1932, s. 100–103.

21/ Identita mlýna z RLK je nejasná. Je uveden jako „mlýn v Olšovci“, zatímco Podleský mlýn (Olšovec čp. 43) je zaznamenán u Partutovic („mlýnář z mlýna podleského z dvou kol, z jednoho moučného a z druhého pilného, dává jeho milosti pánu o sv. Jiří ½ hřivny a sv. Václavě tolikéž“), to ovšem znamená, že se jednalo o dva různé objekty. V úvahu přicházející mlýn ve Lhotce je zapsán u této vsi. V dalších urbářích se olšovecký mlýn neobjevuje, až U1684 připojuje vrchnostenský Podleský mlýn („Podlesker Mühl“) k Olšovci. Vodní mlýny přitom představují prakticky nejstabilnější prvek osídlení, takže zmizení „mlýna v Olšovci“ je pozoruhodné. Logicky se musel nacházet na strouze. V U1569 (fol. XXVIIIv) je zaznamenána smlouva z roku 1569, která se týká rybníka Štantejch umístěného „při lese při cestě mlýnský slove Nade Mlejnem Podleským“, což dává Podleský mlýn už tehdy do souvislosti s Olšovcem.

22/ Jedna z parcel (čp. 28) měla o šestinu menší rozměry (2,5 prutu místo tří), ale v L1676 už má stejnou výměru (25 měřic).

23/ Půllánovou výměru máme v RLK doloženu jen u pozdějšího čp. 37, k němu připočítáváme také fojstství v čp. 17, o němž však máme informace až z L1676 (51 měřic).

tak další z majitelů někdy na konci 16. století (Václav Hejný).^{24/} Domníváme se, že nemovitost s pozdějším čp. 9 mohla být od počátku určena jako obydlí hajného, tedy někoho, komu poskytovala obživu práce spojená s vrchnostenským lesem, nikoli zemědělská výroba, pro jeho obživu pak byla určena pouze zahrada, která přiléhala k domu.^{25/} Tento stav trval i v době pořízení S1830. Zatímco u čp. 9 můžeme minimální pozemkovou výměru spojenou s nemovitostí přikládat jinému způsobu obživy, u čp. 8 se přeci jen nachází nějaká lánová výměra (půl dvanáctiny lánu), avšak i ta postupem času „mizí“ a v L1676 je usedlost evidována jako zahrada s nulovou výměrou zemědělské půdy.

Fojtství

V RLK na první pohled zcela chybí fojstství (čp. 17), což je dáno tím, že nebylo zatíženo gruntovním platem, pouze prodej nemovitostí byl jednorázově zdaněn 10 % z ceny, fojt odevzdával „bečku desítku vína, když se mu od ní 1½ zl. a od dreilinku tři zlaté dá“, a byl povinen k účasti na válečných taženích „na dobrém a hodném koni ve zbroji s třemi zbraněmi“, což se ovšem dozvídáme až z U1569. Tato trojice povinností se stereotypně vyskytuje u všech fojtů, dvořáků a (for)manů na hranickém panství. Také osvobození od gruntovních a dalších platů odpovídá situaci fojtů v okolních vesnicích, byť někteří tyto platy (částečně) odvádějí.

Fojtství bylo umístěno v centru vsi a přes jeho praktický zánik v první polovině 17. století („Stojíce to fojstství až do léta 1661 mnoho let pusté, tak že se jeho dobrovolně žáden, aniž nápadníci kteří byli, takového ujiti a vystaviti nechtěli, až tento Václav Řehula takové vystaviti přinucen byl. [...] fojstství, které malé a špatné role a l(o)uky má [...]“)^{26/}, bylo v roce 1661 obnoven a jako dědičná rychta plnilo funkci středního článku mezi vrchností a vesnickou samosprávou (či jen obyvateli vsi) až do poloviny 19. století. Starší sirotčí zápisy v P1713 naznačují, že přes dědičnost úřadu byla fluktuace fojtů poměrně značná. K roku 1617 se na fojstství uvádějí nezaplacené dluhy dědicům předcházejících majitelů, jimiž byli Mikuláš Fojt, Jan Kristýn Fojt, Pavel Fojt, Jakub Fojt starý, Jakub Rodý (zřejmě totožný s Jakubem Chytilém), Matys Fojt starý a nově nastupuje Jan Starojidský, dříve fojt v Hluzově. Je evidentní, že ne všichni mohli pocházet ze stejné rodiny.

Ve druhé polovině 17. století již panovaly jiné poměry a vlastnictví fojstství bylo stabilizováno v jedné rodině (Řehulů, později bylo předáváno i „po přeslici“). Obdobný vývoj pozorujeme i u ostatních usedlostí. Příznačné je v této souvislosti postupné zavádění institutu dočasné držby pro manžely vdov původních majitelů, přičemž po uplynutí stanové lhůty přechází grunt na již dospělé děti z prvního manželství.

24/ P1713, f. 16v (sk. 19).

25/ V rozporu s touto hypotézou je ovšem fakt, že v RLK se několikrát objevuje „hájemství Rečka olšovského“, tedy Rečka z pozdějšího čp. 18.

26/ P1713, f. 111r (sk. 106).

čp.	RLK	díl lánu	k tomu	č.gr.	U1569	č.gr.		U1663	č.gr.	měřic ^b	U1684	č.gr.	P1712	kategorie
21	Žaruz-Zaruž-Žarouž	0,25		16,00	Šimek Hrubec	16,43		Jiří Sekanina	16,43	25,5	Matěj Sekanina	16,43	Matěj Sekanina	grunt
20	Hluch-Hlouch	0,17		11,00	Jindra Klaudovů	11,00		Jiří Prokeš	11,00	17,0	Jan Čadra	11,00	Jan Matějček	grunt
19	Junek	0,17		11,00	Leda Vašek-Ledavašek	11,00		Daniel Skřivánek	11,00	17,0	Jura Skřivánek	11,00	Matěj Skřivánek	grunt
18	Reček	0,17		11,00	Jan Odstrčil	11,00		Jiří Letoch	11,00	17,0	Jura Letoch	11,00	Pavel Panáček	grunt
17	(fojt)			0,00	Mikuláš Fojt nákupní			Václav Řehula		51,0	Václav Řehula	0,00	Matěj Řehula	grunt
16	Barský	0,33		21,00	Matěj Slovák	21,57		Jan Prokeš	22,43	34,0	Jan Prokeš	22,00	Matěj Prokeš	grunt
15	Jakšová	0,33		21,00	Martin Biskupů	21,57		Pavel Roháč	22,43	34,0	Matěj Roháč	22,00	Matěj Roháč	grunt
13	Řehoř	0,25		16,00	Jiřík Řehula	16,00		Václav Řehula	16,43	25,5	Martin Řehula	16,43	Jura Rytich	grunt
11	Črný	0,25		16,00	Šimek Črný	16,43		Tomáš Roháček	16,43	25,5	Václav Roháček	16,43	Tomáš Myška	grunt
10	Jura Churek	0,25		16,00	Pavel Krejpl	16,00		Jan Humplík	16,43	25,5	Jan Humplík	16,43	Jan Humplík	grunt
9	Pavel	zahrada		2,00	Jura Prokopů Hejný	2,00		Martin Machů	4,00	0	Jura Chalupa	2,00	Jura Nejmon	chalupa
8	Jeleň	0,04	zahrada	3,00	Matouš Chluma	16,00		Matouš Herman	2,00	0	Jakub Sedlák	2,00	Bartoň Škandera	zahrada
4								Jiřík Třetina	14,14	0	Václav Třetina	4,14	Jura Třetina	zahrada
3	Janičková-Janová	0,17		11,00	Matěj Mareč	11,00		Pavel Myška	11,00	17,0	Pavel Myška	11,00	Jan Sklozal	grunt
2	Krch-Krchovici	0,33		22,00	Jan Přibyl	22,00		Martin Sekanina	22,00	34,0	Hanzl Ripper	22,00	Hanzl Ripar	grunt
1	Bartoň	0,25		16,00	Tomáš Levů	16,43		Václav Ryser	16,43	25,5	Václav Ryša	16,43	Matěj Řehula	grunt
41								Jiřík Černeš	4,00	0	Martin Melchar	2,00	Jan Třetina	chalupa
40	Novák-Ondra	0,17		11,00	Eliáš Hereš	11,00		Ondřej Suchánek	11,00	17,0	Ondra Figalík	11,00	Michal Komárek	¼grunt
39	Herman	0,17		11,00	Jiřík Juřena	21,43		Václav Machaňa	22,00	34,0	Pavel Machaňa	22,00	Pavel Čech	grunt
38	Prokop	0,17		11,00	Urban Roháč	11,00		Martin Machů	11,00	17,0	Matěj Janíček	11,00	Václav Klevar	¼grunt
37	Janičků Vašek	0,50		32,43	Václav Plesník	22,00		Ondřej Šindler	22,00	34,0	Václav Schindler	22,00	Václav Šindlar	grunt
35	Vlk	0,33		21,00	Mikuláš Lev	21,57		Jan Skalička	22,00	34,0	Jan Stupárek	22,00	Jakub Tupárek	grunt
34	Jan Filipů	0,17	z kopaniny k purkrechtu	12,00	Vítek Roučka	12,00		Václav Machů	12,00	17,0	Václav Janíček	11,00	Ondra Janíček	¼grunt
33	Bamra-Baďura	0,17		11,00	Jan Scházel	11,00		Václav Mikulík	11,00	17,0	Jura Janů	11,00	Jura Mikulík	¼grunt
30	Klimek	0,33		21,00	Jan Klimků	21,57		Jiří Navrátil	22,00	34,0	Jan Skalice	22,00	Ondra Bartek	grunt
29	Martin	0,25		16,00	Jiřík Zejda	16,43		Jan Biskup	16,43	25,5	Jan Biskup	16,43	Jan Dvořák	grunt
28	Řehoř	0,21		13,00	Jan Kalífa	13,00		Pavel Pliska	15,43	17,0	Jan Skluzal	11,00	Pavel Mikulík	grunt
27	Matěj	0,17		11,00	Matěj Črný	11,00		Matěj Řehula	11,00	17,0	Tomáš Plesník	11,00	Ondra Plesník	¼grunt
26	Němec	0,17		11,00	Matouš Mračno	11,00		Pavel Řehula	11,00	17,0	Jan Bartoš	11,00	Jura Řehula	¼grunt
25	Míčka	0,17		11,00	Pavel Plesníků	11,00		Pavel Plesníčků	11,00	17,0	Václav Pavlíček	11,00	Pavel Řehula	¼grunt
24					Adam Novák ^a	8,00		Václav Stupar	8,00	0	Jura Pražák	2,00	Jura Pražák	chalupa
					Jakub Hluchý ^a	4,00					Matěj Bartek, v lese	0,00		
43	mlýn			12,00							vrchnostenský mlýn	180,00		

Tabulka obsahuje údaje o výměře usedlostí a jejich gruntovních platech – ty jsou pro snadnější srovnání převedeny na české groše (č.gr.), přičemž RLK počítá v míšeňských groších (m.gr.) a U1684 v krejcarech.

^a z gruntu na obci postaveném

^b podle L1676; měřice ve II. bonitní třídě (do níž byly řazeny všechny parcely) ÷ 0,19 ha; k problematice výpočtů blíže ŠILHAN, Jindřich: Poznámky k lánovým vizitacím na Moravě. In: *Vlastivědný věstník moravský* 36, 1984, s. 231–237

Západní strana Olšovce se mezi vznikem RLK a U1569 prakticky neměnila, pouze u usedlosti s pozdějším čp. 8 došlo k výraznému nárůstu platu z nemovitosti – oproti platbě za ½ prutu (tj. 0,04 lánu) a zahradu, kterou ve výši 6 m.gr. odváděl podle RLK Jeleň, platil jeho nástupce Matouš Chluma celých 16 č.gr. (ekvivalentní by byly 3 č.gr.), což odpovídalo čtvrtlánovým usedlostem. V pozdějších urbářích se však plat opět vrací na původní nízkou hodnotu a nemovitost je v P1713 evidována jako zahrada.

Na východní straně vsi došlo ke dvěma větším změnám. Plat z čp. 39 vzrostl skoro dvojnásobně (z 11 na 21,5 č.gr.), jakoby se pozemková výbava usedlosti zvětšila z 0,17 na 0,33 lánu, zatímco plat z čp. 37 výrazně klesl (z 32 na 22 č.gr.), jakoby se výměra snížila z 0,5 na 0,33 lánu. Stav zůstal zachován i později – L1676 udávají pro obě usedlosti výměru 34 měřic (6,5 ha). Nejsnazší by bylo vysvětlit změnu odprodejem části pozemku čp. 37 k usedlosti čp. 39, ale nejednalo se o přímo sousedící nemovitosti, byť to přesun nečiní nemožným.

Oproti stavu, který zachycuje RLK, přibyla dvojice nemovitostí vystavěných „na obci“, tedy na obecních pozemcích (nejspíše čp. 24 a stavba, která později zřejmě zanikla).

U1663 a U1684

Další údaje máme až z období po třicetileté válce, která Olšovec velmi výrazně zasáhla. P1713 přináší celou řadu dokladů o gruntech spálených mansfeldským vojskem v roce 1628, jejichž osazování s různými obtížemi probíhalo až do počátku 60. let 17. století, ale v U1663 (L1676)^{27/} už byly všechny starší usedlosti osazené. Na východní straně dokonce nově vznikly zahrada čp. 4 a chalupa čp. 41, naopak zanikla jedna z chalup „na obci“ (zřejmě chalupa Jakuba Hluchého), takže počet nemovitostí dosáhl čísla 31 (bez vrchnostenského mlýna).

V U1684 došlo ke snížení a sjednocení platů z ngruntovních usedlostí. Je nejasné, proč je sedm usedlostí na východní straně v P1713 označeno jako čtvrtgrunt. Nelze to zdůvodnit pozemkovou výměrou udávanou v L1676. Přibýlo „obydlí“ („Wohnung“), které si Matěj Bartek vybudoval v lese, o jeho dalších osudech ale nevíme, pokud nešlo o čp. 44. S touto nemovitostí pak počet domů dosáhl v U1684 čísla 32 (bez mlýna).

Olšovec si tedy na počátku 18. století udržoval obdobnou podobu jako při svém založení před dvěma stoletími. Tato neměnnost je sice na jednu stranu výrazem populačního propadu, který přinesla třicetiletá válka, na druhou stranu ale upozorňuje na něco, co nám při psaní dějin vesnic

27/ V L1676 byly usedlosti rozděleny do skupin podle pozemkové výměry, v jejich rámci posloupnost odpovídá geografickému pořadí z urbářů. Stejně tomu bylo u dalších seznamů vzniklých pro potřeby zemské berně – R1745 a F1775.

často uniká – projekt nové vsi nepočítal s budoucím rozšiřováním počtu usedlostí, vycházel zřejmě z předpokladu neměnného stavu. Už vzhledem k tomu že rozparcelována byla celá plužina, bylo vyloučeno, že by mohly přibývat plnohodnotné poddanské usedlosti, mohly vznikat pouze nemovitosti nižšího stupně – zahrady, chalupy a domky, které neměly prakticky žádný podíl na zemědělské půdě. Uvažovat tedy o růstu počtu osedlých jako o výrazu úspěšnějšího vývoje vsi je nonsens.^{28/}

Domkářské usedlosti

V roce 1713 začalo systematické zapisování převodů nemovitostí do pozemkové knihy P1713, tehdy bylo zapsáno 31 nemovitostí – vrchnostenský mlýn zapsán nebyl a neobjevuje se ani Bartkovo lesní obydlí. Když byla v polovině 18. století pořízena pro berní potřeby R1749, obraz vsi, který z ní vyplývá, je stále stejný.^{29/} Až F1775 zachycuje značnou proměnu stavu – k dosavadním třiceti usedlostem členěným do kategorií dědičné rychtářství (čp. 17), celolánici (čp. 16, 15, 2, 39, 37, 35, 30 a 13), třičtvrtělánici (čp. 21, 11, 10, 1, 29 a 28), pololánici (čp. 20, 19, 18, 3, 40, 38, 34, 33, 27, 26 a 25), zahradníci (čp. 4 a 8) a chalupníci (čp. 24 a 9), přidává novou kategorii domkářů, v níž je uvedena jedna nemovitost stará (čp. 41) a jedenáct dosud neznámých (čp. 12, 31, 32, 7, 6, 5, 22, obecní domek, 14, 23 a 44). Celkem jde o 42, resp. 44 obytných budov.^{30/}

Z uvedených skutečností by mělo plynout, že v průběhu pouhého čtvrtstoletí, mezi R1749 a F1775, se počet domů zvýšil o více než jednu třetinu dosavadního počtu. Podrobnější pohled do P1713 však tento dojem koriguje. V roce 1719 byla do P1713 zapsána dvojice smluv s uvedením: „*památk se činí, že ačkol(i)věk Jura Skalička jenom na obci chalupu má, nicméně pro lepší jistotu žádal, aby se jemu jeho kup a sml(o)uvy svatební do knihy kruntovní zapsaly.*“^{31/} Vlastnictví domku vystavěného na obecním pozemku tedy tehdy nepatřilo k transakcím, které by se do pozemkové knihy běžně zapisovaly – ostatně, chalupu Jury Skalička v P1713 nenajdeme, zapsané smlouvy se týkají koupě pozemků a sňatku.

Domky, o nichž nás informuje F1775, byly umístěny zčásti na severozápadním konci intravilánu Olšovce – čp. 5 (1753), 6 (1760) a 7 (1758), zčásti na návsi – čp. 12 (1749), 14 (1786), 22 (1749), 23 (1754), 31 (1784), 32 (1760) a 36 (škola) a jeden v lese na hranici katastru Olšovce, Kyžlířova a Boňkova – čp. 44 (1760). Letopočty v závorce představují první datované záznamy o těchto nemovitostech v P1713, většinou jde o rok *převodu*

28/ J. NEBESKÝ, Zaniklé vsi, s. 18.

29/ Pouze čp. 9 je z neznámého důvodu umístěno až na poslední místo všech usedlostí a čp. 25, zjevně omylem, zcela chybí, takže celkový počet usedlostí klesl na 30 (bez mlýna).

30/ Obecní domek, jehož čp. není uvedeno, měl čp. 36 (později v něm byla umístěna škola), ve výčtu chybí čp. 43 (mlýn) a také čp. 42, které muselo stát nejpozději při konskripci v roce 1771. Jeho absencí by – kromě omylu – mohlo vysvětlit jediné to, že bylo vybudováno nedlouho před rokem 1771 a v době sepsání R1775 ještě čerpalo daňové prázdny pro novostavby.

31/ P1713, fol. 432 (sk. 394).

nemovitosti na další osobu. Už jen rok 1749 u čp. 12 a 22 vylučuje, že by snad mohly neexistovat v době pořizování R1749. Mimořádně zajímavá pak je skutečnost, že s výjimkou čp. 14 a obecního domku čp. 36 je všech devět zbývajících budov zapsáno v P1713 stejnou rukou, pravděpodobně ve stejný čas.^{32/} Jedná se o nadpisy stran tvořené jménem majitele se stereotypním „*Chalup auf der Awen*“.^{33/} Teprve později byly tyto nadpisy doplňovány o majetkové transakce, v několika případech bylo připojeno: „*tuto chalupu na obecním vystavěl, místo mu darmo dáno a touto za vlastní má*“.^{34/} Z toho vyplývá, že všechny již musely stát někdy před rokem 1749! O něco mladší je pak čp. 14, o němž se sice dozvídáme, že „*Florian Třetina hat von der Gemeinde im Jahr 1786 einen Grund für seine Chalupe gekauft*“^{35/}, ale i tento domek stál již nejpozději v roce 1771, kdy dostal při konskripci své číslo popisné...

Zatímco U1684 tyto nemovitosti vystavěné na obecních pozemcích uvádí (obydlí Matěje Bartka), R1749 a F1775 je ignorují. Mělo-li to souvislost s tím, že U1684 sloužil pro evidenci daňových povinností vůči vrchnosti, zatímco R1749 a F1775 zachycovaly nemovitosti pro potřeby zemských daní,^{36/} ponechme nyní stranou. Proces masivního vzniku domkářských nemovitostí na obecní půdě je však potřeba posunout do 1. poloviny 18. století, snad i ke konci 17. století. Pokud by šlo o častější jev, mělo by to důsledky pro naše představy o celkové demografické situaci oblasti.

Olšovec se 44 popisnými čísly zaznamenal Franz Schwoy roku 1794.^{37/} Do konce 18. století pak vznikly ještě domky čp. 45, 46, 47 (na severozápadním konci intravilánu) a 48 (na návsi). Za další dvě staletí se počet domů ztrojnásobil.

32/ Domky byly zapsány v pořadí: čp. 31, 44, 23, 22, 32, 12, 7, 6 a 5, tedy systematicky od jihu k severu (výjimkou je mimo intravilán umístěné čp. 44), což opět potvrzuje, že zápis byl proveden jednorázově.

33/ Německé *Aue* tu znamená (obecní) louku či nivu.

34/ P1713, f. 408r (sk. 370).

35/ P1713, f. 419r (sk. 381).

36/ Pozoruhodné v této souvislosti je, že sumář tereziánského rustikálu z roku 1768 eviduje v Olšovci celkem pouze 25 chalup, což neodpovídá ani počtu gruntovních usedlostí! – Jiří RADIMSKÝ – Miroslav TRANTÍREK (edd.), *Tereziánský katastr moravský*. 1962, s. 126 a 285.

37/ SCHWOY, Franz Joseph: *Topographie vom Markgraftum Mähren III*. 1794, s. 140. Schwoy působil od roku 1781 jako dietrichsteinský úředník v Mikulově, takže statistické informace o dietrichsteinských panstvích měl doslova „z první ruky“.

Jiří J. K. Nebeský

K dějinám osídlení Zbrašova

K pojednáním o dějinách vesnic neodmyslitelně patří seznamy obyvatel, resp. majitelů zdaněných nemovitostí, jimž se říkalo „osedlí“, které se nám zachovaly v urbářích ze 16. století.^{1/} Podivná krása tehdejších pojmenování jako „Mach Školuo“ či „Petrušek“ přispívá k pocitu, že jde o informace velmi vzdálené a ve své izolovanosti vlastně jen kuriózní. Výpovědní hodnota urbářů je ve skutečnosti větší, než to na první pohled vypadá, a při vhodném čtení – ve spojení s dalšími obdobnými písemnostmi – nám může poskytnout kontinuální obraz vývoje vsi. Mimochodem dnes místo *usi* říkáme *obce*, čímž ale přenášíme historický pojem pro vesnickou samosprávu na ves(nici) jako sídelní jednotku.

Pro nedávno vydanou knihu o Zbrašově jsem připravil přehled majitelů jednotlivých usedlostí od poloviny 17. století do současnosti.^{2/} Na propojení údajů se staršími urbáři^{3/} – RLK^{4/} a U1569 – jsem tehdy rezignoval, protože časový odstup, který je dělil od U1663 a písemností následujících, se mi zdál příliš velký na to, aby mohly být nemovitosti jednoznačně ztotožněny. Návrat k materiálu v souvislosti s blízkými Valšovicemi mě ovšem přiměl původní skepsi přehodnotit.

1/ INDRA, Bohumír: Obyvatelé Hranicka v 16. a 17. století. In: *Záhorská kronika* 24, 1946 až 1947, s. 68–75, 100–109 a 147–156.

2/ NEBESKÝ, Jiří J. K.: Přehled majitelů zbrašovských usedlostí v 17.–20. stol. In: Jiří LAPÁČEK a kol., *Zbrašov v minulosti a Teplice nad Bečvou dnes*. Teplice nad Bečvou 2019, s. 151–169.

3/ Pro zestručnění používám v textu následující zkratky: RLK – Urbář helfenštejnského a hranického panství – Registra loučná a kopaninná panství helfenštejnského (cca 1521), SOA v Třeboni – oddělení Třeboň, Cizí statky Třeboň, i. č. 77, fol. 108v (sk. 113); U1569 – Urbář panství hranického a drahotušského (1569), ZA Opava, pobočka Olomouc, Velkostatek Hranice, i. č. 172, fol. CLXXVIIr–CLXXXv (s. 158–161); U1663 – Revidovaný koncept urbáře panství hranického a drahotušského (1663), ZA Op-O, Vs Hranice, i. č. 173, fol. CLXXVIIr–CLXXXv (sk. 149–154); U1685 – Urbář panství hranického a drahotušského (1685 – Zbrašov), ZA Op-O, Vs Hranice, i. č. 174, fol. 323r–328v (sk. 287–293); L1676 – Lipník n. B. – Hranice (1676), Moravský zemský archiv, D1 – Lánové rejstříky, i. č. 188, sign. 176, fol. 169r–170v (sk. 169–171); P1714 – Kniha gruntovní založená a spořádaná dědiny zbrašovej (1714–1870), ZA Op-O, Vs Hranice, sign. 4650; S1830 – Teplice nad Bečvou / Zbraschau (1830), MZA, Stabliní katastr – indikační skici, sign. MOR308718300. Všechny tyto archívy jsou přístupné také on-line.

4/ Obvykle je vznik urbáře kladen do let 1520–1530, kloníme se nejspíše k roku 1521, poněvadž rokem 1522 začínají pravidelné zápisy splátek dluhů, které jsou umístěny v závěru knihy (zápis s rokem 1512 považujeme za zpětný). Pořídil jej snad nejspíše písař Tomáš, následující písaři (1522–1529 Vít, 1530–1531 Adam, 1532–1534 Prokop a 1535–1539 Matyáš) jsou díky zápisům splátek identifikovatelní jako autoři nečetných doplňků v zápisech samotného urbáře.

Bylo však potřeba změnit přístup a nesnažit se o hledání souvislostí na základě jmen osedlých, což skutečně nemá (mimo vzácných výjimek^{5/}) naději na úspěch. Smysl má zaměřit se na geografické hledisko, na pořadí, podle něhož jsou nemovitosti v soupisech zachyceny. Návodná je už skutečnost, že U1663, který je vlastně konceptem budoucího U1685, je aktualizovaným opisem U1569. A podrobnější zkoumání odhalí, že i Kropáčův U1569 zpravidla dodržuje pořadí nemovitostí, které stanovil RLK. Na první pohled překvapivé pak může být, že ačkoli L1676 třídí nemovitosti podle výměry obhospodařované půdy, v rámci jednotlivých kategorií i ony dodržují ustálené pořadí nemovitostí. Tato posloupnost není náhodná, ale logická a jednoduše aplikovatelná. Proto je uplatněna také v rámci nově zakládaných pozemkových knih z období kolem roku 1714.

V případě Zbrašova představuje dělicí prvek posloupnosti zápisu linie komunikace, která rozděluje ves na severní a jižní část. Pořadí pak začínalo severní částí ve směru od západu na východ (dnešní čp. 20 – 16 – 15 – X – 13 – 10 – 9) a pokračovalo na jih od východu k západu (čp. 8 – 7 – 6 – 4 – 1 – 22 – 21). Usedlosti, které dostaly na konci 18. století uvedená čísla popisná, existovaly již nejpozději na počátku 16. století, byť samozřejmě materiálově mohlo jít o jinou stavbu, eventuálně i na trochu jiném místě, avšak v rámci stejné parcely. Teprve konskripce z roku 1771, která přinesla většinou dodnes platný systém popisných čísel, byla postavena na jiném pořádacím principu. V něm číselná řada začínala zpravidla vrchnostenským nebo s vrchností spjatým (ve vsích především fojtským) majetkem. Mimo časový záběr tohoto textu pak zůstává praxe – z našeho pohledu trestuhodná –, kdy po zboření původních staveb byla shodná čísla popisná přidělována novým budovám v jiných místech vsi. To, zejména v delší perspektivě, bohužel znesnadní historické „čtení“ katastru. V následující tabulce vidíme údaje o Zbrašovu z RLK, U1569 a U1663:

čp.	RLK	lánu (RLK)	plat (m.gr.)	U1569	plat (č.gr.)	U1663	plat (č.gr.)	lánu (L1676)	měřic (L1676)	kategorie (P1714)
20	Janček Holček	0,375	36	Mikuláš Haluza	18	Tomáš Pospíšil	18	0,5	20	zahrada
16	Petr Flaška	0,375	36	Vaněk Dovalík	18	Valenta Škubla	18	0,5	20	zahrada
15	Matule Nováků	0,250	24	Vávra Staroveský	12	Jiří Plachetka	12	0,5	20	zahrada
X	Matuš Řeháků	0,250	24	Mikuláš Fojt	12					
13	Šimek Frčala	0,375	32	Jan Mezon	12	Matouš Tomečka	12	0,5	20	zahrada
11				↓ Martin Goliáš	6	Mikuláš Kučera	5	0	0	chalupa
10	Martin Sochor	0,375	36	Michal	16	Jakub Mastil	18	0,5	20	zahrada
9	Fojt pustý	0,250	24	Filip Němec	18	Pavel Vykopal	18	0,5	20	zahrada
	Jan Hruběš	louka	3	Jan Plachetka	2					

5/ K těmto výjimkám patří kontinuita vlastnictví usedlosti čp. 1, již podle U1569 vlastnil Duchoň, nositelé stejného jména, resp. příjm(en)í, drželi nemovitost až do poloviny 18. stol. Další dvě příjmení z U1569 (Machale, Plachetka), která se v historii Zbrašova objevují i později, jsou spojena s jinými usedlostmi než v polovině 17. stol. Jména z RLK se v dalších dějinách vsi neobjevují vůbec (nepočítáme-li obecně rozšířená Fojt, Řehák a Novák).

Výše platu z usedlostí, která se reálně platila ve dvou splátkách ročně, je pro 16. a 17. století konstantní – RLK ovšem plat udávají v míšeňských groších, zatímco U1569 v groších českých, směnná hodnota těchto platidel byla mincovním řádem z roku 1469 stanovena v poměru 2 : 1, čemuž odpovídají i uváděné částky. Stranou necháváme další druhy platů.

Z tabulky vyplývá, že mezi RLK a U1569 došlo k přeskupení platů, a tedy zřejmě i výměry pozemků, mezi nemovitostmi čp. 13, 10 a 9, souhrn tvoří vždy 92 m.gr., resp. 46 č.gr., ale částky placené jednotlivými usedlostmi se navzájem změnily – důvodem mohla být situace kolem fojtství v severovýchodním rohu intravilánu, které je v RLK uváděno jako pusté, takže část pozemků snad užívaly okolní usedlosti, později bylo stabilizováno jako běžná usedlost a plat z ní se zvýšil z 24 m.gr., resp. 12 č.gr., na 18 č.gr., zřejmě proto, že pozemky byly bývalému fojtství „vráceny“.^{6/}

Usedlost Martina Goliáše je do U1569 zapsána jako dodatečně vzniklá (je umístěna až za Plachetkovu louku), o jejím statutu vypovídá nízký odváděný plat, přičemž ve stejné pozici vystupuje v U1663 nemovitost s pozdějším čp. 11, označovaná stabilně jako *chalupa*, narozdíl od „původních“ usedlostí s lánovou výměrou,^{7/} které jsou označovány jako *zahrady*. Elegantním se jeví ztotožnění těchto dvou nemovitostí, které v tabulce provádíme, není to však řešení jediné možné, neboť v mezíchase mohlo dojít k zániku Goliášovy nemovitosti a na jiném místě ke vzniku pozdějšího čp. 11. Každopádně mimo pochybnost stojí, že čp. 11 vzniklo dodatečně a bylo umístěno jakoby v pokračování parcely domu čp. 10, ovšem směrem do silnice, resp. na náves. Šlo tak o první případ výstavby „na obci“, což je proces, o němž se ještě zmíníme.

Specifická situace souvisí s nemovitostí, kterou označujeme jako X (dnešní parc. č. 23). V RLK a U1569 se vyskytuje, pak ale v urbářích mizí. Při pohledu na mapu S1830 vidíme, že mezi čp. 15 a 13 tato parcela stále

6/ U fojtství kolonizační vsi bychom očekávali dvojnásobek výměry běžné usedlosti. Zdá se, že původně k fojtství patřily také východní pozemky mezi parcelou s čp. 10 a komunikací, které na S1830 (s. 40) vidíme jako rozparcelovaný majetek čp. 9 a 10 (označeno jako A).

7/ KROFTA, Kamil: *Dějiny selského stavu*. 1949 (2. vydání), s. 152 navrhol pro tento druh nemovitostí adjektivum *kmenové*.

Zbrasov na císařském otisku S1830, do něhož jsou schematicky zakresleny hranice nejstarších parcel ve vsi s uvedením později přidělených čísel popisných

existuje, má rozměry odpovídající okolním „původním“ pozemkům, ale je nezastavěná. Ještě zajímavější je, že její majitel je shodný s vlastníkem čp. 21. Už v U1569 přitom odvádí Mikuláš Fojt plat z čp. 21 a zároveň z oné severní parcely X. Zda na parcele X původně existovala obytná budova, která v průběhu let zanikla, nebo se vždy jednalo o daňový pozemek bez stavby (možná původně kostelní lán), je otázkou. Jestliže se však v U1663 už parcela X neobjevuje, zatímco plat z čp. 21 se zvýšil z 10 na 18 českých grošů, můžeme to vnímat jako související skutečnost.

Společné vlastnictví dvou parcel jednou osobou ostatně vysvětluje i údaj z rejstříku, který vznikl na základě RLK roku 1539,^{8/} ten uvádí pro Zbrasov 6 osedlých panských a 6 osedlých špitálních a zákupního fojta (přičemž poslední údaj je přeškrtnut). Při započtení pustého fojstství dostáváme pro severní část číslici sedm, která odpovídá záznamu v RLK. Jižní část byla s největší pravděpodobností shodná, jen počet osedlých vychází v rejstříku na šest, protože jeden z nich byl již započítán jako majitel nemovitosti v severní části. V době vzniku RLK tedy považujeme za víceméně jistý počet čtrnácti parcel. Shodné umístění nemovitostí a parcel můžeme ovšem promítnout i hlouběji do minulosti, určitě do poloviny 15. století (jak dokládají platy odváděné z jižní části), snad až do konce 13. století, kdy předpokládáme plánovité založení tzv. kolonizační vsi. Přinejmenším schéma parcelace plůžiny a umístění usedlostí, které v zásadě odpovídá silniční lánové návesovce, tuto úvahu podporují. Po stavebních změnách, které přinesla druhá polovina 19. století a zejména rozsáhlé asanace v jižní části původního intravilánu ve 20. století, bychom na dnešních mapách návesní typ půdorysu hledali jen obtížně.

Dosud jsme se zabývali pouze těmi nemovitostmi, které tvořily severní polovinu vsi, jež zůstávala součástí helfenštýnského panství, zatímco jižní část odváděla od roku 1463 platy do Hranic. Rozdělení Zbrasova na poloviny ovšem nezačalo až v roce 1463. Už asi v roce 1317 daroval Štěpán z Opatovic konventu hradiského kláštera, který byl majitelem hranického panství, *polovinu* Zbrasova. Dar potvrdil jeho syn Velina v roce 1329.^{9/} O dalších osudech transakce a majetkových vztazích vrchnosti ke Zbrasovu nevíme, vidíme jen to, že helfenštýnská vrchnost, do jejíhož majetku se Zbrasov dostal, disponuje vždy jen částí vsi. Snad to byla klášterní polovina vsi, která se zřejmě za husitských válek znovu dostala do rukou helfenštýnské vrchnosti a v roce 1463 byla zastavena městu Hranicím – nikoli hranické vrchnosti, ale samosprávné městské korporaci, která ji získala od helfenštýnského pána Voka ze Sovince na pokrytí jeho dluhu ve výši 50 uherských zlatých kremnické ražby. Jižní polovina vsi nadále zůstávala v majetku helfenštýnské vrchnosti, ale Hranicím z ní plynuly (zřejmě veškeré) platy ve výši 2 hřiven ročně, které byly určeny pro provoz hranického špitálu.^{10/}

8/ Počet osedlých pro berni (1539), ZAO-Olomouc, Vs Lipník n. B., i. č. 4002, fol. 5v (sk. 9).

9/ Více LAPÁČEK, Jiří: Dějiny Zbrasova od nejstarší písemné zmínky do roku 1918. In: Jiří LAPÁČEK a kol., *Zbrasov v minulosti a Teplice nad Bečvou dnes*. Teplice nad Bečvou 2019. s. 18.

10/ Z dnešního pohledu je zajímavé, že splátka dluhu je zároveň podmiňována účelem, na nějž mají být prostředky použity. Více J. LAPÁČEK, c. d., s. 20–21.

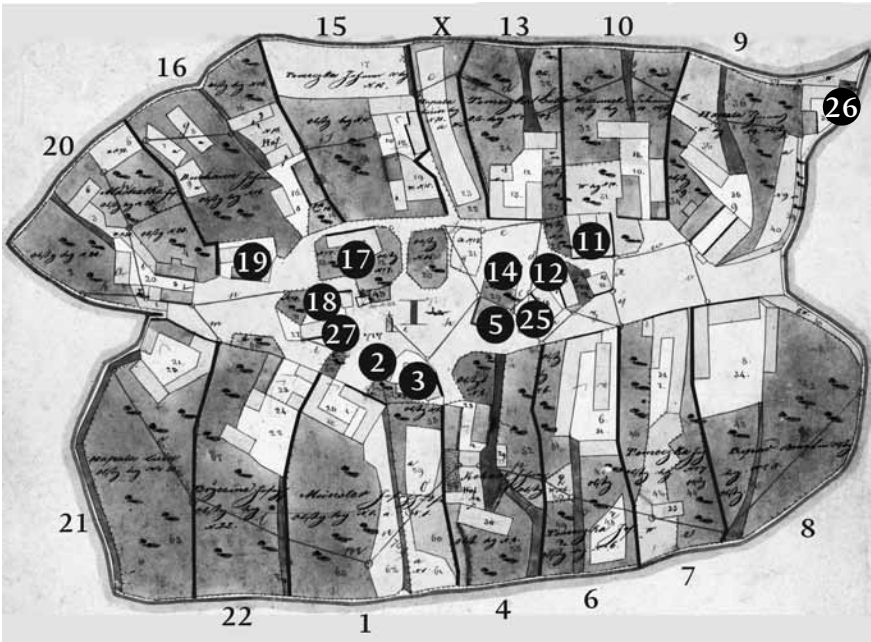
Údaj o hřivnách se pravděpodobně vztahoval k míšeňským grošům, představoval tedy 120 míšeňských grošů, resp. 60 českých grošů. RLK záznamy o špitální polovině Zbrašova neobsahují, ty přináší až U1569 – plat z jižní poloviny Zbrašova tehdy představoval 66 grošů. To zhruba odpovídá údají listiny z roku 1463.

čp.	U1569	plat (č.gr.)	U1663	plat (č.gr.)	lánu (L1676)	měřic (L1676)	kategorie (P1714)
8	Martin Machale	8	Matěj Kopřiva	8	0,50	20	zahrada
7	Tomáš Soje	10	Jan Janouch	10	0,75	30	zahrada
6	Jan Plachetka	10	Tomáš Polák	10	0,50	20	zahrada
4	Jíra Liška	10	Daniel Prokeš	10	0,50	20	zahrada
1	Duchoň	12	Jakub Duchoň	11	0,75	30	zahrada
22	Filip Fila	6	Valentin Janda	5	0	0	zahrada
21	Mikuláš Fojt	10	Jan Vavřík	18	0,75	30	zahrada

Podobná stabilita je patrná při srovnání údajů o severní polovině vsi, RLK udávají platy z usedlosti (bez louky) ve výši 212 míšeňských grošů, U1569 pak ekvivalentních 106 českých grošů (bez louky a nové nemovitosti Martina Goliáše; nejsou také započítány naturálie, které zřejmě jih neodváděl). I zde se mezi počátkem a polovinou 16. století poměrově nic nezměnilo. Rozdíl mezi platy odváděnými ze severní a z jižní poloviny vsi ovšem v roce 1569 tvořil více než 60 % bez naturálií. A to ještě srovnáváme prostý počet nemovitostí, přičemž podle L1676 měl jih rozlohu obdělávané půdy 150 měřic, zatímco sever jen 120! Příčinou mohl být buď růst daňového zatížení severní poloviny vsi, nebo rozšíření obdělávané plochy, pro které však nemáme doklady. Zdá se vyloučeno, že by k tomu došlo nerovnoměrným rozvojem počtu osedlých.

Zajímavou nepravidelností v jižní polovině Zbrašova je nízký plat z čp. 22, o jehož původnosti nemůže být pochyb.^{11/} Tento stav nízkého poddanského platu trvá i v 18. století, L1676 udávají k usedlosti nulovou výměru pozemků a kupní cena nemovitosti tvoří jen 50 moravských hřiven oproti běžným 130 hřivnám za nemovitosti okolní. Přitom S1830 už ukazuje pozemek, na němž stojí čp. 22, jako parcelu běžné velikosti. Snad tu na konci 18. století došlo k převzetí části pozemků od vedlejšího čp. 21, které bylo naopak v roce 1714 oceňováno obří částkou 500 hřiven, která skoro čtyřikrát převyšovala průměr. Na výši ocenění se tehdy nepochybně podílelo také vlastnictví parcely X a úřad dědičného fojstství, resp. rychtářství. A snad také pozemky, které později přešly k čp. 22, ale podle logiky středověké parcelace k němu patřily již původně.

Ze shromážděných informací vyplývá, že nejstarší fojstství se nacházelo v pozdějším čp. 9. V RLK bylo označeno jako pusté. Již v roce 1516

Intravilán Zbrašova na indikační skice S1830 s doplněnými čísly popisnými – čp. 11 vzniklo zřejmě až po roce 1569, čp. 3 a 17 byly vybudovány „na obci“ před rokem 1663, čp. 2 a 14 zřejmě na počátku 18. století, čp. 5, 18 a 19 v polovině 18. století a čp. 12 (tzv. bauárna) někdy před rokem 1771, čp. 25–27 na konci 18. století; čp. 23–24 se nacházelo v lázních u řeky Bečvy a čp. 28–30 vyrostla na počátku 19. století západně od zachyceného intravilánu

neodevzdával berni za Zbrašov fojt, ale konšel Jan Holý (čp. 20 – v RLK jako Janček Holček). V U1569 už bylo původní fojstství změněno v běžnou usedlost, zatímco jako fojt je označen majitel dvou usedlostí (čp. 21 a X), v čp. 21 je funkce fojta doložena ještě na konci 17. století u Jana Vávry-Vavříka († 1692). V roce 1727 se uvádí celé zastupitelstvo: fojt Řehoř Řeha, purkmistr Pavel Vávra, mladší purkmistr Jan Duchoň a konšel Jan Tomečka.^{12/} Řeha-Řehák byl majitelem usedlosti čp. 4. Nakonec se v roce 1772 stal dědičným rychtářstvím grunt č. 1. Umístění původního fojstství v čp. 9, tedy v severovýchodním rohu intravilánu, odpovídá praxi spojené se zakládáním kolonizačních vsí.^{13/}

Srovnatelnou řadu údajů přinesl po více než století od sepsání U1569 koncept U1663, kdy už byla ves spojena v jeden daňový celek. K původním čtrnácti zahradám (čp. 22 je označeno jako chalupa) a zmiňované chalupě čp. 11 přidává dvě další chalupy „na obci“ s platbou pěti krejcarů

11/ Rozhodujícím kritériem je podíl na plužině, výmluvný je také fakt, že P1714 (fol. 132r, sk. 108) řadí čp. 22 do kategorie zahrada – U1685 jej ovšem označuje jako chalupu.

12/ P1714, fol. 144v (sk. 119).
13/ SMETÁNKA, Zdeněk: Život středověké vesnice – Zaniklá Svídna. Praha 1988, s. 38–39.

ročně (jde o budoucí čp. 3 a 17), tyto chalupy vzniklé mezi sepsáním obou urbářů (1569–1663) jsou začleněny do logické řady – čp. 17 mezi čp. 16 a 15 a čp. 3 mezi čp. 4 a 1, S1830 ukazuje, že byly umístěny na původní návsi, tedy skutečně „v obci“ a na obecním pozemku, k tomuto procesu zastavování volného prostranství se později přidaly čp. 2, 5, 14 a 18 a následně ještě další.

S tématem zastavování návsi může souviset i údaj o pěti pustých chalupách z U1663,^{14/} jména jejich majitelů přináší L1676 v kategorii „*alte Oedung*“, tedy nemovitostí, které byly pusté již při první lánové vizitaci v roce 1656: Janouch, Jan Vrtěl, Duchoň, Jan Kuchyňka a Lukáš Fojt. Jde o jména posledních majitelů poustek. Zatímco Lukáše Fojtu bychom kvůli příjmení snad mohli spojit s parcelou X, u ostatních je otázkou, kde bychom měli zpustlé usedlosti hledat. Snad jen usedlost Martina Golíáše, která vznikla až po sepsání RLK (pokud by nepokračovala jako čp. 11) by mohla být kandidátem na jednu z těchto poustek. Vzhledem k tomu, že mezi U1569 a U1663 pouze dvě nemovitosti *přibýly*, zbývá jediné možnost, že poustky byly chalupami bez zemědělských pozemků, které vznikly do třicetileté války a v jejím průběhu byly opuštěny. Zapadalo by to do představy hospodářského a populačního růstu na konci 16. století, který byl zcela smazán kataklysmatem třicetileté války. Přitom ale v době druhé poloviny 16. století byla parcelace vsi uzavřená, nemohly zde vzniknout nové plnohodnotné usedlosti, takže jediný prostor, který se nabízel k umístění chalup, byla náves. Jejich obyvatelé se pak orientovali na námezdní zemědělskou práci, případně řemesla. Nicméně zřejmě nemůžeme obyvatele zahradnických a chalupnických nemovitostí vnímat jako zvláštní sociální skupiny, v praxi kupovali chalupníci zahradnické usedlosti a naopak, obyvatelé byly propojeni především příbuzenských vztahů. Možná máme vůbec ahistorickou představu hodnoty vlastnictví nemovitého majetku, která neodpovídá dobové vesnické realitě.

Identifikaci skupiny nejstarších usedlostí potvrzuje také majetkový rozbor plužiny podle S1830. Katastr je kromě intravilánu tvořen tratěmi Nad Hůří, Záhumení, Polomy, Výmoly, Lušovice, U Bílý hlíny a Uhlisky. Z nich dvě poslední jsou pokryty výhradně zalesněnými pozemky v majetku vrchnosti, ostatní tvoří zemědělsky obdělávanou půdu – plužinu. Pohled na mapu I. vojenského mapování ukazuje, že plužina, či přinejmenším vymýcený prostor, vypadala obdobně již v polovině 18. století. S výjimkou malé oblasti v trati Záhumení (vedle obecní pastviny, z níž byla zřejmě oddělena – na s. 40 vyznačeno jako B), se v žádné z dalších tratí nevyskytují pozemky, které by patřily někomu jinému než majitelům původních čtrnácti (resp. vzhledem k majetkovému spojení č. 21 s parcelou X třinácti) usedlostí. Tato skutečnost potvrzuje, že oněch čtrnáct (třináct) usedlostí je identických s těmi, které známe z urbářů ze 16. století.

Zda je to dáno tím, že původní plužina na tratích Nad Hůří a Záhumení byla rozšířena o lokality Polomy, Výmoly a Lušovice ještě před vznikem chalupnických usedlostí, tedy určitě v první polovině 16. století, či kvůli tomu, že „nepůvodní“ usedlosti nemohly na dělení hypotetických nových ploch participovat, zůstává otázkou. Při jejím řešení se bude potřeba vypořádat s námitkou, že jestliže obdělávaná plocha v průběhu času narůstala a jestliže se to dělo na úkor panských lesů, těžko si můžeme představit, že by vrchnost mohla mít zájem na růstu pozemků pro obě části rozdělené vsi, když platy získávala pouze z poloviny severní. A majetkové rozložení plužiny nikde neukazuje převahu majitelů ze severní poloviny. Nejjednodušším řešením je možnost, že plužina, kterou známe z S1830, v zásadě odpovídá „původnímu“ stavu někdy z konce 13. století.

Přestože mnoho řečeného je postaveno na dedukcích, které jistě nikdy nemohou být nesporné, zdá se, že prostřednictvím starých urbářů můžeme dát obrazu vesnických dějin jistou dynamiku a – díky identifikaci staveb – také konkrétní spojení s dneškem. Nahlédnout o pět století zpět s přibližnou jistotou, že víme, co vidíme, a s mlhovou, ale přece jen nějakou představou, jak mohla ves vypadat ještě o jedno či dvě století dříve, to má svůj půvab. Vzniká tak příběh místa, který se dá vyprávět.

14/ Souhrnný údaj zní: „*zahradníkův 13, chalupníci 3 a 5 pustejech*“. Ze srovnání s jinými sumárními údaji v U1663 je evidentní, že „*5 pustejech*“ se vztahuje k chalupníkům, nikoli zahradníkům.

Jan Štěpán

Fotografické ateliéry v Lipníku nad Bečvou

V Lipníku nad Bečvou působilo poměrně velké množství fotografů a v zásadě na tak malé městečko v určitém období i několik zároveň. Kdy byl v Lipníku zřízen první fotografický ateliér, či kdo zde jako vůbec první fotil, se asi nedozvíme. Každopádně ve druhé polovině 19. století to byli nejspíše většinou cestující fotografové a fotografové, kteří zde měli nějakou konkrétní zakázku. Řada fotografů si přivydělávala tím, že cestovali a v hotelech či lepších hostincích si zřizovali jakési provizorní ateliéry, ve kterých fotili případné zájemce. Nezřídka své služby nabízeli také na vesnicích, takže se může stát, že má doma někdo starou rodinnou fotografii, kterou zhotovil fotograf kupř. z Rakouska, ale rodina samozřejmě nikam necestovala. V dobových novinách se objevují jak inzerce takových fotografů, tak varování místních fotografů před nižší kvalitou snímků a často velmi složitou cestou získání možného dalšího snímku. Lze také předpokládat, že šlo o časově značně omezené pobyty, a fotografové dále nejspíše využívali možností vývěsních tabulí, kam vylepili reklamu s nabídkou, a jejich pobyty se tak těžko rekonstruují.

Obyvatelé Lipníka také zprvu jistě využívali služeb fotografů z okolních měst, kde již nějaký fotograf působil (Olomouc, Přerov, Hranice). Mimo portrétních fotografií, které se spíše vzácně dochovaly v rodinných sbírkách, to byly různé pohledy na město, včetně těch, které se těsně před rokem 1900 objevují jako pohlednice. Zde bývali zadavateli často místní prodejci, kteří pak používali pohlednice jako svou reklamu, ale jméno fotografa zpravidla neuváděli. Před rokem 1900 se také dochovalo několik tabel spolků či skupinové fotografie ze slavností, které se v Lipníku konaly, ale naneštěstí ve většině případů nemají žádné určení fotografa.

Zmínme ještě, že již v roce 1891 se v Hranicko-lipenských novinách objevila noticka o katalogu vídeňské firmy Rudolf Lechner Hof-Manufaktur für Photographie, který si za 60 krejcarů mohl pořídit každý a který na 120 stranách nabízel fotografům amatérům široký sortiment fotoaparátů, fotopotřeb a zaškolení.^{1/} Jen o pár let později, v roce 1894, tytéž noviny upozornily na periodikum „Das Interessante Blatt“, kde se již delší

1/ Weisskirchen-Leipniker Local-Anzeiger, 3. 11. 1891, s. 4.

↖ Reklama na fotografii – andělci – jeden fotí a druhý vyvolává negativ (cca 1900)

← Podpisy a loga lipenských fotografů (cca 1900–1940)

Prvotřídní fotografie, zvětšeniny, fotopotřeby

Jaroslav Petřivalský,
Lipník nad Bečvou

Foto - závody - potřeby

Jar.
Petřivalský
fotoatelier
fotopotřeby

Umělecké fotografie, zvětšeniny v prvotřídním provedení

J. Petřivalský
v Lipníku nad Bečvou.

FOTOGRAF

317

Jaroslav K. Šrotýř ml.
(zástupce p. Fr. Vašíčka)
v Lipníku nad Bečvou
bilže kostela pod čes. relikvou

Mírné ceny. Přesné a rychlé provedení.

Novinka pro Přerov a okolí! Oznamuji ct. P. T. obecnostu, že zřídil a otevřel jsem nový fotografický atelier se světlou umělou, od denního světla úplně nezávislým, takto možno mi v každé době, tedy i večer fotografovati. — Prosim, by přizvěh dříve mi věnovaná i na dále zachována byla. — Atelier nalézá se ve Wilsonově tř. (dř. Ferdinandova ul. 1).
V úctě **J. PUŘR, fotograf.** Tautěž se přijme praktikant.

Prvotřídní fotografie a fotopotřeby
JAR. PETŘIVALSÝ, fotograf
Lipník n. Bečvou, Masarykova tř. 306
Prostředí: Zlatý ústí. TP 839

Veškeré druhy fotografií
zhotoví Vám levně a vkusně

JAROSLAV Šrotýř
fotograf v Lipníku.

Do Lipníka n. B. a okolí!
Váženému obecnostu v Lipníku n. B. a okolí doporučuji svůj

FOTOGRAFICKÝ ATELIER

k provedení veškerých prací do oboru toho spadájících.

Zejména doporučuji zvětšené podobizny v provedení černém i sepíovém v každé velikosti, v bezvadném uměleckém provedení, v cenách přiměřených. Zvětšeniny tyto provádím z každé mojí přinesené fotografie. Z fotografií starých neb špatných účtuji 30%, přirážku k původní ceně.

Mojí specialitou jsou miniaturní portréty (medailonky) provedené buď na Semi-Emailu neb na perleť v dlouhé slizce, stříbra neb právo 14 kar. slizce. Na přání dostavím se kamkoliv na venek a fotografuji venku bez zvýšení ceny. Za práci se ruší.

Prose o vřacnou přizvěh váženého obecnostu, znamenám se v hluboké úctě oddaný

JAN ŠROTÝŘ, fotograf
v Lipníku n. B. vedle pošty. 158

Umělecké fotografie při denním i večerním
umělem elektrickým osvětlení
zhotovuje v kterékoliv době
Foto-atelier V. Letfus,
Přerov, Masarykovo náměstí.
Fotografuje se celodenně. Pozdější večerní snímky dlužno hlásiti předem.
2806

Hocha
na fotografii přijme umělecký atelier V. Letfus
v Přerově.

Reklamy lipenských fotografů (cca 1910–1930)

dobu objevují amatérské fotografie z měst celé monarchie, což ukazuje na velkou oblibu a nárůst fotografování, které začíná být dostupné pro každého.^{2/} A opět jen o něco později, v roce 1897, již nabízel hranický fotograf Ferdinand Helsner fotografům amatérům k prodeji fotodesky,

2/ Weisskirchen-Leipniker Local-Anzeiger, 24. 3. 1894, s. 3.

fotopapír, chemikálie a lázně potřebné k fotografování a zhotovení fotografií.^{3/} O rok dříve si jiný a hlavně známější hranický fotograf Ferdinand rytíř Wichera zažádal v Hranicích o koncesi, ve které je mimo jiné uvedeno, že má i filiálku v Lipníku, se zástupcem Janem Ritzsteigerem z Altenbergu.^{4/} Byť je u samotné živnosti zrušení až v roce 1911, není známo, že by po tu dobu měl v Lipníku nějakou stálou provozovnu. Osobou, která amatérsky fotografovala v okolí Lipníka bezpečně již kolem roku 1890, byl Josef Klvaňa, jehož otec Antonín Klvaňa měl dům v Hrnčířské ulici. Byť Klvaňa v Lipníku nežil, navštěvoval ho a jeho fotografie záhorských krajů z konce 19. století se nacházejí v různých pracích o krajích.

Jak na tom byla v Lipníku amatérská fotografie, v podstatě dlouhou dobu nevíme. Porůznu se samozřejmě objevují nesignované fotografie, které ukazují, že tento koníček rozhodně patřil v Lipníku k oblíbeným. Teprve v prosinci 1932 zde ale byl po první schůzi založen Klub fotografů amatérů. Členové zakládacího komitétu byli jednatel spolku a účetní záložny Josef Čepl a syn majitele pily Emil Vepřek, kteří se podepsali pod dokumenty potřebné k založení, včetně stanov spolku, zaslané Zemskému úřadu v Brně.^{5/} Již 14. ledna 1933 měl klub první přednášku v hostinci u Kašpárků.^{6/} Téma bylo fotografický přístroj a optika a samozřejmě nejpozději od této doby zde jistě bylo několik fotografií amatérů, jejichž fotky známe z různých publikací o Lipníku nad Bečvou, či z příležitostných výstav. Této skutečnosti se přizpůsobil nejméně fotograf Jaroslav Petřivalský, který si již v únoru 1934 rozšířil živnost o prodej fotoaparátů a fotopotřeb, aby uspokojil i tyto zákazníky. Když byla v roce 1933 vydána kniha o Lipníku nad Bečvou, nacházíme v ní i fotografie uvedené tak, že pocházejí od fotoamatérů, a jsou tak uvedeni i v tiráži knihy. Jmenovitě z Lipníka to byli František Čepl a František Pokorný.^{7/}

V roce 1935 měl od 21. dubna Klub fotografů v malém sále sokolovny týdenní výstavu, na které bylo vystaveno 100 fotografií.^{8/} Roku 1940 musely být změněny stanovy, kde nesměl být odkaz na bývalé Československo i přes to, že jednací řeč mohla být stále česká. Ve stanovách z roku 1932 i 1940 bylo uvedeno, že fotoamatéři měli mít vlastní klubovnu, knihovnu, temnou komoru, zvětšovnu a dokonce atelier. Z katastru spolků víme, že předsedy spolku byli: Jan Zych 1932–1934, Emil Vepřek 1935, Jan Skácel 1937–1939, Josef Čepl 1940 a Jaroslav Kolich 1941 až 1945. Místopředsedy byli: Bohumil Galetka 1933–1936, Antonín Málek 1937–1939, Josef Bubeník 1940 a Jan Šele 1941–1945. Počty členů byly následující: 1933–1934 – 24, 1935 – 23, 1936–1937 – 20, 1938–1939 – 16, 1940–1941 – 10, 1942 – 12, 1943–1944 – 11 a 1945 – 13. Spolek ofi-

3/ Weisskirchen-Leipniker Local-Anzeiger, 24. 4. 1897, s. 7.

4/ SOKA Přerov, OkÚ Hranice, inv. č. 116. Weisskirchen-Leipniker Local-Anzeiger, 4. 4. 1896, s. 3. Za velkou pomoc a rady děkuji kolegovi Jiřímu Lapáčkovi.

5/ ZAOpO, fond KNV, kart. 771, Klub fotoamatérů v Lipníku nad Bečvou.

6/ SOKA Přerov, fond AM Lipník, inv. č. 428.

7/ ŽŮREK, Karel: Lipník nad Bečvou město a okres. Vyškov 1933, tiráž.

8/ SOKA Přerov, fond AM Lipník, inv. č. 428.

Ateliér v domě čp. 331 s logem fotografa Petřivalského na štítě (cca 1930–1969)

ciálně zaniknul až v roce 1950 výměrem ONV Hranice, ale ten jen stvrdil stav již neexistujícího spolku. Jinak o něm ale bohužel příliš nevíme.

Lipenské profesionální fotoateliéry

Nejstarší známí lipenští fotografové, kteří v Lipníku působili nejméně od roku 1880, měli ateliér v domě č. 331 na dnešní Osecké ulici (v podstatě naproti dnešnímu číslu Osecká 320/44). Ateliér zde byl snad ještě na počátku třicátých let dvacátého století a vystřídala se zde takřka polovina fotografů. Zda ateliér průběžně odkupovali ještě za života svých předchůdců i s vybavením, či po čase od pozůstalých, není prozatím zcela jas-

Ateliér v domě čp. 352 s cedulí a výstavními skřínkami fotografa Jana Endla (cca 1930–1969)

né. Každopádně byl ateliér jistě vhodně zařízen, a proto byl takto dlouhodobě využíván. Podle sčítacích operátů z roku 1869 měl být šest obytných jednotek. Byt č. 2 obývali rodiče majitele Jana Humplíka jako výměnkáři. Někdy po roce 1880 byl tento byt prakticky každé další sčítání obýván fotografy (nemusel to být přímo ateliér, který byl ale jistě součástí domu). V době sčítání lidu 1921 je zde uváděno jen pět jednotek a fotograf zde v té chvíli nežil žádný.

Někdy kolem roku 1910 vzniknul další ateliér v Bohuslávské ulici čp. 261 a prokazatelně jej používali dva fotografové. Šlo o rodinný dům prvního z nich, a protože s dalším fotografem nebyl spřízněn, musel být ate-

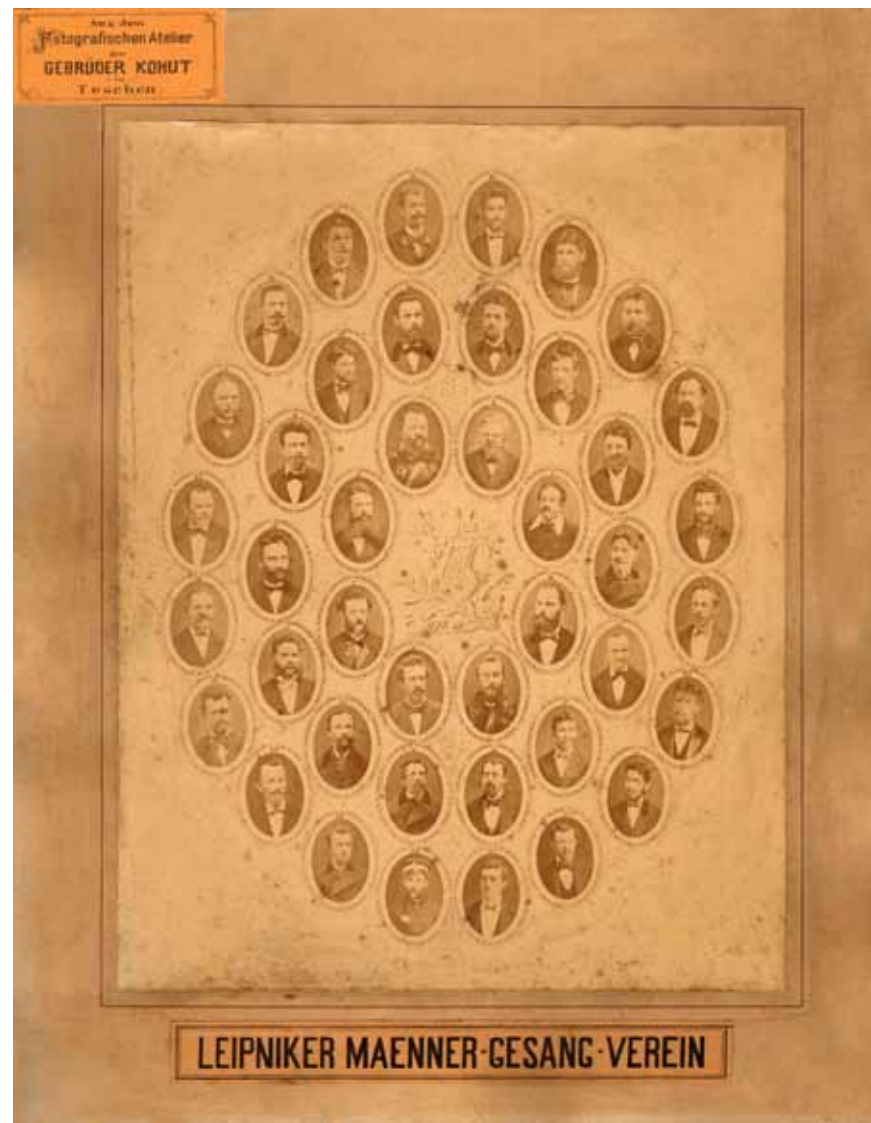
Ateliér v domě čp. 305 Jaroslava Petřivalského (1945)

liér oddělen od domu, aby obyvatelé nerušil. Ještě v roce 1900 jsou zde při sčítání lidu uváděny tři bytové jednotky, následně již jen dvě. Pravděpodobně tedy ateliér vzniknul v jednom z těchto bytů.

Další fotoateliér byl v domě čp. 352 na dnešní Osecké ulici. Stál vedle penzionu U Grygarů u dnešního kruhového objezdu. Ani tento dům nebyl primárně účelovou stavbou, ale obytným stavením s dílnami a ateliér stával nejspíše na zahradě. Podle sčítání obyvatel z roku 1869 zde byly tři bytové jednotky, dále jsou uváděny jen dvě až do sčítání 1921. Kolem roku 1911, kdy zde ateliér vzniknul, dům vlastnili Oravovi. Před druhou světovou válkou zde byly dílny, opravná obuv a prodej kůží Urbánkových, kterým dům patřil.

Ateliér na Osecké ulici čp. 305 vznikl v roce 1938 a zřídil jej fotograf Jaroslav Petřivalský. Na počátku padesátých let mu byl zabaven a stala se z něj provozovna státního fotoateliéru Fotografia závod 21.^{9/} Dnes je v něm fotoateliér Motan – Rychtarová.

9/ SOKA Olomouc, fond Fotografia, výrobní družstvo Olomouc, značka fondu M 3-178.

Pěvecký mužský spolek 1878, foto Jiří a Jan Kohutovi (SOKA Přerov)

Jan Křtitel Jiří Heřman Kohut

Je pravděpodobně nejstarším doloženým lipenským fotografem. Narodil se 7. dubna 1839 v Solci u Karviné kontrolorovi palíren Jiřímu Kohutovi a Johanně, dceři Jiřího Pillara. V letech 1870–1875 působil se svým bratrem Jiřím v Těšíně, kde měli společný fotografický ateliér. Z dochovaných reklam jejich fotografií ale plyne, že každý z nich fotil i zvlášť. Někdy na konci sedmdesátých let zhotovili fotografie zámku na Veselíčku,

Ateliér Jan Kohut (cca 1890)

kteřé jsou zřejmě prvním dokladem jejich působení v okolí Lipníka. Další je fotografie pěveckého spolku z roku 1878 na předchozí straně. Ve sčítání lidu z roku 1880 je Jan uveden spolu se svým bratrem Jiřím v domě čp. 322 (Osecká) a u obou je uvedeno, že jsou fotografové. Jako hlavní jazyk měli oba uvedenu němčinu. Podle dvou nedatovaných fotografií zřejmě opravdu původně působili v Lipníku oba. Na jedné bylo otištěno razítko „Gebrüder Kohut Fotografen in Leipnik und Weisskirchen“. Na druhé je tištěná reklama „Fotograf. Atelier Brüder Kohut in Leipnik“ a logo JK, které bylo pro oba univerzální.

Ve sčítání lidu z roku 1890 je Jan uveden v Olomoucké (Osecká) ulici čp. 331. Jako povolání je u něj uvedeno opět fotograf a ještě v té době byl svobodný. Podle poznámky snad měl domovský list z 16. dubna 1860, udělení listů z té doby se však nedochovalo. Působil v Lipníku až do své smrti 23. května 1897 na rakovinu žaludku. Jeho provozovnu později převzal jeho mladší bratr Jiří. Je pravděpodobně, že své fotografie signoval razítkem, které se na jedné z roku 1904 dochovalo a kde stojí „J.G.Kohut fotograf Leipnik-Lipník“. Stejně tak je možné, že další dochovaná fotografie, která má na kartonu uvedeno logo „Atelier Kohut Leipnik“ a je dvoj-jazyčná, je původně z jeho období. Snad v ateliéru zůstaly jeho bratrovi.

Ateliér Jiří Kohut, na fotografii je nahoře vidět svinovací roleta (1904)

Jiří Felix Kohut

Další profesionální fotograf v Lipníku nad Bečvou byl zmíněný Jiří Felix Kohut. Narodil se 19. listopadu 1845 v Solci u Karviné také kontrolorovi palíren Jiřímu Kohutovi a Johanně, dceři Jiřího Pillara. Původně působil v Těšíně a Lipníku spolu se svým bratrem Jiřím. Posléze ale zakotvil v Napajedlech, kde měl fotografický ateliér, a když se zde poprvé

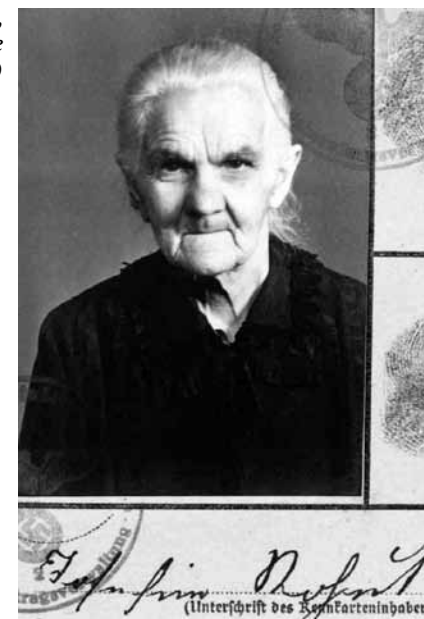

Ateliér Emanuel a Josefa Kohut (cca 1907–1908)

ženil 22. května 1889, šel mu za svědka hranický fotograf Jan Berger. Jeho manželkou se stala dcera krejčího z Napajedel, čp. 381, Karolína Brzobohatá. Ohlášky se k jejich svatbě mimo Napajedla konaly i v Lipníku nad Bečvou. Kohutovi spolu měli dvě děti – dceru Johannu (*1892) a syna Karla Jana (*1894). Manželka mu zemřela 8. září 1898, ale v Napajedlech ještě stále zůstal. Dne 24. dubna 1900 se v Lipníku nad Bečvou podruhé oženil s Josefou, dcerou lipenského bednáře Josefa Viliše. Zpočátku ale nejspíše stále ještě žili v Napajedlech, protože sčítací operáty z roku 1900 jej i s novou manželkou evidují tam, spolu s jeho bývalou tchyní Františkou Brzobohatou.

Krátce na to se ale podle všeho přestěhovali do Lipníka, protože je již ve sčítacím archu domu v Napajedlech uvedeno, že do Lipníka přísluší. Ostatně sčítací list jeho ateliéru v čp. 331 z roku 1900 v Lipníku nad Bečvou uvádí, že se zde zdržuje trvale od roku 1880. To sice nebyla pravda, ale v roce 1880 zde již s bratrem Janem skutečně působil. Zdá se, že z druhého manželství v Lipníku žádné další děti nevzešly, a lipenský fotograf Jiří Felix Kohut zde 5. května 1905 v čp. 331 umírá na souchotiny. Vdova po něm se znovu provdala a žila s manželem a dětmi Jiřího Kohuta v Lipníku, kde provozovala obchod s ovocem, cukrovinkami a sodovkou. Syn Karel se vyučil stolařem a živnost od roku 1925 provozoval v Lipníku. Obě děti posléze uzavřely své sňatky v Opavě. Není zcela bez zajímavosti, že druhý manžel Josefy Kohutové byl notář Emanuel Titus Kohut (4. 1. 1843, Solca), mladší bratr Jana a starší bratr Jiřího. Syn Karel s rodinou

Josefa Kohutová,
tzv. Kennkarte
(1942, SOkA Přerov)

a jeho matka Josefa Kohutová žili v Lipníku ještě po druhé světové válce a byli v roce 1946 jako Němci odsunuti.^{10/}

Co je dále zajímavé je, že se dochovala nejméně jedna nedatovaná fotografie, která vznikla buď v létě 1907, nebo 1908, která je ovšem zhotovena na původním reklamním kartonu „Atelier Kohut“. Oba bratři však v té době již byli po smrti. To znamená, že fotoateliér provozovala vdova po Jiřím s manželem a záznam o jejich sňatku 3. listopadu 1906, který Emanuela uvádí jako fotografa, nebyl chybný. Byť je ve sčítacích operátech Lipníka uveden jako notář, nejspíše alespoň z počátku také fotil. Každopádně v živnostenském rejstříku po nikom z nich není ani stopy, takže ateliér někdy po roce 1908 určitě přestali provozovat, neboť si nepožádali o licenci. Jejich ateliér pak od roku 1909 provozoval přerovský fotograf Josef Purr.

Reklamy na kartonech fotografií již byly popsány u jeho bratra Jiřího, ale protože fotografie, které byly k dispozici v době vzniku příspěvku, fotil určitě on a ne jeho bratr, zachycují podobu ateliéru z doby jeho působení. Zajímavé je, že na třech fotografiích je zachycen vždy ten samý koberec na podlaze. Interiér doplňují běžné kusy nábytku, židle a skříňky. Pozadí ateliéru vyplňují kulisy, které byly jistě malované a vidíme zde imitaci pokoje s oknem či běžného pokoje s táfováním. Na jedné fotografii je podle všeho zachycena jedna z kulis smotaná jako roleta u stropu ateliéru.

10/ SOkA Přerov, fond AM Lipník, karton 30, složka 204 odsun Němců. Jistě i z toho důvodu není dodnes jejich hrob na hřbitově dochován.

Fabian Lippner, požár Hrnčířské ulice (1896)

Fabian H. Lippner

Fabian H. Lippner se narodil 3. března 1855 na Veselíčku čp. 104 jako syn krejčího Josefa Lippnera. Z toho, co víme, mluvil převážně německy. Oženil se v Lipníku 7. října 1882 s Františkou, dcerou Jana Kostky z Horecka. Postupně se jim narodily čtyři děti: František, Antonín, Josef a Augustin, ale kromě Antonína, všichni krátce po narození zemřeli.

Od kdy přesně Lippner provozoval fotografickou živnost, nevíme, ale v roce 1896 došlo v Lipníku v Hrnčířské ulici k velkému požáru. Zprávu o něm podal list *Das Interessante Blatt* 5. listopadu a přílohou byly tři fotografie zachycující poničenou ulici.^{11/} V titulku poslední je uvedeno, že je Lippner autorem, ale je to zmíněno také na konci článku, kde je uveden jako „Photographie vom Photographen Lippner in Leipzig“. O fotografickou živnost si ovšem zažádal až 27. dubna 1899, přičemž ji ukončil již 14. října 1900. Měl nahlášenou provozovnu v Lipníku ve Štěpánské ulici čp. 80 (dnešní Losertova). Zde ale bydlel už kolem roku 1882, kdy byl veden jako poštovní expeditor a v roce 1890 měl nahlášené zaměstnání jako úředník záložny. Zda se jednalo o skutečný ateliér, není jasné. Fabián Lippner totiž odpovídá spíše fotografu amatéru, který se fotografování začal věnovat možná právě díky zmíněným článkům v novinách uvedeným na počátku příspěvku. Mimo to po roce 1900 o něm nenacházíme žádné zmínky. Určitým směrem pátrání po osudech fotografa Lippnera by ještě mohla být zmínka v novinách ze srpna roku 1899. Tehdy v rámci národnostních bojů mezi českými a německými Lipenáky došlo k tomu, že se objevily české pomlouvačné listy na významné německé průmyslníky v Lipníku. Ty měly být nafoceny a vystaveny ve výkladní skříni knihpro-

11/ *Das Interessante Blatt*, č. 45 z 5. 11. 1896, Vídeň roč. 15, s. 3–4.

Josef Purr, kabinetka (cca 1915)

Reklama Josef Purr (Přerovský obzor 1910)

dejce L. Gundla na náměstí, který je mimo to údajně rozeslal i do různých novin. Fotografie dopisů měl zhotovit „známý odrodilec... veselický rodák Fábiš Lipner“.^{12/} Jednou z možností tedy je, že po této události volil raději odchod z Lipníka.

Jediný přeživší syn Antonín žil a zemřel v roce 1949 Praze a byl majorem u letectva. Po roce 1920 si ale nechal upravit příjmení na Lipner. Je tedy také možné, že se rodina přestěhovala někde k Praze, kde ostatně měla příbuzné.

Josef Purr (výjimečně Pour)

Narodil se ve Ferdinandově, dnes místní části Choustníkova Hradiště poblíž Dvora Králové, 10. prosince 1867. Jeho otec byl tkadlec František Purr ve Ferdinandově č. 4 a maminka Kateřina, rozená Lorencová. V lednu 1899 se oženil s Boženou Šmídovou z Pardubic. Jako fotograf působil nejprve v Čáslavi, kde měl živnostenské povolení od roku 1890, a to do 1. července 1907. V roce 1899 obdržel stříbrnou medaili města Kutné Hory a v roce 1902 čestný diplom města Tábora. V době působení v Čáslavi v letech 1889–1902 měl prokazatelně nejméně pět učňů, kteří se u něj

12/ *Hlas z Pobečví*, 25. 8. 1899.

učili zhruba tři roky.^{13/} V Čáslavi se mu narodily dvě děti – Božena a Jindřich – a pravděpodobně v roce 1907 se přestěhoval do Přerova, kde byla rodina zapsána od července 1907. V září 1907 byla v kolonce „z kruhů živnostenských a obchodních“ v Moravských národních novinách uveřejněna noticka, že Josef Purr převzal fotografický závod naproti akciovému pivovaru patřící olomouckému fotografovi Augustinu Wüstovi.^{14/}

O živnostenskou koncesi pro Lipník si požádal v roce 1909 a v roce 1911 ji ukončil. Šlo ale jen o pobočku jeho přerovského ateliéru v Lipníku, uvedenou adresou byla Osecká 331. Jako pracovní zástupce byl uveden Josef Buček, který má ve sčítacích operátech z roku 1910 uvedeno jako hlavní povolání obecně obchodní jednatelství. Podle všeho tedy spíše jen shromažďoval objednávky. Josef Purr pro fotografie zhotovené v Lipníku používal papírovou pečeť Fotografický ateliér J. Purr Přerov, poboční závod v Lipníku.

Ladislav Štursa

Narodil se 11. června 1886 ve Skutči čp. 143 u Vysokého Mýta advokátnímu písaři Karlu Štursovi.^{15/} Když se 5. února 1911 ve Vysokém Mýtě oženil s Alžbětou Hansovou ze Solnohradska, byl uveden jako fotograf v Pardubicích.^{16/} V Lipníku obdržel živnostenské oprávnění 27. října 1911, a to opět v provozovně v Osecké ulici čp. 331. Živnost v Lipníku složil 29. června 1913 a pravděpodobně se odstěhoval do Vysokého Mýta. Podle vojenského Seznamu ztrát ze 16. května 1915 byl jako záložník 14. roty 98. pěchotního pluku zajat v Čeljabinsku v Rusku.^{17/} Vojenský historický archiv uvádí jeho úmrtí 23. července 1917 v Barnaul v Tomské gubernii, místo samotného pohřbu neznámé, podle všeho tedy zemřel v Rusku v zajateckém táboře.^{18/} Jeho ateliér ve Vysokém Mýtě následně převzali jeho rodiče Karel a Julie Štursovi a provozovali ho nejspíše ještě v roce 1927.^{19/}

13/ Za pomoc a laskavé poskytnutí informací děkuji kolegovi Mgr. Viktorovi Pohankovi z Státního okresního archivu v Kutné Hoře.

14/ *Moravské národní noviny*, 7. 9. 1907 č. 35, s. 277. K fotografu Wüstovi např. Andres, Jan ml. – Andres, Jan st.: První český fotograf v Olomouci Augustin Wüst. In: *Olomoucký archivní sborník*, č. 18/2020, s. 128–129.

15/ SOA Zámorsk, Sbírka matrik Východočeského kraje, matrika č. 3826.

16/ SOA Zámorsk, Sbírka matrik Východočeského kraje, matrika č. 2738.

17/ *Verlustliste Nr. 178 von 16. 5. 1915*. Vídeň 1915, s. 42.

18/ <http://www.vuapraha.cz/soldier/19667837> (navštíveno 2. 2. 2021).

19/ Za upřesnění informací a pomocnou ruku k získání informací o Ladislavu Štursovi a ateliéru děkuji váženému kolegovi Martinovi Štěpánovi, zástupci ředitele muzea ve Vysokém Mýtě.

Ateliér Štursa Vysoké Mýto (snímek ze svých sbírek laskavě poskytlo Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě)

Kabinetka Ateliér Štursa Vysoké Mýto (snímek ze svých sbírek laskavě poskytlo Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě)

Ateliér Jan Šrotýř, ještě původní karton Františka Šrotýře z Kladna (cca 1911)

Jan (Nepomucký) Šrotýř

Jde o syna známého fotografa z Kladna Františka K. Šrotýře, ale Jan se narodil 16. srpna 1880 ještě v Praze a pokřtěn byl v kostele sv. Petra na Poříčí.^{20/} Fotografování se nejpravděpodobněji vyučil v otcově ateliéru. V Lipníku na něj narážíme ve sčítacích operátech v roce 1910, kdy byl ubytován v Zámecké ulici čp. 357 v bytě č. XVI u berního exekutora Františka Beneše jako noclehář. Již zde je jako jeho povolání uvedeno fotografický pomocník ve fotografickém závodě, což byl nejspíše ještě podnik jeho otce. Oženil se 16. února 1911 v Uherském Hradišti s Anežkou Danielovou, která se sice narodila ve Vídni, ale její rodina žila v Uherském Hradišti. Dne 2. února 1912 se jim narodil syn Vladimír, ale přežil jen měsíc. V Lipníku byl Jan Šrotýř dále uveden na číslech 277, 352 a v židovské obci č. 8.

O provozování fotografické živnosti si zažádal v únoru a povolení obdržel v březnu 1911. Podle reklamního inzerátu z roku 1913 měl mít ateliér vedle pošty, což odpovídá ateliéru na čp. 352, a toto číslo měl uvedeno i v době sňatku. V březnu 1913 uveřejnil reklamu, která popisuje činnost

20/ Archiv hlavního města Prahy, matrika PE N27 <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=DBC5B9AA99F742D9BB737D14426D52D2&scan=188#scan188>

Ateliér Jan Šrotýř, tatáž fotografie na kartonu Františka i Jana Šrotýřů
a revers obou fotografií s reklamou (cca 1911) →

jeho ateliéru takto: „zejména doporučuji zvětšené podobizny v provedení černém i sepiovém v každé velikosti, v bezvadném uměleckém provedení, v cenách přiměřených. Zvětšeniny tyto provádím z každé mně přinesené fotografie. Z fotografií starých nebo špatných účtuji 30 % přírážku k původní ceně. Mojí specialitou jsou miniaturní portréty (medailonky) provedené buď na semi-emailu neb na perleti z double zlata, stříbra nebo pravého 14 karátového zlata. Na přání dostavím se kamkoliv na venek a fotografuji venku bez zvýšení cen. Za práci se ručím.“^{21/} Zmíníme ještě, že byl aktivním členem Sokola a sokolských divadel v místech, kde působil.^{22/} Také jeho otec byl členem Sokola v Kladně.

V listopadu 1913 si již žádal o povolení k fotografické živnosti ve Valašském Meziříčí, kterou zde pak provozoval nejspíše do roku 1932.^{23/} Když se z Lipníka 15. srpna 1913 odhlásil, byla jeho adresa ve Valašském Meziříčí uvedena Palackého 433, ale také Vsetínská 58/34, kde byl uveden jako majitel závodu s živností fotografickou.^{24/} V Meziříčí a Rožnově pod Radhoštěm se jim ještě narodilo nejméně šest dětí: Božena, Hedvika, Marie, Jan, Miloš a Oldřich. V listopadu 1932 se již jako vdovec přestěhoval s dětmi do Lešné.

Vojtěch Letfus

Byl synem přerovského knihaře Josefa Letfuse a jeho ženy Josefy a narodil se 7. dubna 1879 v Přerově. Původně se vyučil knihařskému řemeslu a vypomáhal matce v knihařství, když otec zemřel. Podle sčítacích archů z roku 1910 s nimi ještě tehdy žil. Fotografickou živnost si otevřel na základě udělené koncese v říjnu 1910 v Přerově na Velké Kostelní ulici č. 10, později sídlil v Kratochvílově č. 13. V dubnu 1911 se v Přerově rozhořel poměrně zajímavý spor mezi fotografy Antonínem Janovským s Josefem Purrem a Vojtěchem Letfusem.^{25/} Janovský s Purrem upozornili na to, že se v Přerově objevil případ laika, který poškozují fotografickou živnost, a sice nový fotografický ateliér provozovaný knihařem.

Na to se v novinách objevila „odpověď“ Vojtěcha Letfuse, který uvedl, že to byl on, kdo byl napaden oběma fotografy, a uvádí, že není žádný fušer a má dostatečné znalosti z oboru. Vyzval také zákazníky, aby se přišli do jeho ateliéru podívat a zhodnotit jeho práci. Uvedenou odpověď uveřejnil jen proto, že jej oslovili spokojení zákazníci s tím, že to není pravda. Zmiňuje dále, že oba fotografové na jarmarku roznášeli letáky,

21/ Přerovský obzor, 7.3.1913, příloha Český Lipník č. 10 (s. 5).

22/ MALÍK, Jaroslav: Památník sokolského divadla ve Valašském Meziříčí. K sedmdesátému výročí založení jednoty Sokol. Valašské Meziříčí 1934, s. 17, 31, 72, 77, 79.

23/ SOKA Vsetín, ONV Val. Meziříčí, inv. č. 161. Za pomoc s dohledáním údajů děkuji a jsem zavázán kolegovi Tomáši Baletkovi.

24/ SOKA Vsetín, ONV Val. Meziříčí, sčítací operáty 1921. Za pomoc s dohledáním údajů děkuji a jsem zavázán kolegovi Tomáši Baletkovi.

25/ Hlas z Pobečví, 1., 8. a 15. 4. 1911.

Ateliér Vojtěch Letfus Přerov (cca 1920)

ve kterých upozorňovali na jeho neprofesionálnost. Na to ještě reagovali pánové Janovský s Purrem další odpovědí, v níž uvedli, že Vojtěch Letfus je vyučený knihař a několikadenní fotografický kurz z něj nedělá fotografa. Uvedli dále, že Letfus pro ně sice také občas pracoval, ale pouze jako knihař. Ve stejném čísle uveřejnil Vojtěch Letfus jako majitel závodu pro uměleckou fotografii v Přerově na Dolním náměstí v kavárně „U Kozánků“ inzerát, kde upozorňuje na svůj nový moderní ateliér, který je opatřen nejmodernějšími a nejlepšími přístroji. Zhotovoval zde „Snímky v elegantních posách a v efektním osvětlení. Rozkošné dětské momentní snímky. Skupiny svatební, spolkové, školní atd. Vzorně upravené tableaux pro pp. studující se značnou slevou. Fotografování interiérů, domů, strojů atd.“ Mimo to ještě upozornil, že má zařízení pro zvětšování fotografií až do životní velikosti z jakýchkoliv i donesených fotografií. Obzor z roku 1921 dále přináší jeho reklamu na ateliér v Přerově na Masarykově náměstí, kde inzeroval celodenní focení, při denním a „umělém elektrickém osvětlení“.^{26/}

V srpnu 1911 se Vojtěch Letfus v Přerově oženil s Marií Sobolovou, která bydlela ve stejné ulici, kde měl ateliér. Manželka mu ale v listopadu 1915 zemřela na nádor mozku. Podle Obzoru byl v červnu 1915 uznán při odvodu způsobilým, je tedy možné, že se manželčin stav zhoršil z toho

26/ Obzor, 1. 1. 1921, s. 5.

Ateliér Vojtěch Letfus Přerov – Lipník
(cca 1920)

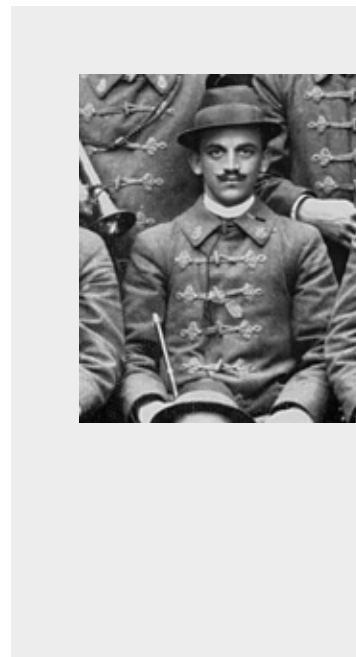
důvodu, a možná se on ani nemohl účastnit pohřbu. V listopadu 1918 se totiž v novinách objevil článek, ve kterém upozorňuje, že se vrátil z války a obnovil svou fotografickou činnost.^{27/} Přesto jej ještě ve sčítání lidu 1921 nacházíme v bytě u tchyně a švagra s rodinou. Podruhé se oženil v lednu 1923, kdy si vzal o sedm let mladší Boženu Kalivodovou, dceru místního obchodníka. Také v tomto případě ale neměli manželé příliš štěstí. Byť se jim narodil syn Vojtěch, neměli podle všeho více dětí a navíc byla podle policejní přihlášky rodiny Letfusových Božena v roce 1938 prohlášena z důvodu duševní choroby za nesvéprávnou. Poručníka jí dělal manžel Vojtěch.

Živnostenskou koncesi pro Lipník nad Bečvou obdržel v listopadu 1913 jako pobočku svého přerovského ateliéru. V Lipníku měl ateliér v Osecké ulici čp. 331, tedy opět původní ateliér Kohutů. Hlasy z Pobečví jej v Lipníku uvádí jako německého fotografa.^{28/} Od roku 1932 měl pro Přerov rozšířenu živnost také o prodej fotografických potřeb a přístrojů pro fotoamatéry. Podle živnostenského rejstříku složil živnost v Lipníku až v roce 1939, možná se musel více starat o rodinu. Zemřel 21. července 1945 v Přerově a jeho živnost v Přerově ukončila až jeho žena v roce 1946.^{29/} V letech 2016–2018 byly v Přerově vystaveny fotografie z nalezených skleněných negativů zhotovených Vojtěchem Letfusem z jeho přerovské produkce pod názvem Skleněné vzpomínky.

27/ *Přerovský obzor*, 17. 11. 1918, s. 3.

28/ *Hlasy z Pobečví*, 15. 11. 1913 č. 46, s. 3.

29/ SOKA Přerov, OÚ Přerov, živnostenský spis Vojtěcha Letfuse.

Fotograf František Vašíček jako kapelník
(1902, SOKA Přerov)

Ateliér František Vašíček (cca 1914)

Revers předchozí fotografie s reklamou

Ateliér František Vašíček (cca 1917)

František Vašíček

František Vašíček se narodil 22. ledna 1877 v Novém Ransku u Ždírcce nad Doubravou Františku a Kateřině Vašíčkovým. Kolem roku 1900 již žil v Přerově v bytě u železničního zřízence pana Porubského na Horním náměstí 2. Někdy v té době se o něm měl dozvědět JUDr. František Brzobohatý z Lipníka a přijal jej do advokátní firmy hlavně proto, aby mu jako český hudebník pomohl v Lipníku založit Národní kapelu. Podle novinové zprávy z května 1901 složil pan Vašíček úspěšně zkoušky v hudebním ústavu v dnešním Havlíčkově Brodě.^{30/} Jen o něco později se v roce 1903 v Lipníku oženil s Růženou, dcerou obuvníka Isidora Hrabala. V březnu 1912 vyšel v novinách článek, podle kterého se kapelník František Vašíček nově chopil obnovení „národní kapely“ s tím, že nacvičí potřebné skladby pro lipenské publikum.^{31/} V roce 1914 ale vyšel článek, kde František Vašíček oznamuje, že „se vzdal hudby“ a objednávky za něj nově přebírá Alois Lakomý.^{32/}

30/ *Hlasy z Pobečví*, 4. 5. 1901 č. 18, příloha.

31/ *Hlasy z Pobečví*, 23. 3. 1912 č. 12, s. 4.

32/ *Hlasy z Pobečví*, 31. 1. 1914 č. 5, s. 3.

V době sňatku byl uveden jako kapelník, ale na sčítacích listech 1910 a 1921 je uveden jako fotograf s vlastním ateliérem v Bohuslávské 261. Povolení k fotografické živnosti obdržel v lednu 1911 a v inzerátu z konce roku 1913 je v inzerci uveden jako český fotograf v Lipníku.^{33/} Na kartonu dochovaných fotek se objevuje starší varianta jeho reklamy, kde je uvedena jako adresa pouze Lipník a zmiňuje focení za každého počasí. Novější karton je bez ozdob a upřesňuje, že ateliér je „u hlavního kostela“, což by mělo stále odkazovat k Bohuslávské ulici. V některých případech použil pouze razítko s textem „fotografický ateliér František Vašíček v Lipníku n. B.“.

Zemřel 28. března 1955 v Lipníku nad Bečvou a byl pohřben do rodinného hrobu. Podle vzpomínek jeho mladšího syna byl pohřben na vlastní přání v čamaře a na poslední cestu jej doprovázeli hudebníci, které vychoval.^{34/}

Jaroslav František Šrotýř

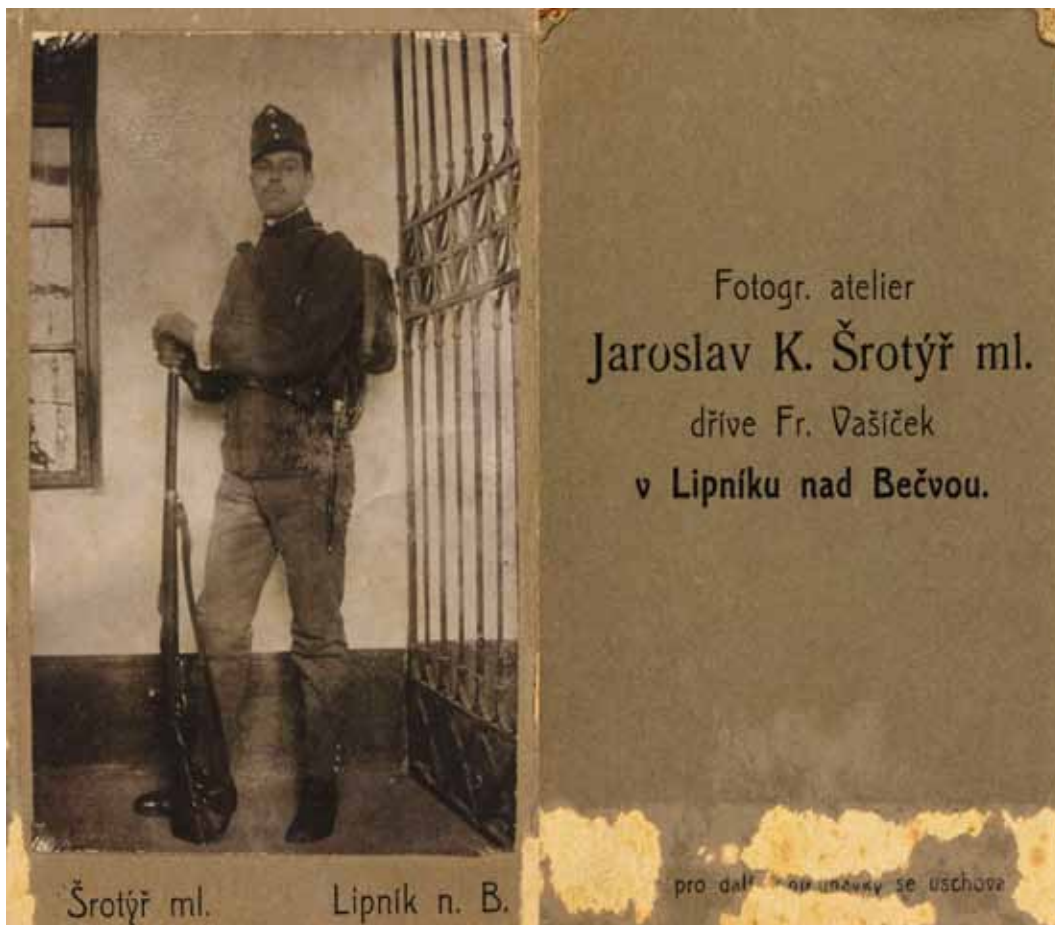
Jedná se o bratra výše uvedeného Jana Šrotýře a je možné, že mu Jan uvolnil živnost, stejně tak je pravděpodobné, že se i on vyučil v otcově ateliéru. Jaroslav se narodil stejným rodičům 26. dubna 1889 v Kladně. Oženil se v Lipníku 25. listopadu 1914 a za manželku si vzal Julianu, dceru lipenského vozky Josefa Kociána (zemřela v roce 1969) a narodily se jim dvě děti Jaroslava a Přemysl. Bez zajímavosti nebude, že mu šel za svědka lipenský fotograf František Vašíček. V květnu 1921 přestoupil k československé církvi. Jeho rodina v Lipníku žila v domech čp. 77, 288, 303 a 384. Ateliér provozoval nejprve v Bohuslávské ulici čp. 261 a poté v Olomoucké (nyní Osecká) čp. 352. O živnost si zažádal v roce 1914 a složil ji v říjnu 1939. Fakticky ji ale nejspíše vykonával jen někdy do roku 1930, kdy ateliér v čp. 352 převzal další fotograf. Navíc nejpozději od roku 1930 už nenacházíme reklamy na jeho fotografickou činnost a bývá uváděn jako úředník pojišťovny. V roce 1914 se v Přerovském obzoru objevil inzerát nabízející jeho služby jakožto fotografa a zástupce Františka Vašíčka v ateliéru „blíže kostela pod českou reálkou“, tedy v uvedeném čp. 261. Dále uvedl jen, že nabízí mírné ceny a přesné a rychlé provedení.^{35/} Z této doby pochází fotografie, které má na kartonu reklamu „Jaroslav K. Šrotýř ml. dříve František Vašíček v Lipníku nad Bečvou“ a na přední straně „Šrotýř ml.“.

Zřejmě nejčastěji inzeroval v Československém denníku, kde mu již v dubnu 1919 vyšel inzerát, kde nabízel „Zvětšeniny, náhrobní fotografie na porceláně, medailonky, dopisnice k reklamním účelům nebo jako přílohy k ofertám, reprodukce atd. v přiměřených cenách“ a zmínil také

33/ *Hlasy z Pobečví*, 15. 11. 1913 č. 46, s. 3.

34/ VAŠÍČEK, Jan: Vzpomínka. In: *Nikoli nejmenší na Moravě, kniha o Lipníku nad Bečvou*. Lipník nad Bečvou 1965.

35/ *Přerovský obzor*, 10. 4. 1914, s. 5.

Ateliér Jaroslav Šrotýř (cca 1914)

záruku trvanlivosti fotografií.^{36/} V roce 1921 ve stejném periodiku nabízel obrázky krajin a K. H. Borovského v různých velikostech, a to jak soukromníkům, tak obchodníkům s tím, že by neměly chybět v žádné uvědomělé české rodině.^{37/}

V novinách Obzor v roce 1920 mu vyšel inzerát, kde nabízel „zvětšené fotografie, náhrobní fotografie na porceláně a všechny práce jiné v tento obor spadající“.^{38/} Jen o dva roky později v Hlasech z Pobečví vyšel inzerát, kde Jaroslav Šrotýř oznámil, že se pověsti o ukončení jeho činnosti nezakládaly na pravdě (zvěsti mohly snad souviset s jeho přestěhováním do nového ateliéru).^{39/} A skutečně pokračoval ve své práci nadále a dokon-

36/ Československý denník, 19. 4. 1919 č. 114, s. 7.

37/ Československý denník, 6. 10. 1921 č. 232, s. 4.

38/ Obzor, 7. 2. 1920, s. 6.

39/ Hlas z Pobečví, 2. 6. 1922, s. 3.

Ateliér Jaroslav Šrotýř, totožné pozadí ateliéru na různých fotografiích (cca 1920–1924)

ce měl na živnostenskou výstavu konané od července do srpna 1924 v Lipníku výstavu svých fotografií, které byly podle novin „vkusné a krásně provedené“.^{40/}

Stejně jako jeho otec a bratr Jan byl členem Sokola a byl také aktivním členem sokolského divadla. Jaroslav Šrotýř zemřel 25. března 1970 a urna s jeho popelem spočívá v rodinném hrobě na hřbitově v Lipníku.

40/ Československý denník, 31. 7. 1924 č. 178, s. 2.

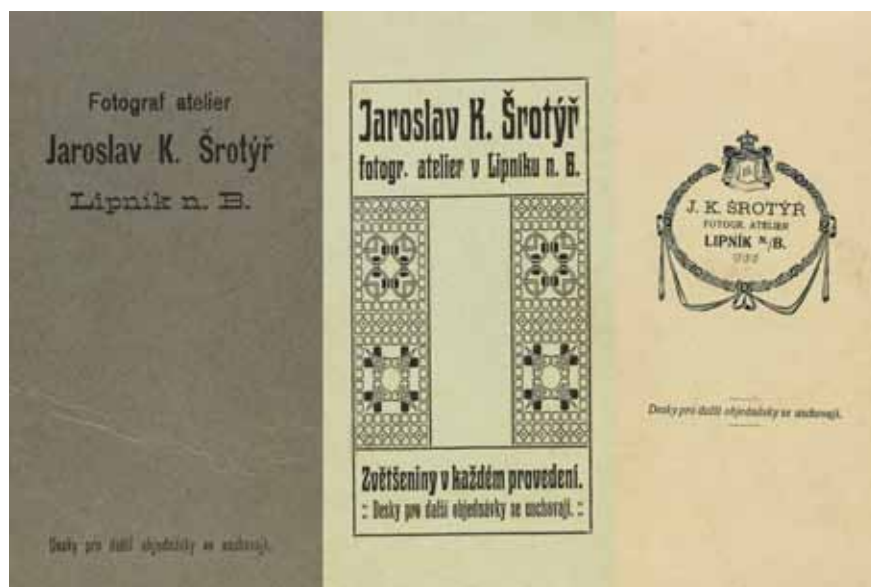

Ateliér Jaroslav Šrotýř, totožné pozadí ateliéru na různých fotografiích (cca 1914)

Výstava v Lipníku nad Bečvou. - Péči Osvětové komise (jedn. uč. Fr. Čech), Učitelské jednoty a Okresního osv. sboru (říd. uč. A. Fröhlich) v Lipníku n. Bečvou uspořádána výstava zrakového, obrazového vyučování z didaktických stran Pestrého týdne. (Fotoatelier J. Endl, Lipník nad Bečvou.)

Ateliér Jan Endl pro noviny Pestrý týden (VKOL)

Ateliér Jaroslav Šrotýř, různé reklamy na zadní straně kartonu

Jan Endl

Narodil se ve Vrahovicích čp. 85 do kovářské rodiny Františka a Marie Endlových 11. února 1902. Podle sčítání lidu z roku 1910 chodil do obecné školy a jeho matka provozovala obchod se smíšeným zbožím. V dalším sčítání roku 1921 je již uveden jako fotografický pomocník a učen v prostějovském fotoateliéru Rafael, což byla od roku 1906 filiálka brněnské filiálky pražského Fotografického a uměleckého ústavu Rafael. V říjnu 1930 obdržel v Lipníku živnostenskou koncesi k fotografování, kterou podle rejstříku složil v prosinci 1934. V listopadu 1930 se v Brně oženil s pracovnící pošty Annou Koukalovou z Moravských Budějovic.

V Lipníku měl fotografický ateliér v čp. 352 (dům stával vedle penzionu U Grygarů naproti Lidlu). Vedle vchodových dveří měl vývěsní skříňku s ukázkou svých prací. Snad jediná dochovaná reklama pochází ze zábavného silvestrovského sešitu vydaného lipenským Sokolem na konci roku 1932. Zde inzeruje „Foto zvětšeniny, snímky rodinné, svatební, dětské a spolkové la provedení J. Endl, Lipník“.^{41/} Z jeho prací se dochovalo např.

41/ Sylvestrovský půlnočník. Sokol Lipník, 1932, reklamní inzerce na konci.

Obálka ateliéru Jaroslav Petřivalský (1938)

tablo legionářů lipenské obce, či fotografie školní výukové výstavy v Lipníku v časopisu Pestrý týden. Podílel se také na fotografiích v knize o Lipníku nad Bečvou z roku 1933, ale jeho fotografie bohužel nejsou označeny.^{42/} Jako fotograf je uveden ve schematizmu Mosseho dokonce ještě v roce 1937, pak se ale ze seznamu vytrácí.^{43/}

Zdá se, že své povolání fotografa nadobro opustil, protože na něj narážíme v roce 1944 jako na obyvatele Slatinic u Olomouce, kde dělal poštovního zaměstnance.^{44/} V témže roce se přestěhoval do Smržic, kde žil ještě po válce, a jeho žena zde byla vedoucí poštovního úřadu.^{45/} Nepodařilo se nijak prokázat, že by se fotografování ještě někdy profesionálně věnoval.

Jaroslav Otokar Petřivalský

Posledním fotografem tohoto příspěvku je syn Františka Petřivského a Františky rozené Březinové z Přerova. Narodil se 14. dubna 1900 v Přerově a 21. července 1934 se zde ještě jako přerovský fotograf oženil s Leopoldinou Chajdovou. Žili v ulici Na Hrázi 14, od 1. srpna 1934 byli vedeni v Lipníku, kde se jim narodili synové Jaroslav a Vladimír. Podle „ro-

42/ ŽŮREK, Karel: *Lipník nad Bečvou město a okres*. Vyškov 1933, uveden v tiráži.

43/ MOSSE, Rudolf: *Adresář republiky Československé*. Praha 1937, s. 2346.

44/ SOKA Olomouc, policejní přihlášky E.

45/ SOKA Prostějov, MNV Smržice, inv. č. 88 – obecní kronika.

Fotograf Jaroslav Petřivalský v ateliéru (Jaroslav ml. Petřivalský)

dinného listu“ z Přerova sloužil Jaroslav Petřivalský od roku 1922 na vojně právě v Lipníku nad Bečvou.^{46/}

Již v listopadu 1924, tedy nejspíše hned po vojně si zde zažádal o živnostenské oprávnění k zhotovování portrétních fotografií.^{47/} Z jeho prací na Lipensku před odstěhováním z Přerova uvedme například, že v roce 1927 nafotil žáky obecné školy v Jezernici pro obrazové obecní album obce, dále svěcení zvonů v Jezernici či včelaře a úly v Podhoří pro výstavu v Hranicích a Praze.^{48/} V roce 1932 nebo 1933 nafotil pro knihu Lipník nad Bečvou zahrady u zámku na Veselíčku.^{49/}

O rozšíření živnosti si požádal v roce 1934, a to o „obchod fotografickými potřebami a přístroji“.^{50/} Tato oprávnění zanikla až výmazem v roce 1950, jistě v souvislosti se zánikem svobodných živností. Pan Petřivalský pak jako fotograf v Lipníku působil i nadále, ovšem již pod státním podnikem Fotografia ve svém vlastním ateliéru.^{51/} Ateliér měl nejprve v Osecké

46/ SOKA Přerov, Sbírka evidence obyvatelstva.

47/ SOKA Přerov, OÚ Hranice, kn. č. 129, č. 377.

48/ SOKA Přerov, s. 5. Farní kronika Podhoří, s. 118, 119.

49/ ŽŮREK, Karel: *Lipník nad Bečvou město a okres*. Vyškov 1933, s. 156–157, uveden v tiráži.

50/ V živnostenském rejstříku byla uvedena adresa provozovny Masarykova 322, což byl dům naproti ateliéru čp. 331, jde stále o dnešní Oseckou ulici.

51/ Zde ovšem za socialismu působil i další lipenský fotograf rodem také z Přerova Karel starší Hodis, který ovšem živnostenskou licenci získal až v srpnu 1938 a na rozdíl od ostatních tak nespádá do předválečného období. Jen pro úplnost měl ateliér v Havlíčkově ulici čp. 97.

Polizeiliche Anmeldung. — Policejní přihláška.			
Name: Petrivalský Příjmení:		10. Familienstand: ženatý Rodinný stav:	
1. Vorname: Jaroslav Jméno:		12. Beruf: - Povolání: fotograf	
geborene (Mädchenname): rozená (příjmení dříve):		13. Geburts- - Narození: 14. 4. 1900 Tag - Den Mon. - Mäs. Jahr - Rok	
11. Ort: Lipník n. B. Místo:		14. Staatsangehörigkeit: Státní příslušnost: protektorátní	
2. Neue Wohnung: Nové bydliště:		15. Kinder unter 15 Jahren, die mit der meldepflichtigen Person zusammen leben: Děti do 15 let, které žijí s osobou hlášením povinnou:	
Ort: Lipník n. B. Bezirk (Stadtteil): Okres (čtvrť):		1. Jaroslav geb. 16. 5. 1935 nar.:	
Straße: Olomoucká Nr.: 303 Ulice: č.:		2. " " " "	
3. Tag des Zuzuges: - Den příchodu: 1. 8. 1934		3. " " " "	
4. Wird alte Wohnung beibehalten? - Podrží starý byt? -		4. " " " "	
5. Schon einmal hier gewohnt? - Bydlel zde již? -		5. " " " "	
6. Vorige Wohnung: Předchozí bydliště:		17. Familienname und Vorname Příjmení a jméno	
Ort: Přerov Bezirk (Stadtteil): Okres (čtvrť):		des Vaters: Petrivalský František otce:	
Straße: Na Hrázi Nr.: 14 Ulice: č.:		der Mutter: Petrivalská Františka matky:	
7. Bei Zuzug aus dem Ausland, von Reisen, Wanderschaft, RAD oder Wehrmacht letzte Wohnung im Inland: Při příchodu z ciziny, z cest, Hl. prac. služby n. branné moci poslední bydliště v tuzemsku:		18. Der Ehefrau: Manželky:	
Ort: Přerov Bezirk (Stadtteil): Okres (čtvrť):		Vorname: Leopolda Jméno:	
Straße: Na Hrázi Nr.: 14 Ulice: č.:		Mädchenname: Dívčí příjmení: Chajdová	
8. Ich besitze die Kraftfahrzeuge Nr.: Jsem majitelem motor. vozidel č.:		Geburts-: 14. Tag - Den Mon. - Mäs. Jahr - Rok	
9. Verwendung im Luftschutz (als was?): Činný v protiletectvé ochraně (jako?):		19. Bei Ausländern und Staatenlosen U cizinců a bezdomovců	
		Paß-Nr. und Datum: pas. č. a datum:	
		Ausstell. Beh.: vydal úřad:	
		20. Unterschrift d. Meldepflichtigen: Podpis osoby hlášením povinné:	
		21. Unterschrift des Wohnungsinhabers: Podpis majitele bytu:	
		22. Unterschrift des Hauseigentümers: Podpis majitele domu:	
		23. Ort: LEIPNIG den 19. XI. 1941 Místo: LIPNÍK nad Bečvou	

Přihlašovací karta pobytu Jaroslava Petřivalského (SOKA Přerov)

ulici poblíž Náměstí Osvobození, který v roce 1938 opustil. Nový ateliér na tehdejší Masarykově třídě 305 provozoval od roku 1938 a dnes je zde fotoateliér Motan – Rychtarová. Podle řady reklam v novinách, ale také v množících se publikacích o Lipníku a Lipensku víme, že neprovozoval jen ateliér, ale zároveň nabízel i fotografické potřeby. Mimo to vyvolával filmy lipenským nadšencům vlastním fotoaparát a byl jedním z fotografů, kteří v roce 1942 zhotovovali fotografie do tzv. kennkaret, obdob občanských průkazů. Úpravu fotografií včetně kolorování prováděl sám, v době druhé světové války a krátce po ní, měl dva učně, kteří ale jako fotografové dále nepůsobili.^{52/}

Jaroslav Petřivalský zemřel 3. srpna 1973 v nemocnici ve Valašském Meziříčí po mozkové příhodě. Jeho urna je uložena v rodinném hrobě na hřbitově v Přerově.

52/ Za doplňující informace a fotografie děkuji synovi pana Petřivalského Jaroslavovi.

Foto Jaroslav Petřivalský (cca 1934)

Foto Jaroslav Petřivalský, první svatě přijímání (cca 1934)

Foto Jaroslav Petřivalský, žánrová fotografie (cca 1934)

Foto Jaroslav Petřivalský, nevěsta a svědkyně (1942)

Foto Jaroslav Petřivalský, vizitka na kartonu (cca 1934)

Foto Jaroslav Petřivalský, školní tablo (1942)

Foto Jaroslav Petřivalský, varianta podobizny (cca 1935)

Foto Jaroslav Petřivalský (cca 1938)

Jan Štěpán

Mezi lipenskými plachtaři 7. července 1945

Podle drahotušského kronikáře způsobil 24. září 1913 velký rozruch přelet prvního vojenského letadla nad Drahotušemi.^{1/} Nejde samozřejmě o nejstarší let nad Přerovskem, ale způsobený rozruch velmi rychle vystřídaly lety, které se staly takřka běžnou záležitostí. Našly se samozřejmě i výjimky, kdy kupříkladu 7. září 1930 kolem půl desáté večer přeletěla nad Lipníkem od Hranic vzducholod' Zeppelin.^{2/}

Nejen v Drahotuších, ale i v širším okolí datujeme letecké pokusy většinou až do třicátých let 20. století, byť např. v Přerově vznikl amatérský letecký klub již v roce 1928. Věnujme se ale Lipníku, kde řadu drobných zmínek o létání najdeme v městských kronikách. Např. 21. prosince 1926 přelétalo nad Lipníkem letadlo francouzsko-rumunské společnosti z Vídně do Krakova. Nad Hranicemi pilot ztratil směr, vrátil se k Lipníku a nouzově přistál u sokolovny. Poničil při tom ale vrtuli a letadlo mohlo odletět až druhý den, kdy ho opravili technici z Olomouce.^{3/} Dne 19. srpna 1934 se v Lipníku konal letecký den pořádaný odbočkou Masarykovy letecké ligy z Doloplas a Olomoucké župy. Dopoledne kolem 11. hodiny byl uspořádán simulovaný nálet nepřátelských letadel, spojený s cvičením zdravotníků, hasičů a vojska. Odpoledne od dvou hodin startovaly za sokolovnou letadla k vyhlídkovým letům, cena činila 35 Kč za jednu osobu. Podle Obzoru měla při tomto dni zároveň vzniknout místní odbočka Masarykovy letecké ligy Lipník nad Bečvou.^{4/}

Zmíňme ještě nehodu, ke které došlo za mlhy v poledne 5. prosince 1935. Letoun 2. leteckého pluku z Olomouce, pilotovaný svobodníkem Mudrou s pozorovatelem Augustinem, tehdy ze severu přilétal k Lipníku a pro špatnou viditelnost narazil na Obírce nad Loučkou do jedle, která ho rozpůlila a letadlo se pak roztržilo na kusy.^{5/} V lednu 1936 na místě, kde oba letci zahynuli, postavili zaměstnanci lipenského polesí dubový kříž, na který jejich přátelé z 2. leteckého pluku nechali umístit pamětní tabulku.^{6/} Jako zajímavost dále uvedme, že v rámci akce Masarykovy le-

1/ TVRDOŇ, Ota: *O kelečském létání*. MÚ Kelč 2001, s. 8.

2/ SOKAPr, fond AM Lipník, inv. č. 428. *Obzor*, č. 204, z 9. 9. 1930 zde Přerov, s. 2.

3/ SOKAPr, fond AM Lipník, inv. č. 427.

4/ *Obzor*, č. 178, z 5. 8. 1934, s. 4.

5/ *Lidové noviny*, č. 611 z 6. 12. 1935, s. 1.

6/ SOKAPr, fond MěNV Lipník, inv. č. 1.

Německý instruktor ukazuje žáku na SG 38 techniku letu, vepředu je vidět napnutá guma (Adler, 21.10.1941, s. 661)

Let s SG 38 ještě bez maskovacího nátěru. (Signal, 2. 5. 1942, barevná příloha)

Německý instruktor ukazuje žáku škol „Junge Adler“ na SG 38 techniku letu. (Signal, 2. 5. 1942, barevná příloha)

tecké ligy nazvané „1000 nových pilotů republiky“ v září 1936 vzešli z Lipníka první dva piloti Emil Zikmund a Ctibor Idzi. Pan Idzi pak na akcích lipenského aeroklubu přednášel o svých zkušenostech.

V Lipníku dále vznikla místní odbočka Masarykovy letecké ligy – plachtový odbor (jak bylo zmíněno, bylo to již v roce 1934), která 20. září 1936 pokřtila na náměstí svůj první kluzák. Křtu se zúčastnily odbočky ze Zlína, Kelče, Hranic a Přerova a kmotrou byla paní Rozkošná. Starosta Lipníka František Látal tehdy přislíbil, že město se bude snažit všemožně plachtění podporovat a bylo upozorněno na mnoho vhodných kopců severně od Lipníka. Na závěr prý nad náměstím zakroužilo hejno poštovních holubů. V roce 1937 bylo na schůzi rozhodnuto vyhledat u Slavkova nebo Uhřínova dobré místo na plachtění a založit zde plachtařskou školu pro okolní plachtařské skupiny. Nový výbor spolku se také rozhodl pořídit nový větroň.

Podle spolkového katastru měla místní skupina Masarykovy letecké ligy následující předsedy: Dr. Václav Haselman 1934–1935, Josef Rozkošný 1936, J. A. Částečka 1937–1939. Místopředsedy byli: František Látal 1934–1935, J. A. Částečka 1936, Josef Rozkošný 1937 a PhMr. Rudolf Šenk 1938–1939. Počet členů byl v roce 1934 – 225, 1935 – 224, 1936 až 1937 – 130 a 1938–1939 – 60.^{7/}

V roce 1939 musel být spolek zbaven odkazů na bývalé Československo a přejmenoval se tak na Český národní aeroklub, odbočka v Lipníku nad Bečvou.^{8/} Spolek zaniknul v roce 1940, protože hlavní spolek Masarykova letecká liga byl zrušen jako celek a navíc v době protektorátu by stejně nemohl vykonávat činnost. Změna tak přišla až po válce. Mimo plachtařský den v roce 1945 o kterém je také tento příspěvek, víme, že 26. srpna 1945 pořádal „Český národní aeroklub odbočka Lipník nad Bečvou“ propagační den letectví, který se konal v zámeckém parku (tehdy Park svobody). Na programu byla řada projevů, ale také křest tří bezmotorových letounů (snad jde i o ten na snímcích z plachtařského dne). Večer se poté konal zábavný program v sokolovně.^{9/} O rok později v neděli 8. září 1946 pořádal aeroklub jako místní odbočka Národního aeroklubu letecký den. Začátek byl v devět hodin a večer byla ještě zábava. Letecký den se konal za sokolovnou, mělo tam být mnoho motorových i bezmotorových, civilních i vojenských letadel. Podle upoutávky v novinách se měly konat i vyhlídkové lety, záznam v kronice o tom však nemluví.^{10/}

V únoru 1946 se konala zřejmě první valná hromada Aeroklubu v hotelu Zlatý kříž, podle které měl tři odbory: plachtařský, motorický a modelářský. Plachtařský trénoval lety jednak v Ořechách a jednak u Podhoří. Předsedou byl tehdy zvolen František Wawerka, místopředsedou Antonín Tieze a jednatelem Jan Krejčíř. Další valná hromada se konala 8. prosince 1946 v Lipníku, kde bylo hlavním bodem zřízení letiště v Lipníku nad

7/ SOKAPr, fond ONV Hranice, inv. č. 12, poř. č. 168.

8/ ZAOPO, fond KNV, kart. 769, č. 247.

9/ SOKAPr, fond MěNV Lipník, inv. č. 1.

10/ Ruch, list pracujícího lidu Hranicka a Lipenska, č. 20 z 28. 8. 1946.

Létáme s kluzákem. Začalo přšet a schováváme se pod křídla ještě dříve, než byl podniknout první let

Přestalo přšet a na sestaveném kluzáku se kontrolují výztužná lanka, než se začne létat, jsme v Ořechách

Na sestaveném kluzáku se před prvními vzlety kontrolují výztužná lanka. Jsme v Ořechách

Instruktor vysvětluje nováčkům, jak funguje řídicí páka

Nováčci se cvičí v balancování. Máme příhodný vítr

Nováčci začínají s balancováním. Septimán Bagara na kluzáku

I já jako nováček začínám s balancováním na kluzáku

Ti zkušenější začínají s krátkými skoky. Natahování gumového lana

Ti zkušenější začínají s krátkými skoky. Gumové lano je natahováno, plachtař čeká na vypuštění

Ti zkušenější začínají s krátkými skoky. Okamžik před napínáním gumového lana

Gumové lano je napjato, kluzák vypuštěn a jeden z těch zkušenějších plachtařů vzlétá do vzduchu

Když se navracíme domů, slétá instruktor s kluzákem dolů do údolí. Byl to nejdelší a největší let dne

Instruktor slétl s kluzákem do údolí a šťastně v poli přistál. Pak se jde domů

Bečvou.^{11/} V dubnu 1947 se poté jednalo o konkrétních pozemcích pro letiště. V rámci přidělového plánu parcel totiž aeroklub zažádal o změnu, aby letiště bylo u dnešní Střední elektrotechnické školy. S tím ale nesouhlasili majitelé pozemků, kteří by je museli vyměnit za pozemky blíže k Bečvě. Navíc podle tehdejší kroniky aeroklub zpravidla po podání svých žádostí dále reagoval jen velmi pomalu. Změnu pozemků před uzavřením připomínek přidělového plánu tak nestihnul.^{12/} Po řadě jednání se v červnu 1948 navíc ukázalo, že to není možné. Pro letiště v Lipníku byly vybrány pozemky za sokolovnou a na zasedání rady národního výboru byl zveřejněn přípis ministerstva techniky, podle kterého na všech vybraných pozemcích vede nepřeložitelné vedení vysokého napětí.^{13/}

Uvedme ještě, že oficiálně lipenský aeroklub o znovuzaložení požádal pod Moravskoslezským zemským aeroklubem až na začátku roku 1947, jak vyplývá ze spisu o tomto spolku. Prvním předsedou byl Jan Krejčíř a členy výboru Jaroslav Doležel a František Galdoš. Nedlouho poté byl ale v srpnu 1949 zrušen a členové přešli, stejně jako v případě dalších místních aeroklubů pod jediný aeroklub „Moravská Brána“ se sídlem v Draho-
tuších.

Nyní ještě k obrazové části příspěvku. Plachtařského dne v Ořechách 7. července 1945 se zúčastnil také Jaromír Žemlička z Lipníka nad Bečvou, který z celé akce pořídil několik fotografií, které stručně popsal. Jeho text k fotografiím tvoří popisky obrázků tohoto příspěvku.^{14/} Na snímcích je vidět, že plachtaři tehdy měli k dispozici německý letoun Schulgleiter SG (Schneider Grunau) 38, celodřevěné konstrukce, potažený plátnem.

11/ *Ruch, list pracujícího lidu Hranicka a Lipenska*, č. 34 z 6. 12. 1946.

12/ *SOkAPr, fond MěNV Lipník, inv. č. 2.*

13/ *Ruch, list pracujícího lidu Hranicka a Lipenska*, č. 26 z 25. 6. 1948. *SOkAPr, fond MěNV Lipník, inv. č. 2.*

14/ Veškerý následující materiál je v soukromém držení autora, fotografie byly vyfoceny fotoaparátem Balda Baldax.

Detail směrovky kluzáku se zamalovaným hákovým křížem

Ze snímků vyplývá, že pro vzlet používali členové gumová lana ukotvená na přídí a roztažená do „V“. Vzadu u směrovky pak několik osob letoun drželo, než byla guma dostatečně napnutá k letu. Ke konci války měly být tyto jednoduché větroně opatřeny maskovacím nátěrem a ze snímků je zřejmé, že šlo o tupování štětcem, zřejmě zelenou a hnědou barvou. Na směrovce letounu je také vidět stejnou technikou zamazaný hákový kříž původního německého označení.

Karel Žurek – Dagmar Komárková-Vykoukalová

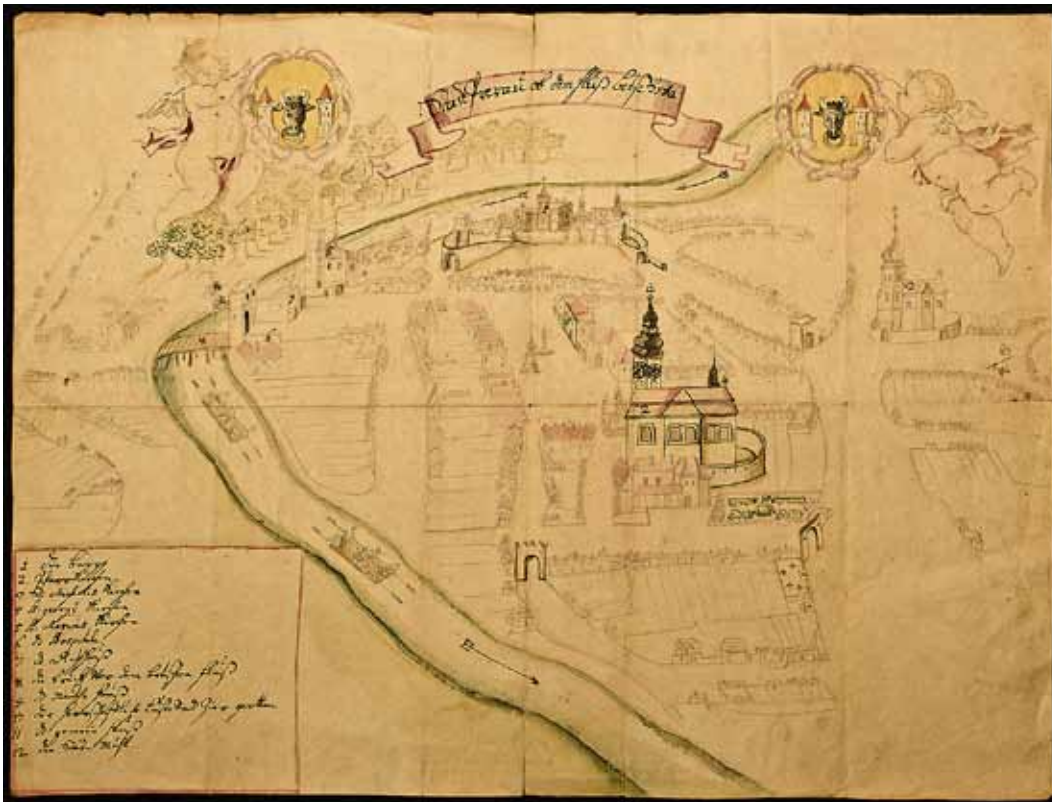
K stavebním dějinám domu č. p. 225 na náměstí T. G. Masaryka v Přerově

Přerovská městská aglomerace prošla po druhé světové válce bouřlivým vývojem. Původní drobná historická zástavba ustoupila panelové výstavbě, která dobově umožnila ubytovat tisíce obyvatel rozrůstajícího se průmyslového města. V Přerově, především v 60. – 80. letech 20. století, zanikaly celé čtvrti.^{1/} Mnohdy i architektonicky cenné objekty díky tomu, že nebyly evidovány v seznamech nemovitých kulturních památek a nebyly součástí památkových území, byly vyklizeny a následně zbourány. Filozofií tehdejších městských urbanistů a krajských i okresních funkcionářů bylo zbourání celé drobné zástavby „starého Přerova“ a nahrazení budov „moderní“ panelovou výstavbou. Z historické části mělo být ponecháno pouze Horní náměstí se zámekem.^{2/} Tato postupně realizovaná stavební filozofie byla přerušena po roce 1989, ovšem fatální způsobené škody nebylo a není již možné nahradit. A právě z důvodu ochrany zbytků stavebního kulturního dědictví byla v roce 1992 vyhlášena přerovská městská památková zóna. Její tvůrci do ní zahrnuli vedle Horního náměstí se zámekem a souborem renesančních domů i objekty nacházející se na samotné hranici „zóny“, ohraničující její západní část, tedy domy v horní části náměstí T. G. Masaryka a na tyto navazující sled budov ve Wilsonově ulici. Jižní okraj hranic tohoto území tvoří domy na druhém největším přerovském náměstí – Žerotínově.^{3/} Proto každý z domů, které se nacházejí pod současnou památkovou ochranou, ať jako kulturní památky anebo „pouze“ jako objekty v památkové zóně, vytvářejí důležitý doklad původní dobové a hodnotné urbanistické zástavby Přerova a jsou předmětem zájmu památkářů, jak při jejich památkové obnově, tak rovněž při poznání stavební historie těchto domů. V následujících letech pro-

1/ Byly postupně bourány celé historické čtvrti – Velká Dlážka, Trávník, Šířava, aby jejich původní drobná zástavba, ale v případě Šířavy i statky, byla nahrazena novou typizovanou panelovou výstavbou.

2/ Do roku 1989 došlo k zbourání části ulice Palackého a do centra města se přiblížila nová výstavba, výrazně převyšující a svojí hmotou narušující historický ráz lokality.

3/ Městská památková zóna Přerov byla vyhlášena Ministerstvem kultury ČR 10. září 1992.

Přerov asi 1730 In: Archiv města Brna, fond V 3 Knihovna Mitrovského 30, anonymní autor

běhne památková obnova jedné z nejhonosnějších staveb na náměstí T. G. Masaryka, domu s číslem popisným 225.^{4/}

Námi sledovaný objekt patří svojí polohou na hlavním přerovském náměstí i pozicí vůči domům Horního města (Horní náměstí) k nejstarším zděným domům, pocházejícím z období renesanční stavební etapy města.^{5/} Byl postaven v mírném svahu a společně s ostatními objekty východní fronty náměstí vytvořil jeho dominantu. K výstavbě hlavního přerovského náměstí došlo v renesanční stavební etapě, která byla v Přerově zahájena na konci 15. a na počátku 16. století Pernštejnů. Bylo tehdy, mimo jiné, vybudováno hlavní přerovské náměstí takzvaného Dolního města, a to v pravidelné pravoúhlé čtvercové dispozici s domy, které byly převážně dvoupodlažní, podsklepené, s loubím, atikovým štítem a párem sedlových střech s úžlabím. Pernštejnové zadávali zájemcům z řad měšťanů stavbu objektů nových domů s podmínkou jejich kamenné výstavby. Budova s dnešním číslem popisným 225, nacházející se na severovýchodní části hlavního přerovského náměstí, je poprvé zachycena na vedutách města z poloviny 18. století.^{6/} Na těchto dobových obrazových prame-

4/ Stavebně historický průzkum a restaurátorské průzkumy a záměry byly vyhotoveny v roce 2019 pro majitele domu manžele Markovy.

5/ Zámek Přerov. Přerov 2010.

6/ Archiv města Brna, fond V 3 Knihovna Mitrovského 30, anonymní autor.

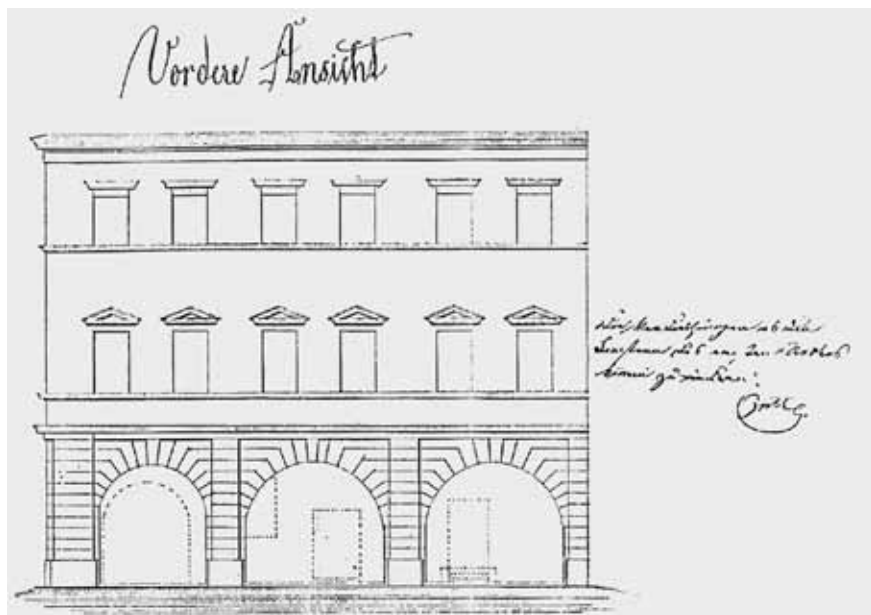
Přerov asi 1730 In: Archiv města Brna, fond V 3 Knihovna Mitrovského 30, anonymní autor, výřez Dolního náměstí a Horního města, šipka ukazuje na předmětný dům

1830, šipka ukazuje na zkoumaný objekt s číslem popisným 225 a číslem parcely 167

nech, důležitých k poznání stavebních dějin domů v Přerově, jsou domy východní fronty, stejně jako celého náměstí a okolních ulic s náměstím Žerotínovým a farním kostelem sv. Vavřince, znázorněny v poloze centrálních objektů tehdejšího Dolního rynku. Dům je na vedutách vypodobněn jako patrový s atikovým štítem a schematicky zakreslenými dvěma poli podloubí a párem oken. Nejhodnotnější vypovídací hodnotu má pro poznání podoby domu Hoffmannova malba Přerova z poloviny 18. století, kde je zachycen se dvěma poli loubí, čtyřmi okny v průčelní fasádě, respektive jedním oknem v patře, prolomeným do boční fasády ve směru k dnešní Mostní ulici.

Na základě provedeného stavebně historického průzkumu je patrné, že podoba renesančního objektu se do dnešních dnů nedochovala, v jádru stavebních konstrukcí domu je ale zaznamenatelná. U nejstarší gotické stavební fáze, jež předcházela stavbě domu za Pernštejnů, jsou stavební konstrukce zaznamenány v suterénech, dispozičně zadní (dvorní) orientaci vzhledem k dnešní půdorysné poloze objektu. Vzhledem ke způsobu staveb středověkých domů „předpernštejnské stavební etapy“ a díky husitským válkám lze vyslovit hypotézu, že původní, pravděpodobně roubený dům, pouze jednopodlažní nadzemní měl kamenné pouze sklepy, které sloužily jako spíže a úkryt v případě nebezpečí. Byly zděné z lomového kamene nebo smíšeného zdiva – v případě Přerova z travertinu v kombinaci s pálenými cihlami. Zmíněná renesanční stavební fáze konce 15. a počátku 16. století stála za vznikem plošně dnes známého domu, který, jak

1838, pohled na průčelní fasádu, plán rekonstrukce domu, autor: stavitel K. Zapletal

výše zmíněno, byl jednopatrovým objektem s půdním polopatrem a podsklepením. Nové suterény vznikly v přední části domu a byly samostatně přístupné z přední části (při podloubí) objektu. Stavebně musel být přední vstupní prostor vyrovnáván se zadní síní, protože v zadním prostoru je přízemní síň disponovaná výše. Tato situace je většinou charakteristická v Přerově pro objekty vystavěné v 15., respektive 16. století.^{7/}

Když se během urbanistického vývoje města Přerova v 15.–16. století „slila“ hmota domů postavených na úzkých hloubkových parcelách v bloky, bylo nutné, aby městská rada stanovila právní předpisy, které by zajišťovaly požární bezpečnost a určovaly vzájemné povinnosti sousedů, které stanovily podíl na opravách štítových zdí, jež bývaly často společné. Středověké domy v Přerově, což je patrné i z dochovaných vedut a typologie ověřených stavebních průzkumy in situ, pokrývaly strmé sedlové střechy, orientované kolmo k ulici. V žlabech, které vytvářelo spojení střech dvou domů, se odváděla dešťová voda na ulici. Suterény, které sloužily jako zázemí domu, byly přístupné z vnitřní části domu. Pokud domy mívaly sklepy se vstupy z části podloubí, potom tyto nesměly zabírat „veřejné prostranství“, a to ani v soukromé části podloubí tím, že by zastavovaly jejich část.^{8/}

7/ Loubí je patrné jak na vedutě Přerova, datované k roku 1730, tak na mladší Hoffmannově vedutě.

8/ Provedené stavebně historické průzkumy domů na Horním náměstí a v přilehlých ulicích a náměstích města Přerova autorem článku.

Jan Hoffmann, Přerov, olejomalba z 2. poloviny 18. století

Velmi dlouhým stavebním vývojem se vytvořila varianta dvoutraktové dispozice, ať průjezdového nebo mázhausového typu domu se středním traktem, kde byla umístěna černá kuchyně, a to jak v přízemí, tak rovněž v následujících stoletích v patře. Obývací místnosti patra byly vytápěny kamny. Sínň bývala reprezentačním prostorem domu. Ve středověkých měšťanských domech bývaly jedna až dvě síně, a to v přízemí a patře domu, situované nad sebou. Přízemní vstupní prostor, klenutý, měl komunikační a provozní funkci. Vcházelo se tam z ulice. Majitel domu buď tam, anebo v zadní komoře provozoval řemeslo, obchod anebo se tam čepovalo pivo, pokud se jednalo o právovárečný dům. Ve střední části býval umístěn vstup do sklepa, což je dochováno i v našem sledovaném případě. Po schodech se vcházelo do malého prostoru patra (sínce), odkud vedl vstup do patrových místností zadní komory, černé kuchyně ve střední části traktu a do takzvané přední „svrchní síně“. Tato síň, s okny orientovanými do průčelí, sloužila jako shromažďovací místnost rodiny. Zahrnovala buď celý plošný prostor přední části patra domu anebo byla, jako v našem případě, tato prostora rozdělena na dvě nesterénně velké části. V zadním traktu byla umístěna zadní komora, která sloužila jako ložnice anebo skladiště cennějších věcí rodiny. Zastropení bývalo u starších objektů plochostropé, tvořené z oloupaných kmenů, kladených vedle sebe přes nosné trámy, nahore omazané lepenicí. Záklopové trámové stropy jsou mladšího data a byly používány jak v období konce 15. století, tak i v renesanci a baroku. V 16. století docházelo rovněž k zastropení klen-

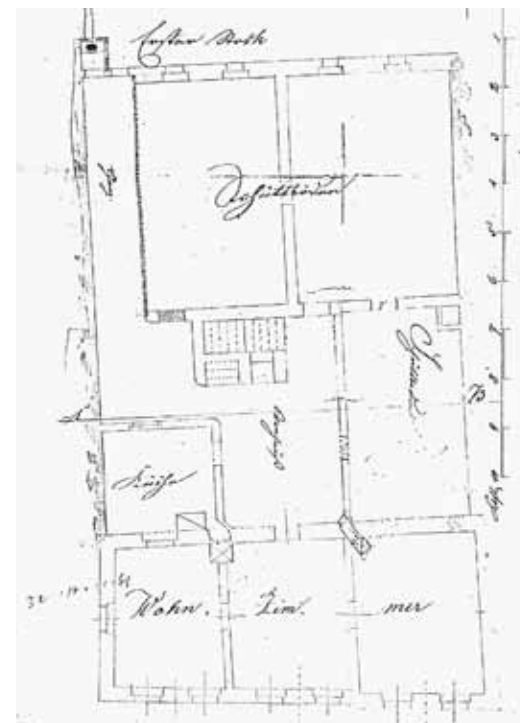
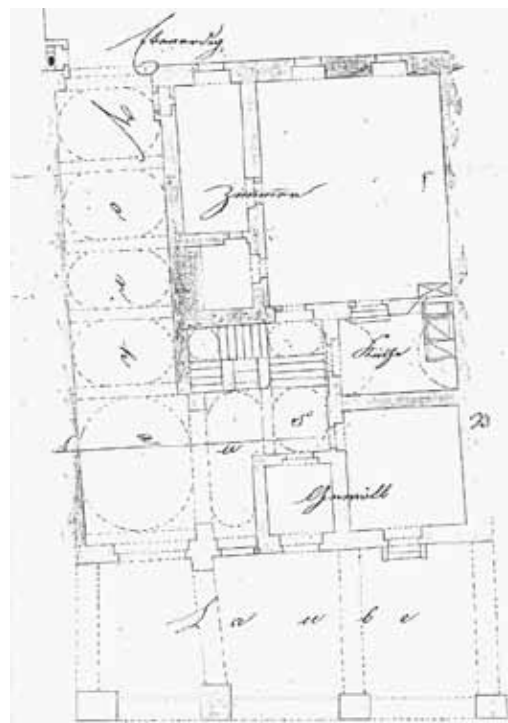
1838, řez – plán rekonstrukce domu, autor: stavitel K. Zapletal

bami. Výše uvedené příklady jsou typické i pro náš objekt. Veškeré stropní konstrukce parteru a suterénu domu jsou klenuté valenými klenbami s lunetami ať styčnými anebo obkročnými. Ve střední části domu, v obou patrech, jsou patrné stopy po černé kuchyni, kde dýmník ve střední části traktu byl v 19. století nahrazen světlíkem, probíhajícím oběma podlažími a půdou.^{9/}

Jak již bylo výše zmíněno, nejstarší známá podoba domu je zachycena na barokních vedutách z poloviny 18. století. Na těchto dobových a pro stavební dějiny podstatných dokumentech je patrné, že před navrhovanou přestavbou objektu v roce 1838 byla zahájena nejvýznamnější stavební úprava domu.^{10/} Průčelní fasáda objektu v návrhu stavitele Franze Jattla ztratila v patrech fasád svoji původní podobu. Projektant sám na plán poznamenal rozšíření okenních otvorů na šest, které tak, v pravidelném rytmu 1+1+1+1+1+1, byly v obou podlažích instalovány. Ve 2. podlaží byly navrženy vyšší rámy oken, na ploše fasády ukončené tympanony. Naopak ve třetím, nově vzniklém podlaží po původně atikovém štítu starší stavby byly navrženy okenní otvory menších rozměrů než v 2. NP a tyto byly ukončeny profilovanou vodorovnou římsou. Okenní otvory v obou podlažích dosedaly na oběžné kordonové štukové profilované římsy. Zajímavá je situace renesančního podloubí objektu. Projektant ponechal tři pole loubí ve stavu předpokládané původní renesanční podoby, které v ploše průčelí zdůrazňovala bosa, typická pro období pozdní renesance. Zda se jednalo o kamennou část nebo vyzděnou cihelnou zeď, lze potvrdit po odstranění omítek, respektive možné a předpokládané cihelné pleny. Ve druhém a třetím poli jsou zakresleny dveřní a okenní otvor (druhé pole) a dveřní se schodištěm do pravděpodobně převýšeného prostoru místnosti parteru pravého traktu.

9/ Dějiny hmotné kultury. Praha 1985.

10/ SHP fasády domu. Ing. Arch. Kokaislová, Přerov 1997. Originální plány, ze kterých autorka SHP vycházela, nebyly v současnosti dohledány.

1838, půdorys přízemí a patra domu, plán rekonstrukce domu, autor: stavitel K. Zapletal

Plán zachycuje dobový řez objektem, který byl v čase zaměřen dvoupodlažním podsklepeným domem. Tato fragmentární část plánu je jediným podkladem pro stavební a historickou interpretaci domu. Plán zachycuje pohled na průčelí v řezu, který odkrývá interiérovou podobu objektu k době přestavby. V levé části přízemí je průjezd s klenbami. Ve střední části je střední chodbovou zdí odděleno schodiště a schodištní vstup dveřmi se segmentovým záklenkem do zadních prostor domu. Pravou část tvoří volná dispozice obytné plochy (snad obchodu či dílny) s prolomeným vstupem k schodišti.

V řezu patra domu je zachycena v levé části dispozice do náměstí, respektive dnešní ulice Mostní plochostropá konstrukce obytné části domu (pokoje?) s fabionem a s dveřmi a jedním obdélným oknem nad průjezdem do dvora, respektive dveřní výplní sousední místnosti, snad chodby. Ve střední části byla schodištní chodba s valenou klenbou nad rameny schodiště a shodně jako v přízemí se schodištěm s pěti schodištními stupni do místnosti orientované do dvora, s dveřním vstupem. Tato prostora byla zaklenuta plytkou klenbou. V pravé části dispozice patra se nacházela velká místnost s oběžným fabionem.

Dobový půdorysný plán přízemí z roku 1838 zachycuje tehdejší dispozici objektu, vzhledem k prameni, který není dodán v originální kolorované podobě, proto musíme k danému dokumentu přistoupit s výše zmíněným kritickým hodnocením. Objekt byl vystavěn v trojtraktové hloubkové dispozici, kdy levý trakt tvořila chodba v půdorysu hloubkové

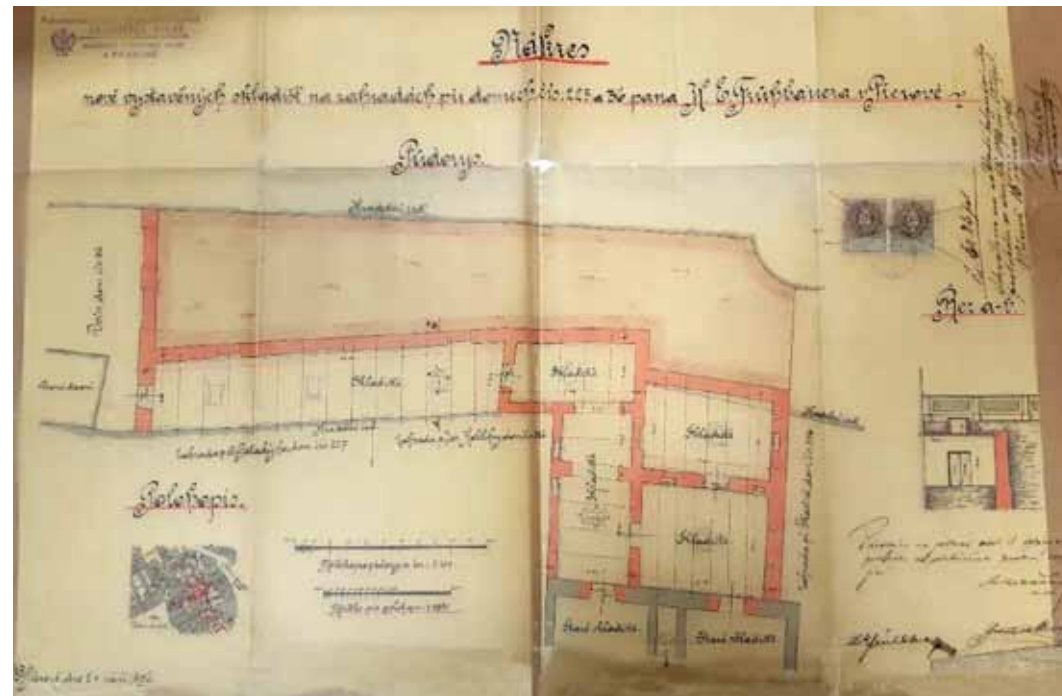

1838 – plán na částečné opravy č. p. 225, detail římsy, návrh a signace stavitele Zapletala

orientovaného objektu. Projektant navrhl v obvodové statické zdi vstup na schodištní chodbu. Klenba chodby byla navržena jako „pruská placka“, navazující na schodištní prostor chodby parteru při schodišti v přední části traktu. Ve střední části tohoto traktu byla před schodiště vložena zhruba čtvercová místnost, za kterou se nacházelo trojramenné schodiště s plackovými klenbami nad podestami. Zadní část dispozice středního traktu tvořila úzká chodba, předělená dělicí příčkou na dvě nestejně velké prostory s oknem prolomeným do dvora. Pravou část dispozice parteru tvořila zhruba čtvercová plochostropá místnost, do níž se vstupovalo po dvou schodištních stupních z loubí. Dělicí zeď oddělovala od této prostory zhruba čtvercovou místnost s příčně orientovanou převýšenou valenou klenbou, která svědčí o starším založení této části domu a která sloužila jako černá kuchyně (viz dobová dokumentace). Za touto prostorem se nacházela čtvercová plochostropá místnost se dvěma okenními / dverními (?) otvory prolomenými do dvora. Ve dvoře při vstupu z průjezdu byl umístěn suchý záchod.

Patro domu bylo tvořeno třemi vedle sebe umístěnými pokoji. Ve střední části plochy patra se nacházela v levém traktu za pokojem kuchyně, ve střední části schodištní chodba a vstup do obdélné místnosti bez oken pravého traktu. Ve středním a pravém traktu se nacházely dvě vedle sebe propojené místnosti vždy s párem prolomených okenních otvorů. Při levé obvodové zdi byla chodba směřující k sociálnímu zařízení pro bydlící umístěnému v rohu do dvora. Každá z místností přední poloviny napříč jednotlivými trakty disponovala kamny (uvedeno na dobových plánech). Veškeré prostory jsou na plánu zachycené jako plochostropé. Jednalo se zřejmě o nejstarší známé zachycení vnitřního rozmístění dispozic v tomto domě.

Exkurz k zjištění starších majitelů domu je možný po prostudování spisového materiálu fondu Archiv města Přerov. Jména nejstarších písemně známých majitelů domu jsme získali ze sčítacích operátů ze druhé

1906, plán zástavby zahrad a pozemků za domem 225 a sousedními objekty

třetiny 19. století, z přiznání pozemkového majetku a ze seznamu majitelů domů dle čísel popisných, majitelů domů v Přerově z let 1895–1909 a z plateb daní majitelů domů z let 1905–1907. Mladší známí majitelé pocházejí z výpisů registru katastrálního úřadu. V námi sledovaném objektu č. p. 225 známe jedinou plánovou dokumentaci, dochovanou pouze z SHP fasád objektu, který je v archivních dokumentech, uložených ve spisovně stavebního úřadu Magistrátu města Přerova.^{11/}

Vyhotovený stavebně historický průzkum domu č. p. 225 na náměstí T. G. Masaryka v Přerově vycházel při heuristické práci ze zpracování dokumentace uložené v SOKA Přerov (Henčlov), respektive spisovny stavebního úřadu v Přerově. Další starší plánová dokumentace k hlavnímu objektu chybí a nebyla archivně dohledána. Jedinou starší plánovou dokumentací je dochovaný kolorovaný dokument zachycující polohopisné uspořádání pozemků a pro práci SHP je zajímavé uvedení jména majitele domu Hugo Frühbauera z roku 1878. Z roku 1886 pochází „náčrt“ patrové budovy prádelny o udávané výšce cca 6 m. Autorem návrhu byl přerovský stavitel Jan Mráček, který byl významným přerovským stavitel a například i autorem domu na Žerotínově náměstí č. o. 12 / č. p. 163 z roku 1885. Měl syna Jana, významného českého a rakouského architekta.^{12/}

11/ Spisovna stavebního úřadu v Přerově, složka č. p. 225.

12/ www.rosmus.cz Poznámka k Mráčkovi. Dům byl v roce 1909 přestavěn advokátem JUDr. Quidem Hubou a o tři roky později následovala další rekonstrukce podle návrhu

Přerov, dům č. p. 224, 30. léta 20. století

Přerov, dům č. p. 225 po roce 1936

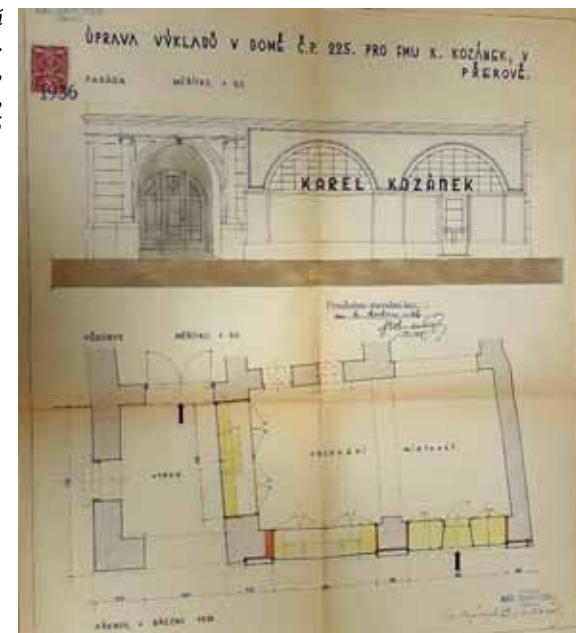
Dalším pramenem k poznání stavební historie objektu je plán z roku 1895, opět zachycující stavební práce na skladech ve dvoře, či navrhovanou dvoupodlažní přístavbu skladiště k starší skladištní budově, nacházející se ve dvorní části parcely domu. K stávajícímu zdivu starší stavby byla přistavěna nosná obvodová zeď, zahlobená do terénu jedním podlažím a zhruba třímetrovou stavbou nad rostlým terénem. Zvětšené bylo rovněž zastřešení dvorní budovy sedlovou střechou. Dispozice přízemí s plochostropou konstrukcí se skládala z úzké chodby v levém traktu a skladištní prostory, která byla propojena se starším skladem dveřmi. Suterénní prostory byly přístupné pouze ze starší skladištní budovy a byly rozděleny na dvě nestejně velké části, se stropem s klenbami do traverz. Dokumentace pro majitele domu K. E. Frühbauera byla oficiálně předložena dne 23. července 1895 na příslušném stavebním úřadě a schválena dne 5. srpna 1895 stavitelem Vilémem Žákem a 6. února 1896 byla potvrzena správnost dokumentace se stavebním povolením místním stavebním úřadem.

Skladištní prostor s terasou, doplnění výše uvedeného projektu, byl stejným zhotovitelem zpracován dne 18. září 1895. Pravděpodobné stavební zásahy vedly majitele k rozhodnutí vybudovat terasu nad skladovými prostory, které byly navíc rozšířeny o další pozemky. Plocha terasy byla disponována k patě středověké hradby, jak z nákresu plánu vyplývá. Z roku 1906 pochází další plánová i textová dokumentace, kterou u přerovského stavitele Františka Pivného objednal majitel domu K. E. Frühbauer. Jednalo se o zástavbu dvorních ploch a zahrad domu (ve směru k hradbám) prostory ke skladování.^{13/}

architekta Josefa Pilce, tehdy byly zřízeny nové portály obchodů v průčelí. Na počátku 20. stol. sloužil dům jako penzion dívčí pedagogické školy. Jan Mráček ml., (*11. 7. 1874 Nehašice u Loun – † 13. 6. 1961 Brno) architekt, syn přerovského stavitele Jana Mráčka st. a Marie rozené Pikartové. Vystudoval Uměleckoprůmyslovou školu v Praze a Akademii výtvarných umění ve Vídni (1900–1904, ateliér O. Wagnera). Spolupracoval se stavitelem St. Nedělou (autor kina ORANIA v domě č. 8 na Horním náměstí v Přerově).

13/ SOKA Přerov, digitalizovaný archiv sčítacích operátů města Přerova.

1936, březen – návrh stavení
úpravy parteru domu.
In: Magistrát města Přerova,
spisovna stavebního odboru,
dům č. p. 225

Zajímavým studijním pramenem je plánová dokumentace se situačním plánem lokality Dolního náměstí a části Horního náměstí (viz níže) se zachycením umístění „novostavby“ skladů v ploše zahrad za domy Dolního náměstí, respektive části ulice Mostní, při středověké hradbě. Z roku 1934 pochází plán úprav chodníku u štitové obvodové zdi domu ve směru k Mostní ulici. Součástí stavebních prací bylo respektování požadavku majitele na zachování vjezdu do průjezdu domu. Počátkem roku 1936 požádal nový majitel domu Karel Kozánek o úpravu fasády domu a parteru odstraněním dřevěného výkladce a využitím starší stavební konstrukce loubí s prosklením jako výkladce. Projektový návrh vyhotovil stavitel Antonín Bartošek.^{14/}

Součástí stavebních prací bylo vybourání dřevěných předsazených výkladců na průčelí fasády a na boční levé části dispozice bývalé obchodní místnosti. Místo dřevěných výloh byly nově otevřené pohledové dispozice domu doplněny prosklenými plochami s nadsvětíky. Ponechána byla trojkřídlá vrata do průjezdu domu. Zajímavé je, že nynější podchodová část domu z ulice Mostní byla „otevřena“ dveřním otvorem pouze cca 60 cm širokým. Vstup do průjezdu zůstal zachován s dobovou štukovou výzdobou.

V dubnu 1936 předložil majitel domu nový návrh, který počítal s výměnou vstupních tříkřídlých vrat do průjezdu za nové, dvoukřídlé. Pohledově byly tři obloukové dispozice parteru sjednoceny a do cviklů byly

14/ Spisovna stavebního úřadu v Přerově, složka č. p. 225.

Miroslav Marada

Přerovský městský fyzik Markus Rokotnitz a jeho rod

Přerov, dům č. p. 225 na náměstí T. G. Masaryka, foto autor

vloženy lampy. Ve třetím z oblouků původního loubí byly vloženy jednokřídlé dveře. Celý koncept úpravy parteru byl pojat v moderním dobovém duchu funkcionalismu. V roce 1963 došlo k částečné výměně oken na průčelí, ale i ve dvoře domu, včetně štítové zdi s pohledem do Mostní ulice. Projekt vyhotovila přerovská firma OSP Přerov a práci rovněž zrealizovala. Další stavební úpravy, které podobu domu spíše stavebně degradovaly, probíhaly od 90. let 20. století. Zcela úplnou přestavbou prošel parter domu. Zde byly původně hodnotné dispozice honosných renesančních prostor narušeny nově probouranými otvory a položením dlažby. Byly nově vyměněny výkladce a provedena částečná barevná úprava parteru, která ale nerespektovala dobovou barevnost zachovanou ve vyšších podlažích domu. Na přelomu milénia byla vyměněna okna dvorní fasády, která nerespektovala ani dobové členění oken a ani materiál. Proměnou, spíše stavebně a zčásti i architektonicky prošly i dvorní přístavby, které pozbyly jak dobovou podobu, tak i využití. Řady negativních zásahů v domě, datované především od počátku milénia, snad budou odstraněny v novém stavebním programu, kdy v domě má být provozováno školské zařízení.

Na stránkách archivního sborníku se již čtenáři měli možnost seznámit s příběhy několika osobností spjatých s přerovskou židovskou obcí. V tomto ročníku věnujeme pozornost, limitovanou sice značně omezeným množstvím pramenů, osobě přerovského lékaře a městského fyzika, doktora medicíny a chirurgie Markuse Rokotnitze a příslušníkům jeho rodiny.

Markus Rokotnitz pocházel ze spišské obce Huncovce, lokality s početnou židovskou komunitou a proslulou ješivou, na níž působila řada významných rabínů,^{1/} ležící v těsném sousedství města Kežmarku. Jeho příjmení však napovídá, že byl zřejmě potomkem židovských emigrantů, kteří se na slovenském území usadili v éře tzv. úředního antisemitismu, jehož omezení na moravské židy dopadla v nejužší podobě za vlády Karla VI. a Marie Terezie a před nimiž se mnozí z nich vystěhovali do Uher, na jejichž území se jejich platnost nevztahovala. Používání přídomků podle místa původu nebo pobytu bylo u židovského obyvatelstva rozšířeným jevem a z těch se pak v mnoha případech stala trvalá příjmení.^{2/} Přímo se tedy nabízí hypotéza, že příjmení Rokotnitz ukazuje na Rokytnici u Přerova^{3/} a že v přítomnosti jeho nositele v Přerově mohly sehrát roli udržované vztahy s moravskými příbuznými.

O životě Markuse Rokotnitze před příchodem do Přerova máme jen minimum informací, paradoxně vytěžených až z nápisu na jeho náhrobním kameni na novém přerovském židovském hřbitově. Zde je uvedeno datum jeho narození 15. den měsíce ševatu roku 5566 židovského letopočtu, což odpovídá 3. únoru 1806,^{4/} udělené židovské jméno Mordechaj a jméno jeho otce Jechezkel, čili Ezechiel. Dále je v žule vytesáno datum jeho doktorské promoce 24. března 1835.

1/ Viz kap. Huncovce (něm. Hunsdorf, maď. Hunfalva, Hunfalva) in Eugen Bárkány – Ľudovít Dojč, Židovské obce na Slovensku, Bratislava 1991, s. 316 n.

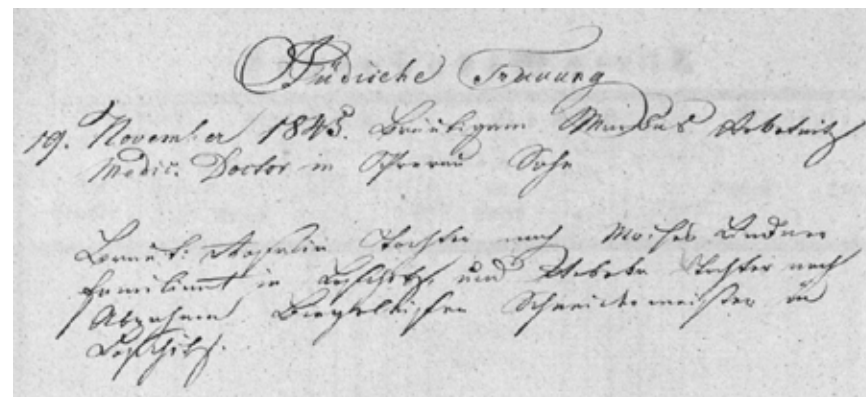
2/ V Huncovciach je doloženo rovněž příjmení Reinitz, ukazující na moravské Hranice (Bárkány, c. d. s. 318).

3/ Česky hovorově, ještě na poč. 20. stol. ale běžně i v úředních pramenech Roketnice, něm. Roketnitz, zřídka Rokotnitz.

4/ V přerovských sčítacích operátech z let 1880 a 1890 se uvádí jako datum narození 28. leden 1810, bydliště rodiny se nacházelo ve Ferdinandské třídě čp. 155.

Pomník M. Rokotnitze (foto SOkA Přerov)

Záznam sňatku v tršické farní matrice (foto ZA Opava)

Lékařský diplom získal dr. Rokotnitz na vídeňské univerzitě. Kde zahájil svou lékařskou praxi není známo, v roce 1845, kdy se oženil, je již uváděn jako lékař v Přerově. Sňatek uzavřel dne 19. listopadu 1845 na záměcku v Doloplazech^{5/} u Tršic s Rosalií Lindnerovou z Loštic,^{6/} dcerou tamního familianta a výrobce knoflíků Moiseše Lindnera a jeho choti Rebeky, dcery loštického krejčovského mistra Abrahama Biegeleisena. Držitelem nevelkého doloplazského panství tehdy byl Albert ryt. Managetta-Lerchenau a skutečnost, že umožnil na svém sídle židovský obřad, se zcela vymykala obvyklému úzu, kdy se oddávky konaly v synagoze domovské obce jednoho ze snoubenců.^{7/} Mladý pár oddal loštický rabín Abraham Neuda. Mimořádnost sňatku podtrhoval i fakt, že ženich neměl familiantské místo v přerovské židovské obci, jako lékař byl oprávněn mít bydliště mimo její území. Záznam o uzavření manželství je doložen pouze na přídeštním listu tršické farní oddací matriky.^{8/} Do loštické židovské

5/ Zámek byl zničen požárem v roce 1862 a již nebyl obnoven.

6/ Datum narození Rosalie Lindnerové nelze spolehlivě ověřit. V přerovském sčítacím operátu z roku 1880 se uvádí 2. červen 1824, v roce 1890 2. červen 1826. V loštické rodné židovské matrice (dostupné online na <http://badatelna.eu/fond/1073>) k uvedeným datům není její narození zapsáno, zato k 2. červenci 1823 je zaznamenána Rachel Lindnerová rodičů Moiseše a Rebeky. Její ztotožnění s Rosalií je ale nezaručené.

7/ Nájemcem panské výroby potaše v Doloplazech byl ve 40. letech 19. století přerovský familiant Herrman Schreier. Nelze vyloučit, že právě on sehrál roli při zprostředkování místa oddavky.

8/ Dostupné online na <https://digi.archives.cz/da/>

matriky jej oddávající rabín nezapsal, což mělo o mnoho let později nepříjemný důsledek, který bude zmíněn níže.

Obsazení místa městského lékaře neboli fyzika izraelitou nepatřilo kolem roku 1850 ke všedním událostem. Nevíme ovšem, kolik kandidátů na tuto pozici, snad z vnějšího pohledu prestižní, avšak ve skutečnosti náročnou a zejména v menších městech nijak přemrštěně honorovanou,^{9/} se přihlásilo do konkurzu. Povolání městského fyzika totiž po medicínské stránce vyplňovalo především poskytování bezplatné, tzn. z městského rozpočtu hrazené zdravotní péče pro chudinské vrstvy, boj proti šíření nakažlivých chorob, a také činnost koronera. K tomu se družilo široké spektrum povinností na úseku veřejné hygieny, jako např. kontrola nezávadnosti potravin, posuzování zdravotní nezávadnosti staveb a veřejných místností, a dokonce, v době, o níž pojednáváme, i některé úkony přesahující do oblasti veterinární péče.^{10/}

Vedle povolání městského fyzika vykonával dr. Rokotnitz i profesi železničního lékaře na přerovské stanici Severní dráhy Ferdinandovy, kde již v polovině 19. století pracovalo okolo 120 zaměstnanců.^{11/} Obě funkce zastával díky své vitalitě až do velmi pokročilého věku. Jeho mnohaleté lékařské působení bylo oceněno udělením zlatého záslužného kříže a stal se i nositelem vojenského vyznamenání za ošetřování zraněných vojáků obou bojujících stran v bitvě u Tovačova roku 1866. Několikrát rovněž obdržel prémii za provádění hromadných očkování přerovského obyvatelstva. Náhrobní nápis ještě prozrazuje, že od roku 1867 až do konce života vykonával úřad starosty přerovské židovské politické obce, která

9/ Dle zákona č. 28/1884 moravského zemského zákoníku z 30. dubna 1884 o úpravě zdravotní služby v obcích příslušelo obecnímu lékaři služné ve výši minimálně 50 zl. na každých 1000 obyvatel. V roce 1892, po zvýšení, činilo roční služné M. Rokotnitze 648 zl.

10/ K organizaci veřejné zdravotnictví viz SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha 2004, s. 96 n. a 125 n.

11/ FIŠER, Zdeněk: *Boj proti germanizaci na Severní dráze Ferdinandově (s přihlédnutím k Přerovsku)*. In: *Sborník Státního okresního archivu Přerov*. Přerov 2000, s. 31

Úmrtní oznámení M. Rokotnitze (Neue Freie Presse, 11. 4. 1899)

jeho zásluhy ocenila udělením čestného občanství. Z titulu své funkce byl rovněž členem přerovské okresní školní rady.

Novinové články otištěné v moravských německých novinách k jeho padesátiletému a šedesátiletému doktorskému jubileu^{12/} charakterizují Markuse Rokotnitze jako lékaře-lidumila, netíhnoucího ke světským statkům, který se těšil úctě a uznání obyvatel města bez rozdílu vyznání a národnosti.^{13/} Vyzdvihují jeho humanitu a patriotismus, univerzální vědomosti i znalost židovské tradiční literatury. Že se nejednalo jen o oslavné floskule, potvrzují slova uznání obsažená ve zprávě o lékařově úmrtí, uveřejněné v hranickém týdeníku Hlasy z Pobečví ze 14. dubna 1899, listu, prosazujícím zájmy českého obyvatelstva Hranicka, Lipnicka a Přerovska, který jinak nešetřil ostrými protiněmeckými a protižidovskými výpady.

Markus Rokotnitz zemřel v Přerově 9. dubna 1899 a jeho pohřbu se zúčastnily početné zástupy přerovského obyvatelstva. Z pozůstalostního spisu u Okresního soudu v Přerově^{14/} je patrné, že skutečně nepatřil mezi boháče, naopak svému synu Heinrichovi byl dlužen značnou sumu, vypůjčenou na věno pro dceru Augustu. Heinrich, který působil od roku 1896 jako notář v Lipníku nad Bečvou, se postaral i o ovdovělou matku, již zajistil v Lipníku byt, v němž strávila zbývající roky života. Přitom se

Zpráva o úmrtí M. Rokotnitze
(Hlasy z Pobečví, 14. 4. 1899)

Úmrtí. V neděli dne 9. t. m. zemřel Dr. Markus Rokotnitz, bývalý městský lékař ve věku 94 let. Třž byl dlouhá léta starostou israelistické obce přerovské a byl majitelem válečné medaile jakož i zlatého záslužného kříže. Pohřeb odbýval se ve středu odpoledne za velikého účastenství obyvatelstva. U severní dráhy byl skoro 40 let lékařem a za tyto služby dostal jako odměnu, když již sestárl a v namáhavé práci své síly seděl, odměnu „odbytné“ v obnosu několika stovek! Také kus sociální otázky! Léčil tisíce lidí, aniž by byl kdy účet poslal. Trebas žil mezi našim lidem, našim nikdy nebyl, ba stál proti nám. Přes to, že v povaze byl míhlý, měl dobré srdce a tisícům chudých zadarmo lékařské pomoci udělil.

starala ještě o Emilii,^{15/} dceru své ovdovělé neteře Betti, provdané Kornblühové, navštěvující ve městě německou měšťanskou školu.

Z penzijního fondu po svém manželovi pobírala Rosalie Rokotnitzová celkem nepatrnou měsíční penzi ve výši 10 korun, a to až do prosince roku 1901, kdy jí výplata byla zastavena.^{16/} Přesný důvod patrně již spolehlivě nezjistíme, ale ukazuje se časová shoda s asi poslední peripetií jejího života, kdy chybějící zápis o sňatku v loštické židovské matrice vyvolal u státní byrokracie jisté pochybnosti, zda bylo manželství před více jak půl stoletím v Doloplazech uzavřeno v souladu s občanským zákoníkem z roku 1811, jmenovitě zda byl dodržen paragraf 126, pojednávající o ohláškách židovských svateb. Vdova se tedy obrátila 3. prosince 1902 na Okresní hejtmanství v Olomouci, v jehož obvodu se Doloplazy nacházely, s žádostí o dodatečné provedení zápisu sňatku do židovské matriky. Tato žádost^{17/} se stala startovním výstřelem pro úředního šimla, který pilně oběhl Okresní hejtmanství v Zábřehu (příslušné pro Loštice), loštický rabinát, přerovský rabinát, římskokatolický farní úřad v Tršicích, Okresní hejtmanství v Hranicích (příslušné pro Lipník) a zavítal i na vzdálený slůžnovský okresní úřad do Kežmarku, aniž by získal potřebné dokumenty, na nichž především bazírovalo moravské místodržitelství v Brně, doklady o zaplacení ohláškové a oddávkové taxy. Oddávající rabín byl již dávno po smrti a nepostačovalo, že Rosalie Rokotnitzová uvedla jména svatebních svědků, předložila hebrejsky psanou svatební smlouvu (ketubu) a doložila písemně svědecké výpovědi dvou hostů, možná posledních žijících,

12/ Mährisches Tagblatt, č. 74 z 1. dubna 1885; Die Neuzeit, č. 12 z 22. března 1895.

13/ Je zajímavé, že autor vzpomínek na židovský Přerov 40. let 19. století, Ignaz Briess sen., Rokotnitze nezaznamenal, snad proto, že bydlel mimo židovskou ulici, která měla vlastního lékaře (česky pod názvem *Ze židovské ulice*, Olomouc, Votobia 2001).

14/ SOKA Přerov, fond Okresní soud Přerov, sign. A 159/99.

15/ Narodena 8. prosince 1885 v Čekyni jako dcera hostinského Sigmunda Kornblüha původem z Uherského Ostrohu a Betti roz. Lindnerové z Loštic, z měšťanské školy vyšla v roce 1901.

16/ Heinrich Rokotnitz v pozůstalostním řízení nevyplacenou částku za období od ledna 1902 do měsíce matčiny smrti nárokoval.

17/ Spis je uložen ve Státním okresním archivu Přerov, fond Okresní úřad Hranice, inv. č. 756 (sign. D, ročník 1904).

kteří byli přítomni svatebnímu obřadu. Zamítavé vyjádření z místodržitelství, datované dnem 7. prosince 1903 a odkazující žadatelku s případným odvoláním na ministerstvo vnitra, si stará žena již nepřečetla. Smrt, která ji zastihla v Lipníku dne 20. října 1903, ji ušetřila možného zjištění, že by snad její mnohaleté manželství mohlo být z pohledu státní správy nelegitimní. Pohřbena byla po boku svého muže na novém židovském hřbitově v Přerově.

Zbývá se zmínit o potomstvu Markuse a Rosalie Rokotnitzových, neboť i v tomto ohledu bylo jejich manželství výjimečné. Během tří desetiletí se stali rodiči 18 dětí, u nichž uvádíme alespoň osobní data.^{18/} Se šesti dětmi se rodiče museli navždy rozloučit na starém, dnes již neexistujícím, přerovském židovském hřbitově:

Max (17. 2. 1848 – 23. 9. 1849),

Karolina (1849 – 10. 7. 1852),

Viktorie (21. 11. 1854 – 10. 6. 1856),

Josef (28. 1. 1858 – 26. 3. 1859),

Ignatz (29. 7. 1863 – 20. 3. 1864),

Alexander (24. 2. 1867 – 11. 2. 1889).

Dospělosti se dožilo následujících dvanáct potomků:

Julius (1837 – 17. 7. 1897 Vídeň, obchodní cestující),

Florentine (7. 7. 1840 – 17. 2. 1924 Brno, provdaná Strickerová),

Henriette (26. 9. 1848 – 7. 1. 1926 Olomouc, provdaná Backová),

Cälestine (4. 9. 1850 – ? Vídeň, provdaná Kohnová do Hranic),

JUDr. Heinrich (29. 8. 1851 – 6. 6. 1941 Moravská Ostrava),

Leo (11. 4. 1853 – 19. 2. 1936 Vídeň),

Auguste (1. 8. 1856 – 27. 4. 1935 Vídeň, provdaná Freudová),

Klara (2. 8. 1859 – ?, provdaná Pollatschková v Břeclavi),

Alfred (4. 3. 1861 – ? v Argentině, žil ve městě Bahía Blanca),

PhMr. Samuel (17. 3. 1865 – 27. 8. 1944 Terezín, posl. bytem Praha),

Moritz (4. 10. 1868 – 29. 9. 1942 Treblinka, posl. bytem Vídeň)

David (10. 10. 1869 – 6. 2. 1942 Riga, drážní úředník, posl. bytem Vídeň).

Doložená data demonstrují na příkladu jediné rodiny všeobecný trend charakteristický pro moravskou židovskou pospolitost 2. poloviny 19. století – mocnou přitažlivost velkých měst, především Vídně, i emigraci do zahraničí. Sledovat podrobněji osudy všech potomků Markuse Rokotnitze by bylo jistě zajímavé, avšak je otázkou, zda by pramenná základna k takovému studiu stačila. Životy několika z nich vyhasly v letech 1942–1944 v ghettech a vyhlazovacích táborech. Zde doplňujeme několik údajů o synech, kteří jako jediní z mužských potomků prožili většinu svého života na rodné Moravě.

18/ Data narození a úmrtí byla čerpána z online dostupných matrik, sčítacích operátů, hřbitovních seznamů a genealogických databází, jejich nebývají vždy spolehlivé (rodná data Julia a Florentiny by s časovým odstupem od ostatních sourozenců mohla vedle nemanželského původu naznačovat i event. předchozí manželství M. Rokotnitze)

Pomník R. Rokotnitzové (foto SOKA Přerov)

Samuel Rokotnitz jako jediný se profesně přiblížil povolání svého otce. Absolvoval české gymnázium v Přerově a poté vystudoval farmacii na vídeňské univerzitě, kde promoval roku 1888. Pracoval v chemické laboratoři cukrovaru v Hrušovanech u Brna, roku 1896 se oženil s Josefínou Strickerovou z Nového Mesta nad Váhom (nar. 3. prosince 1870), dcera Jana, zřejmě jediné dítě, se narodila 19. listopadu 1897 v Hrušovanech. V roce 1904 si otevřel soukromou chemicko-analytickou laboratoř v Brně na Dominikánském náměstí 8, kde měl zároveň i s rodinou bydliště. V roce 1930 přenesl živnost do Prahy, na Královskou tř. 90. Byl aktivním stoupencem sionistického hnutí a volebním kandidátem za židovskou národní stranu. Stal se rovněž členem pražské lóže organizace B' nai B' rith. Transportem AAs byla 20. července 1942 celá rodina odsunuta do terezínského ghetta, kde všechny členy čekalo jen utrpení a smrt. Dcera Jana zemřela již 24. dubna 1943, manželka Josefa 8. ledna 1944 a Samuel 27. srpna 1944.

Heinrich Rokotnitz absolvoval v letech 1861–1869 německé gymnázium v Olomouci a poté vystudoval právnickou fakultu vídeňské univerzity. Titul doktora práv obhájil v roce 1878. K jeho prvním působištím patřil Okresní soud v Hrotovicích, kde též získával zkušenosti jako obhájce ve věcech trestních a stal se kandidátem na povolání notáře. Jako notářský kandidát dále působil v Bílovci a Jablunkově. Z Jablunkova pocházela jeho manželka Cäcilie (13. června 1864 – 14. října 1933 Vídeň), dcera Josefa Deutsche a Evy Schimmerlové, obou původem z Holešova. V roce 1882 byl Heinrich Rokotnitz ustanoven notářem v Loučné nad Desnou,

Eva Tydlačková

Vilímkovo mýdlo s poprsím Historie mydlárny v Lipníku nad Bečvou

jako první notář židovského původu na Moravě. V Loučné se také narodili všichni jeho potomci: Rudolf (1. října 1884), Helene (8. října 1885, zemř. 1909 v Lipníku), Wilhelm (15. ledna 1887), Edith (26. června 1888) a Ida (8. dubna 1894). V roce 1896 byl přeložen na své druhé a poslední notářské působišťe, do Lipníka nad Bečvou, kde tuto činnost vykonával po 33 let, až do roku 1929, kdy jako téměř osmdesátiletý předal notariát svému nástupci JUDr. Rudolfovi Strassmannovi. Od roku 1900 rovněž stál pět roků v čele představenstva lipnické židovské náboženské obce.^{19/} Do tohoto období spadá i několik soudních procesů, které vedl Rokotnitz s výrobcem korkových zátek Josefem Polákem,^{20/} v nichž se vedle osobních sporů obou protagonistů odrážely místní národnostní poměry a náboženská otázka. O konfliktu vyvolaném snahou J. Poláka o opětovný vstup do židovské obce referovaly i vídeňské židovské listy.^{21/}

O finální etapě života Heinricha Rokotnitze je známo jen velmi málo. Přibližně poslední rok života strávil v Moravské Ostravě, kde mu s ohledem na jeho již značně zhoršený zdravotní stav zajistil péči buď někdo z příbuzných nebo židovská obec. Zemřel 6. června 1941 a pohřben byl na ostravském židovském hřbitově.

Na závěr nelze nezmínit slavného vnuka Heinricha Rokotnitze, Pavla Wechsberga, účastníka západního odboje, syna Heinrichovy dcery Idy, provdané za Filipa Wechsberga (nar. 28. srpna 1889 Frýdlant nad Ostravicí). Pavel Wechsberg se narodil 29. dubna 1921 v Lipníku nad Bečvou, větší část dětství však prožil na Ostravsku. V květnu 1939 unikl z protektorátu do Polska a odtud se přes SSSR, kde strávil více jak rok v internaci, dostal k československým jednotkám na Blízkém východě. Zúčastnil se bojů v Sýrii a obrany Tobruku. Po ovládnutí severní Afriky spojenci nastoupil k 311. bombardovací peruti RAF, s níž podnikal hlídkové lety proti německým ponorkám v Atlantiku.^{22/} Po návratu do osvobozeného Československa přijal příjmení Vranský, působil řadu let v civilní letecké dopravě. Byl nositelem řady domácích i zahraničních vojenských vyznamenání, v roce 2013 mu byla udělena medaile za zásluhy. Zemřel 24. června 2018 v Praze v hodnosti brigádního generála.

V roce 1879 zakoupil Jan Vilímek st. továrnu na výrobu mýdla od Františka a Aloisie Humplíkových, kteří mýdlo vyráběli v docela malém měřítku. Továrna tehdy sídlila v rodinném domě na Masarykově třídě čp. 299 (dnešní Osecká ul.). V roce 1919 se firma rozrostla o objekt bývalé Beckovy mydlárny na Hranické ulici čp. 193.^{1/}

První zmínky o zařízení nové mydlářské dílny v Lipníku nad Bečvou se vztahují k roku 1889, kdy na počátku března ohlásil Jan Vilímek st. záměr provozovat mydlárnu ve svém domě čp. 299. Dne 26. listopadu 1889 se konala prohlídka stavby nové dílny, při níž byly uznány stížnosti sousedů a bylo konstatováno, že pára a vzduch vycházející z komínu je pro okolí a jeho obyvatele obtěžující. Nicméně stavba byla dodatečně povolena. K její kolaudaci došlo až za osm let dne 16. prosince 1897, kdy byla dodatečně schválena výroba krystalové sody z uhličitanu amoniového. Výrobní formule byla následující: smícháním chloridu sodného, lidově označovaného jako kuchyňská sůl, a uhličitanu amonného vznikl hydrogenuhličitan sodný, tj. krystalová soda, a vedlejší produkt chlorid amonný zvaný též salmiak. Krystalová soda se dále zpracovávala na uhličitan sodný, což je prací soda, a odpadní látky vodu a oxid uhličitý. Podobně se zpracovával také salmiak, smícháním s hydroxidem vápenatým, známým běžně jako hašené vápno, vznikl amoniak, tj. čpavek, chlorid vápenatý a odpadní voda.^{2/}

Úřední název firmy zněl dle přihlášení do obchodního rejstříku u Krajského soudu v Novém Jičíně ze dne 30. dubna 1898: „Jan Vilímek, továrna na mýdlo, svíčky, parfumerie a sodu krystalovanou“; německy „Johann Vilímek, Seifen- Kerzen- Parfumerie und Krystallsoda-fabrik“. Téhož roku ohlásil za společníka svého syna Jana Vilímka ml., který dosud pracoval jako obchodní cestující.^{3/}

Z roku 1899 je znám pracovní řád továrny. Dělníci se rozlišovali na kráječe mýdla, baliče a nádeníky. V továrně mohli pracovat také mladi-

19/ *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Hugo Gold (ed.). Brünn 1929, s. 305.

20/ Polákově lipnickému podniku jsme věnovali příspěvek v minulém ročníku, viz MARADA, Miroslav: Nevšední život Josefa Poláka, výrobce zátek v Lipníku nad Bečvou. In: *Sborník Státního okresního archivu Přerov*. Přerov 2020, s. 150–155.

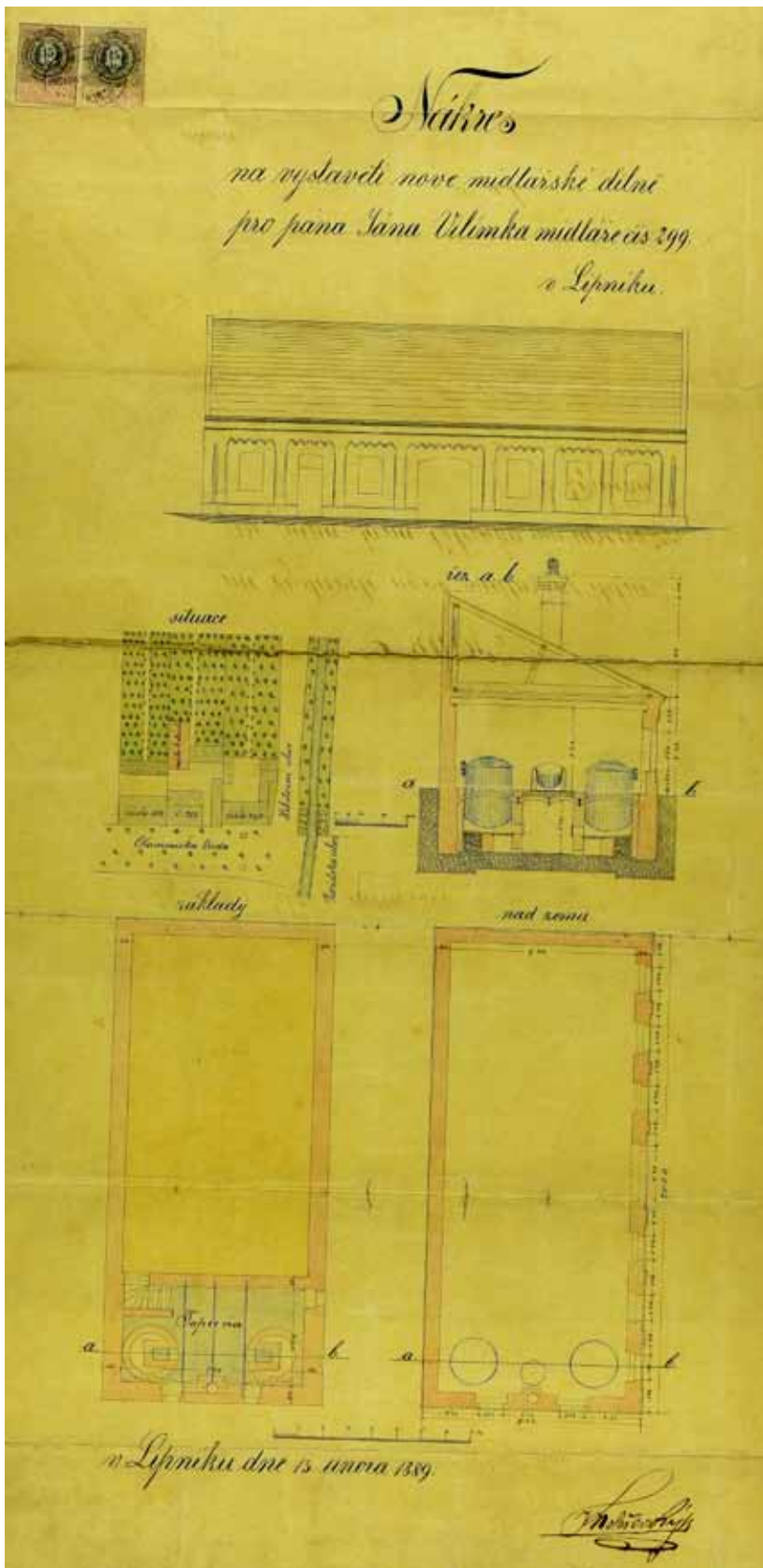
21/ Bliže k veřejným aktivitám J. Poláka i k samotným procesům viz GRISA, Jan: Josef Polák z Lipníka – vyznání mosaického, židovského a římskokatolického: Příběh konvertity a českého žida na Moravě optikou dobového tisku. In: *Židé a Morava XXVI*. Kroměříž 2020, s. 71–74.

22/ Podrobné vyličení Wechsbergovy válečné anabáze viz na <https://www.valka.cz/>.

1/ *Lipník nad Bečvou. Město a okres*. Lipník 1933, s. 146–147.

2/ Státní okresní archiv Přerov (dále jen SOKA Přerov), fond Okresní úřad Hranice, inv. č. 1568, kart. č. 862 – Jan Vilímek, mydlárna.

3/ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc (dále jen ZAO-OL), fond Krajský soud Olomouc, firemní spisy, inv. č. 4370, kart. č. 227, A XII 331 – Jan Vilímek, Lipník.

Budova bývalé mydlárny v 60. letech 20. století. SOkA Přerov, fond Městský národní výbor Lipník nad Bečvou, inv. č. 377, obr. č. 1 – fotoalbum

ství, tj. starší 16 let, a „osoby ženského pohlaví zaměstnávající se pouze při lehčích, jich tělesným silám přiměřených pracích, a sice: při krájení a balení mýdla, sody i svíček. V noci se vůbec v továrně nepracuje. Šestinedělnky připustí se k pravidelné práci v závodu teprve 4 neděle po slehnutí.“ Pracovní týden trval od pondělí do soboty, od 6 hodin ráno do 18 hodin večer, v sobotu do půl šesté večer. V průběhu pracovního dne byly dvě čtvrt hodinové přestávky a jedna hodinová přestávka na oběd. V neděli a o svátcích se nepracovalo vůbec. Dělníci měli zakázáno přinášet kořalku, jíst mimo přestávky, měli se vyvarovat hádek, rvaček a pískání. Veškeré dělnictvo bylo pojištěno pro případ nemoci u Okresní nemocenské pokladny v Lipníku nad Bečvou.^{4/}

Jan Vilímek st. se narodil 9. března 1833 v Milenově, jeho žena se jmenovala Anna Wetzlová a narodila se 24. července 1837 v Hranicích. Manželé postupně přivítali na svět tři děti, syny Jana a Antonína a dceru Annu. Jan Vilímek ml. se narodil 15. května 1866 v Lipníku nad Bečvou a mydlářskému řemeslu se vyučil u svého otce, později, do doby, než firmu převzal, pracoval zde jako účetní a obchodní cestující. Dne 25. září 1889 se v Hranicích oženil s Aloisií Rozehnalovou, narozenou 11. června 1870 v Hranicích. Do rodiny postupně přibýly děti: Vladimír, narozen 18. ledna 1891, Dobroslav, narozen 12. října 1893, Marie, narozena 5. ledna 1895, Vlasta, narozena 13. dubna 1898, a Ladislav, narozen 26. června 1901. Rodina zpočátku bydlela v domě v Zámecké ulici čp. 357. Když Jan Vilí-

4/ SOkA Přerov, fond Jan Vilímek, mydlárna Lipník nad Bečvou, nezprac., pracovní řady.

← Náčrty na stavbu mydlářské dílny z roku 1889. SOkA Přerov, fond Okresní úřad Hranice, inv. č. 1568, kart. č. 862 – Jan Vilímek, mydlárna

Reklama v novinách přerovský Obzor

mek převzal vedení firmy po svém otci, nastěhoval se s rodinou do domu na Osecké ulici čp. 299. Jan Vilímek st. bydlel na Štěpánčině ulici čp. 70 (dnes Nerudova), kde s manželkou trávil čas na odpočinku, v domě s nimi bydlel jeho vnuk Břetislav, syn Antonína Vilímka.^{5/}

V roce 1904 byla provedena přestavba kotelny, strojovny a nového zděného komína o výšce 25 m. V místech, kde se nacházelo skladiště a průjezd do zadní části dvora, byla vystavěna přízemní novostavba kotelny o velikosti 8,5 m × 4,5 m a strojovny o velikosti 5,85 m × 5,85 m. V kotelně byl nově zbudován dvouplamencový válcový kotel o výhřevné ploše 60 m², z kotelny vedl přímý vstup na dvůr. Dne 13. června 1905 bylo provedeno úřední šetření, bylo konstatováno, že továrna disponuje vedle kanceláře pěti místnostmi, tj. varnou, tvarovnou, expedicí, suširnou, varnou pro sodu. Místnosti byly vzájemně propojeny dveřmi. V továrně se neužívaly žádné hybné stroje, průměrně bylo zaměstnáno 10–13 dělníků. K vaření mýdla a sody sloužilo pět kotlů o přímém topení, dále se užívaly stroje na řezání mýdla a lis na tvarování mýdla. Měsíční výroba v tomto období dosahovala asi 5 vagonů obyčejného mýdla.^{6/}

5/ SOKA Přerov, fond Okresní úřad Hranice, sčítací operáty pro město Lipník nad Bečvou.

6/ SOKA Přerov, fond Okresní úřad Hranice, inv. č. 1568, kart. č. 862 – Jan Vilímek, mydlárna.

Ruce, prádlo, obydlí, Vilímkovo mýdlo vymydlí!

Reklama v novinách přerovský Obzor

Tovární prostory se postupně rozšiřovaly. Jan Vilímek skupoval okolní domy a pozemky a na nich stavěl. V roce 1919 byl vypracován náskres na přestavbu domu čp. 193, stavitel Karel Holešovský vypracoval stavební plány na rozšíření skladiště a továrny na výrobu sody. Jednalo se o patrovou budovu, v přízemí byly zřízeny tři místnosti na krystalizaci, dále kotelná, různé komory a skladiště, v patře se nacházely dva pokoje. Výroba v domě čp. 193 se později přeměnila na dceřinou továrnu „Savonnerie et parfumerie JOVI“ v Lipníku nad Bečvou a patřila Vladimíru Vilímkovi, synu Jana Vilímka.^{7/}

Dalším stavebním počinem bylo zřízení garáží se skladištěm benzínu a strojnickou dílnou a prádelnou v domě čp. 297 v roce 1925. Z původně zamýšlených tří garáží byly zřízeny čtyři, rovněž sklad benzínu byl proti stavebním plánům přesunut do zvláštní přístavby. Vedle stavby prádelny byly přistavěny záchody a místo kůlen zřízena koupelna, přístupná z prádelny. Nad koupelnou byl postaven vodní rezervoár, původně plánovaný nad garážemi, do něhož byla voda přiváděna čerpadlem na elektromotor. Garáže i strojnická dílna byly osvětleny elektrickým světlem. Ve strojnické dílně se nacházela kovářská polní výheň, vrtačka, soustruh. Stroje byly poháněny elektromotorem. Hlavní transmise se nacházela u stropu a otáčivý pohyb převáděl z řemenice pomocí řemenů sílu na kotouče strojů.^{8/}

V roce 1926 byla komisionálním šetřením schválena rozsáhlá přestavba domu čp. 299, jednalo se o dílny ve dvorním traktu sestávající ze dvou oddělení. V prvním se nacházely dva kotle k vaření mýdla a tovární komín o výšce 25 m s plechovým nástavcem dosahující výšky 4 m. Ve druhém oddělení se nacházel jeden menší kotel a dva větší kotle, dále se zde pracovalo se železnými formami na chlazení mýdla, s automatickým strojem na lisování mýdla, s pěti ručními stroji a třemi řezačkami. Stavebním podmínkám bylo v zásadě vyhověno, jen nebyla dodržena předepsaná výška továrního komínu, který musel být ještě dodatečně upraven tak, aby bylo zabráněno znečišťování okolí sazemi. Také okolní sousedé ničeho nenařítali. Pro provoz továrny však bylo nutné provést v dohledné době přístavbu kotelny, k čemuž došlo následujícího roku. Dne 2. června 1927 spolu s kotelnou byla podána žádost o rozšíření ještě o varnu mýdla, úpravnu a skladiště a nový tovární komín o výšce 35 m. Stavba se nacházela na

7/ SOKA Přerov, fond Okresní úřad Hranice, inv. č. 1568, kart. č. 862 – Jan Vilímek, mydlárna.

8/ SOKA Přerov, fond Okresní úřad Hranice, inv. č. 1568, kart. č. 862 – Jan Vilímek, mydlárna.

vlastních pozemcích parc. č. 205 a parc. č. 209/1. Jednalo se o patrovou budovu, v přízemí byla vybudována výpravná s expedicí, v patře varna, do níž byl přístup po ohnivzdorném schodišti. Ve výpravně se nacházely lisy, pracovní stoly, váhy, tabulové řezačky, v menší výpravně chladiče a podavače, ve varně tři kotle na vaření mýdla. Osvětlení zajišťovala čtyři okna v každém patře a několik světlíků.^{9/}

Dne 18. srpna 1927 vznesla námítka majitelka sousedního pozemku Pavla Wernerová. Ve své stížnosti poukázala na to, že se vlastně jednalo o nezákonnou stavbu, neboť se stavbou bylo započato ještě před schválením stavebního povolení, dále argumentovala tím, že stavebník nestavěl na svém pozemku, a žádala okamžité zastavení stavby a vyměření pozemku geometrem. Na konci srpna 1927 pozemky nově vyměřil Ing. Maximilián Srba, úřadem oprávněný a přísežný civilní geometr v Lipniku nad Bečvou, z nové výměry vyplynulo, že novostavba byla postavena na vlastním pozemku a od hranice pozemku je vzdálena přes tři metry. Den na to bylo vydáno stavební povolení. Po roce téměř na den přesně 11. srpna 1928 podala Pavla Wernerová prostřednictvím advokáta JUDr. Viléma Roubíčka v Přerově novou stížnost. Důvodem byly stavební práce spočívající ve výkopech základů a sklepů. Dřevěné oplocení mezi pozemky muselo být tudíž odstraněno. Paní Wernerová však k ničemu z toho nesvolila a opět žádala o okamžité zastavení stavby. Součástí stížnosti bylo upozornění, že pokud se tak nestane, bude podávat stížnost u stavebního úřadu II. stolice, tj. u Moravského stavebního úřadu v Brně. Jak tato stížnost dopadla, nevíme. Jan Vilímek pokračoval ve stavbě dál a dokončil ji 16. srpna 1929 s částečnou změnou a současně požádal o udělení dalšího stavebního povolení na postavení přístavby pro rezervní varnu, autorem stavebního projektu byl hranický stavitel Josef Vostřez.^{10/}

S rostoucí výrobou se rozrůstaly také výrobní prostory, které nestačily. Následovaly kolaudace jednotlivých přístaveb, dne 11. září 1929 kolaudace nové kotelny, ačkoliv opět nebylo vše podle plánu, 24. října 1933 kolaudace přístavby strojovny a příručního skladiště.

Ještě předtím stihla Pavla Wernerová podat další stížnost, která byla zamítnuta. Paní Wernerová byla zřejmě urputná žena a proti rozhodnutí soudu se odvolala: „*Jsem bezprostřední sousedka povoleného díla, u něhož nachází se moje ovocná zahrada a v blízkosti přes ulici také můj obytný dům. Ač toto dílo bylo již kolaudováno, působí mně jako sousedce značnou škodu na majetku, zdraví následujícím způsobem. Poněvadž z továrního komína stále se valí kouř v takovém množství, že jeho tuhé součástky padají do mé zahrady a stromy ničí, mám za to, že komín není opatřen náležitým spalovacím zařízením. Výpařovna tuků není pořízena tak, aby své okolí neobtěžovala a neohrožovala; vychází z ní jednak otravné páry a výpary mýdelné, které otravují celé okolí a zejména mne jako bezprostřední sousedku. Někdy výpary jsou tak*

silné, že dusí při dýchání. (...) Poněvadž voda v otevřeném toku jdoucí v naší ulici uprostřed města jest často zkalena a páchne mýdlem, domnívám se, že z továrny této jest do tohoto toku vyústěna kanalizace, aniž jest o to postaráno, aby odpadová voda byla náležitě zfiltrována a neškodnou učiněna.“ I toto odvolání bylo dne 23. ledna 1935 zamítnuto.^{11/}

Stavební počiny Jana Vilímka stály mnoho sil a energie, své rozsáhlé plány však již nestihl dokončit. Zemřel 8. dubna 1930 na zápal plic. Firmu převzali jeho synové Vladimír a Ladislav. Továrna měla stále sídlo v domě čp. 299, ale patřily k ní také okolní domy čp. 297 a 298, výroba krystalové sody byla ponechána v domě čp. 193.

Synové převzali dobře zavedenou a prosperující firmu, která byla vybavena moderními stroji a prvotřídním zařízením. Výrobním programem byla produkce mýdla na praní. V obchodech se zákazníci mohli setkat se značkami Poprsí, Tetřev, Korunní a Regio. Vedle mýdla na praní bylo vyráběno také mazlavé mýdlo coby přísada do prádla, mýdlo textilní na praní sukna a tzv. mýdlo základní, které se zpracovávalo v továrně JOVI na mýdla toaletní. Továrna v malé míře produkovala mýdlo vyráběné za studena bez vaření. Mýdlo se prodávalo v úhledných kostkách, ale vyráběl se také mýdlový prášek a mýdlové vločky. Kromě mýdla prodávala továrna také krystalickou sůl, která byla upravována jako vedlejší produkt při výrobě překrystalováním surové sody. Roční výrobní kapacita závodu činila v roce 1930 celkem 300 vagonů. Továrna svými výrobky zásobovala především Moravu, Slezsko, Slovensko a také Podkarpatskou Rus.^{12/}

Jako základní suroviny sloužily hlavně rostlinné oleje, tj. palmoznový, kokosový a podzemnicový, a živočišné tuky, tj. lůj a sádlo. Výroba mýdla spočívala ve vaření, k čemuž sloužily kotle. Továrna disponovala celkem pěti kotli, dva byly o obsahu 150 q a tři o obsahu 70 q. Vařením tuku s žíravým louhem sodným došlo ke zmýdelnatění a vzniklo obyčejné tvrdé mýdlo, vařením s louhem draselným mýdlo mazlavé. Do uvařené směsi se přidávala obyčejná kuchyňská sůl a tato tekutina se nechala ustát, až došlo k oddělení. Vespod kotle zůstal solný roztok s přebytkem louhem a glycerinem, jenž se uvolnil z tuku při procesu zmýdelnatění. Druhá horní vrstva mýdlová se po vypuštění z kotle chladila. Po vychlazení se mýdlo řezalo, lisovalo a balilo.^{13/}

Oba bratři vedli firmu spolu jen krátce. Dne 25. října 1934 následoval svého otce starší Vladimír. Zemřel na tuberkulózu ve věku 43 let. Zůstal po něm manželka Kristýna, narozená 15. května 1895 v Dittersdorfu (dnes zaniklá obec Čermná ve Vojenském prostoru Libavá), se kterou se oženil 16. října 1920 v Olomouci. Manželé bydleli v domě čp. 193. Majitelem firmy zůstal Ladislav Vilímek. Dne 28. prosince 1936 udělil pro-

9/ SOkA Přerov, fond Okresní úřad Hranice, inv. č. 1568, kart. č. 862 – Jan Vilímek, mydlárna.

10/ SOkA Přerov, fond Okresní úřad Hranice, inv. č. 1568, kart. č. 862 – Jan Vilímek, mydlárna.

11/ SOkA Přerov, fond Okresní úřad Hranice, inv. č. 1568, kart. č. 862 – Jan Vilímek, mydlárna.

12/ KOUT, Rudolf: *Dnešní průmysl v Lipniku nad Bečvou*. Záhorská kronika, 1930/1931, č. 4, s. 99–108.

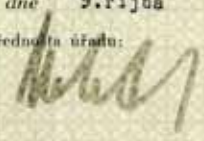
13/ KOUT, Rudolf: *Dnešní průmysl v Lipniku nad Bečvou*. Záhorská kronika, 1930/1931, č. 4, s. 99–108.

Okresní úřad v H r a n i c í c h .

Číslo: 25234/VI 193 7.

Živnostenský list

vydaný na základě § 13, odst. 1. a § 144, odst. 2. řádu živnostenského.

Jméno a bydliště podnikatele: Ladislav Vilímek, úředně opraveno
Lipník nad Bečvou, Masarykova ul. 301 Dne 13/10.1937.
 Data narození: 26. června 1901 v Lipníku nad Bečvou
 Obec domovská: Lipník nad Bečvou
 Zvolené zaměstnání (s označením předmětu podniku, co možná
 přesným): Tovární výroba mýdla, svíček a voskového
zboží, parfumerie, hracích sody a parfetové pasty.
 Stanoviště, kde bude živnost vykonávána: Lipník nad Bečvou,
Masarykova ul. 298 a 299
 Zapsáno v živnostenském rejstříku pro svobodné
 živnosti pod č. ř. A III. odd. 450
 V H r a n i c í c h dne 9. října 193 7.
 Přednástka úřadu:
 Úřední počet:

SKL. čís. 4 03. Tiskárna zemského úřadu v Brně. 240-73

Živnostenský list Ladislava Vilímka z roku 1937. SOkA Přerov, fond Okresní úřad Hranice, inv. č. 1568, kart. č. 862 – Jan Vilímek, mydlárna

kuru své manželce Marii Vilímkové a dosavadnímu účetnímu Františku Žemličkovi. Ladislav se s Marií, rozenou Přerovskou, narozenou 7. března 1905 v Bzenci, oženil 1. března 1927 také v Olomouci. Manželům se narodily tři dcerky Libuše, narozená 3. března 1929, Jitka, narozená 31. srpna 1931, a Eva, narozená 1. října 1935. Rodina bydlela v domě na Masarykově

ulici čp. 301 (dnešní Osecká ulice, je zde umístěna Střední škola a základní škola Osecká 301).^{14/}

Po překonání těchto majetkoprávních změn nastal zásadní okamžik v historii firmy. Ladislav Vilímek dospěl k radikálnímu rozhodnutí. Stávající tovární prostory v čp. 299 byly označeny za nedostačující. Dům byl v roce 1936 zbořen za účelem výstavby nového továrního objektu na krystalizaci sody. Autorem projektu byl opět lipenský stavitel Karel Holešovský.^{15/}

Dne 26. března 1937 podal Ladislav Vilímek žádost na Živnostenský inspektorát v Olomouci o povolení znovuoobnovení výroby svíček, která byla přerušena první světovou válkou a nebyla dosud obnovena. Výměrem ze dne 9. října 1937 byla schválena provozovna k výrobě svíček a voskového zboží. Výroba probíhala v místnostech prvního patra traktu továrního objektu. Provozovně sloužily dvě místnosti, jedna velká o rozměrech 17 × 7,7 m se čtyřmi okny, druhá byla menší rozměrů 7,7 × 9,8 m. Místnosti provozovny byly přístupny po schodišti vedoucím přímo ze dvora. Do výroby byl zaveden vlastní tovární vodovod. Menší místnost byla vybavena čtyřmi káděmi na rozpouštění masy, dále skříní, kotlem s dvojitým dnem na polévání svíci a šibenici na polévání svíci. Ve větší místnosti se nacházely stoly, řezačka, lisu a další zařízení na úpravu. Výrobní kapacita činila u stearových a kostelních svíček 480 kg/24 hod., u vánočních a náhrobních svíček 90 kg/24 hod. Ve výrobě pracovalo 15 zaměstnanců.^{16/}

Přidružená výroba v domě na Hranické ulici čp. 193 byla započata v dubnu 1919, kdy byly provedeny stavební úpravy místností na krystalizaci a kotelny a postaveno nové skladiště. Celá stavba byla kolaudována až dne 26. února 1921. Dne 23. října 1926 byla ve výrobních prostorách zřízena samostatná firma s názvem „Savonnerie et parfumerie JOVI, výroba toaletních mýdel, voňavek a zubní pasty“. Ke strojní výrobě mýdel sloužily tyto stroje: „...jednokřídlový hoblovací stroj, na kterém se mýdlové tyče rozřežou na hobliny, které se ukládají do stroje mísícího, kde se tyto hobliny míchají s barvou, resp. s parfumem. Tato směs přichází do stroje hnětacího, kde se vše prohněte na stejnorodou a stejnobarvou hmotu a rozřeže se na dlouhé pásy, které potom přicházejí do ležatého lisu, ze kterého se vytlačují jako tyčová hmota různého průřezu. Tyto tyče rozřežou se pomocí drátu ručně na kousky žádané velikosti, které se pak na potřebný tvar a rozměry lisují buďto na jednom třecím, motoricky hnaném lise, nebo na 2 lisech ručních. Pohon motoricky hnaných strojů jest s transmisi, která podél celé pracovní místnosti upravena jest v pozdních konsolách. Transmise hnána jest řemenem od elektromotoru. (...) Ve vedlejší pracovní místnosti jest zazděný kotlík na vaření a přípravu mýdel holících a jeden duplikátor na přípravu mýdel glycerinových.“^{17/}

14/ SOkA Přerov, Sbírka evidence obyvatel okresu Přerov policejní přihlášky.

15/ SOkA Přerov, f. Okresní úřad Hranice, inv. č. 1568, kart. č. 862 – Jan Vilímek, mydlárna.

16/ SOkA Přerov, f. Okresní úřad Hranice, inv. č. 1568, kart. č. 862 – Jan Vilímek, mydlárna.

17/ SOkA Přerov, f. Okresní úřad Hranice, inv. č. 1568, kart. č. 862 – Jan Vilímek, mydlárna.

V provozovně JOVI pracovalo přibližně osm zaměstnanců. Zde se základní mýdlo dále zpracovávalo na mýdlo toaletní. Pro ty účely bylo nutné, aby základní mýdlo bylo velmi čisté, čištění spočívalo až v trojnásobném vysolování. Zde se základní mýdlo krouhalo a dále hnětlo s různými voňavkami a barvivy, až vznikla jednolitá hmota, která se opět vychladila, řezala, lisovala a balila. Vedle toaletních mýdel se zde vyráběla také mýdla pěnová na mytí miminek, mýdla holící, mýdla glycerinová, dále voňavky připravované mísením éterických syntetických olejů a přírodních parfémů, kolínské vody vyráběné mísením alkoholu a éterických olejů, krémy na obličej, šampony, zubní pasty apod.^{18/}

V domě se v sousedních místnostech voňavkárny vyráběla krystalová soda firmy Vilímek. Při přestavbě objektu bylo dosavadní přímé topení pánví na vaření sody přeměněno na topení parní. Ve sklepe v místnosti k tomu zvlášť určené byl postaven parní kotel, ze kterého byla pára vedena jednak dírkovanými kovovými hadicemi do zmíněných sodových pánví a jednak se pára používala k vytápění celého závodu JOVI a k ohřívání duplikátoru na přípravu glycerinových mýdel. Dále bylo v továrně zavedeno čerpání krystalové sody do chladících nádrží pomocí pumpy poháněné elektromotorem a postavena odstředivka rovněž poháněná elektromotorem.^{19/}

Firmu vedl z počátku Vladimír Vilímek, po jeho smrti vedení převzal třetí z bratrů Dobroslav Vilímek až do roku 1949, kdy byla výroba zastavena. Dobroslav Vilímek se dne 20. 2. 1927 oženil v Brně v kostele u sv. Jakuba s Marií Tichou, narozenou 6. 8. 1900 v Brně. V manželství se narodily dvě dcery Marie a Dobroslava. Rodina bydlela v domě na Hranické ulici čp. 193, v roce 1940 se přestěhovala do patrového domu čp. 518 v dnešní Jiráskově ulici. Dle domovních evidenčních listů zde bydleli i v roce 1951.^{20/}

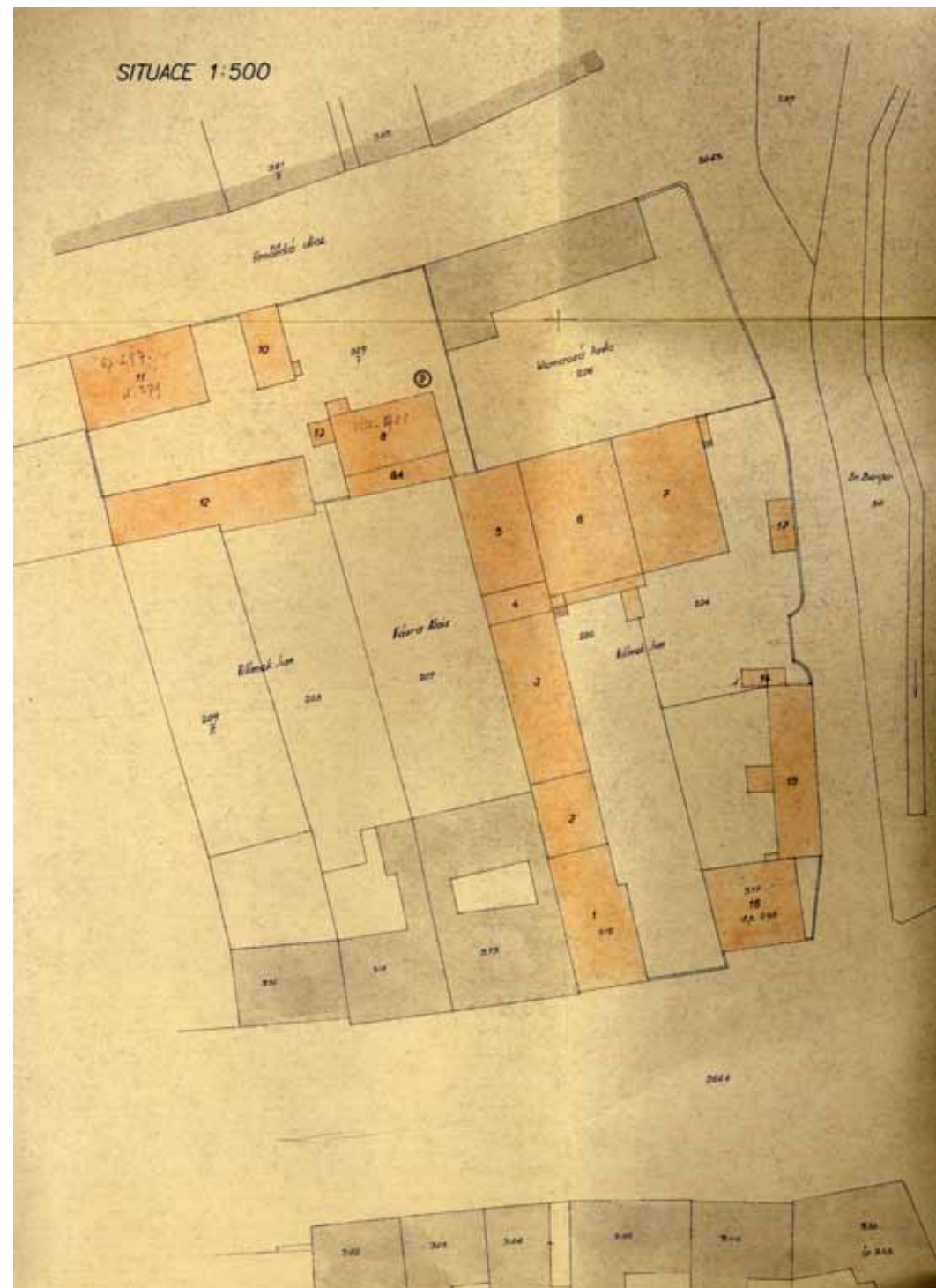
Během druhé světové války továrna s malými přestávkami, kdy vážily dodávky surovin, pokračovala ve výrobě. Po válce se snažila navázat na svou předválečnou produkci, ale politická situace se vyvíjela jinak. Dodávky ze Západu byly postupně přerušeny a obnovit výrobu bez nutných surovin nebylo prakticky možné. Také vztahy s někdejšími odběrateli byly zpřetrhány. Produkce upadala a plánované hospodářství konec firmy jen uspišilo.

Protokolní název firmy zněl: Jan Vilímek, výroba mýdla, svíček, parfumerií a krystalové sody Lipník nad Bečvou, stále se však běžně užívalo označení: Jan Vilímek, továrna na mýdla a svíčky Lipník nad Bečvou. Jediným majitelem firmy byl Ladislav Vilímek. Základní výrobní činnosti závodu byla tovární výroba a prodej mýdlových výrobků, tj. mýdel, mýdlového prášku, mýdlových vloček, výroba parfumerií, tovární výroba svíček, voskového zboží, parketové pasty, krystalové sody a čistících

18/ KOUT, Rudolf: *Dnešní průmysl v Lipníku nad Bečvou*. Záhorská kronika, 1930/1931, č. 4, s. 99–108.

19/ SOKA Přerov, fond Okresní úřad Hranice, inv. č. 1568, kart. č. 862 – Jan Vilímek, mydlárna.

20/ SOKA Přerov, fond Městský národní výbor Lipník nad Bečvou, inv. č. 190, kart. č. 27.

Situační náčrtes mydlárny z roku 1948. SOKA Přerov, fond Jan Vilímek, mydlárna v Lipníku nad Bečvou, nezprac., Stavební předběžný odhad továrních budov J. Vilímka, v národní správě v Lipníku 1948

prostředků. Průměrně zde pracovalo 60–65 zaměstnanců po celý rok. Ve zprávě z ledna 1946 podané Hospodářské skupině chemického průmyslu v Praze se uvádí: „Závod náš válečnými událostmi vůbec netrpěl, ihned po osvobození zahájil znovu výrobu a pracuje v rámci kontingentních výrobních příkazů ministerstva průmyslu. Má moderní v letech 1928–1930 vybudované zařízení na výrobu všech druhů mýdel, vlastní i zánovní pilírovací zařízení a může lehce splnit veškeré práce do oboru mydlářského spadající. V roce 1945 celkový obrát proti předchozím rokům značně poklesl, (...), snížený obrát v r. 1945 nastal jednak vlivem válečných událostí, ježto jsme byli po několik měsíců úplně vyřazení z možnosti dodávek, jednak v r. 1945 byl takřka úplně zastaven provoz ve svíčkárně pro nedostatek parafinu. Jak jsme výše zmínili, závod náš je moderně vybaven, veškerá zařízení mydlárny jsou sotva 16 roků v provozu, svíčkárna renovována v r. 1937, a bylo by proto možno kapacitu výroby zvýšiti lehce na dvojnásobek, kdyby naše kontingentní přiděly a výrobní příkazy se přiměřeně zvýšily.“^{21/}

Dokonce ve Stavebním předběžném odhadu továrních budov z roku 1948, vypracovaném odhadcem Ing. Františkem Vyrubalem z Olomouce je u většiny továrních objektů uvedeno stav dobrý a velmi dobrý: „Všechny budovy včetně strojního zařízení slouží svému účelu a jsou v provozu, nebo jsou obývány. Pro pohon a provoz slouží pára nebo elektromotory. V celém závodě je zavedeno ústřední topení a elektrické osvětlení. Otevřená topeniště se nacházejí mimo vlastní kotelnu jen v obytných budovách č. 15, 11 a 16 a ve vrátnici. V závodě je podle továrního řádu zákaz kouření a závod je hlídán nočním hlídačem. Ve větší části budov se nacházejí hasící přístroje. Mimo to je v objektu č. 17 hasičská zbrojnice. V celém závodě zaveden vodovod. V městě Lipníku je městský požární sbor a podnik je s ním spojen telefonicky.“ Součástí areálu byly tyto budovy: sklad surovin, sodárna, výroba prášku a svíček, varna mýdla, mydlárna, kanceláře, kotelná se strojovnou, prádelna s dřevníkem, obytné domy čp. 297 a 298, garáže, vrátnice, bednárna se stodolou a bytem vrátného, hasičská zbrojnice. Pořizovací hodnota byla odhadnuta na 8 270 000 Kčs.^{22/}

Plány byly velkorysé, leč skutečnost se vyvíjela jinak a osud mydlárny byl již zpečetěn. Po únoru 1948 byla na firmu uvalena národní správa. Technickým správcem byl z rozhodnutí Okresního národního výboru v Hranicích (dále ONV Hranice) ustanoven Jaroslav Laboš. Hned 1. března 1948 byla podána žádost o vymazání majitele továrny i obou prokuristů, čemuž nebylo vyhověno. Chyběly zákonné důvody a svolení úřadu, který národní správu zavedl, tj. ONV Hranice. Dne 13. března 1948 požádal ONV Hranice o zrušení národní správy a odvolání národního správce. Následovalo totiž zavedení národní správy Zemským národním výborem v Brně. Dne 6. dubna 1948 byly národní správou pověřeny Československé závody tukové v Praze, národní podnik. Výkonem správy byl pověřen Ing. Robert

Janík, úředník závodů MILO Olomouc, národní podnik, který se rovněž zabýval výrobou mýdel a svíček. Následně v květnu téhož roku Československé závody tukové požádaly o výmaz obou prokuristů firmy, tj. Marie Vilímkové a Františka Zemličky.^{23/}

Ve zprávě o firmě z dubna 1948 sestavené pro Československé tukové závody v Praze bylo uvedeno, že se zde provozovala výroba svíček, mýdla jádrového, toaletního a holícího a mýdlového prášku. Výroba parketové pasty a krystalové vody byla pozastavena. Výrobní kapacita závodu ročně činila 2 500–3 000 tun mýdla jádrového, 1 500–2 000 tun mýdlového prášku a 260 tun svíček. Firma disponovala celkem pěti auty, z nichž dodávková byla dvě auta značky Tatra 57 a jedno auto Škoda Popular a nákladní Ford UNRRA 5t a Praga 3t. V provozu bylo jen nákladní auto Ford, ostatní byla mimo provoz či dokonce provozu neschopná. Počet zaměstnanců přirozeně klesal, v roce 1948 zde pracovalo trvale 52 osob, z toho v mydlárně 32, ve svíčkárně 7, v kanceláři 6, zbytek byly pomocné síly. Závěrem bylo konstatováno: „Zařízení závodu jest vesměs starší. Nedostatečné jest strojové vybavení mydlárny; vzdálenost kotelny v provozu značná, čímž vznikají ztráty ve vedení páry. Kotel rovněž starého typu. Stav motorových vozidel desolátní.“

Není se moc čemu divit, po dobu druhé světové války a ani krátce po ní neproběhly ve firmě žádné větší stavební investice či adaptace. Sám majitel neměl už zájem tovární objekty renovovat. To potvrdili také zaměstnanci na adresu svého bývalého zaměstnavatele. Shodně prohlásili, že se Ladislav Vilímek po svém návratu z koncentračního tábora^{24/} o firmu moc nestaral, ačkoliv sám měl k dispozici dokonce dvě osobní auta, která udržoval v bezvadném stavu. Když byli dotazováni, zda by souhlasili s tím, aby Ladislav Vilímek zůstal nadále v závodě jako řadový zaměstnanec, postavilo se za něj jen několik málo zaměstnanců, většina byla proti, údajně pro jeho asociální jednání a povýšenecký postoj k dělnictvu. Ze záznamu z prohlídky firmy konané 23. 4. 1948 za spoluúčasti Stanislava Vaňka, ředitele závodu MILO n. p. v Olomouci, bylo zjištěno, že účetnictví i obchod byly řádně vedeny, žádné černé mzdy, žádné černé investice ani šmelina, nedošlo k daňovým defraudacím, nebylo prokázáno falšování kvality, ani sabotáže dodávek do SSSR, ani nebyly zjištěny nepořádky v distribuci, ke škodě bývalého majitele bylo snad jen zboží prohlášené za nekvalitní: „Mýdlové výrobky vykazovaly špatnou jakost, což lze odůvodniti především špatným výrobním zařízením a neodborným vedením podniku, resp. výroby.“^{25/} V další zprávě zase bylo uvedeno špatné či dokonce zcela nevyhovující elektrické vedení, které mělo nestálé napětí a bylo značně

21/ SOKA Přerov, fond Jan Vilímek, mydlárna Lipník nad Bečvou, nezprac., korespondence.

22/ SOKA Přerov, fond Jan Vilímek, mydlárna Lipník nad Bečvou, nezprac., Stavební předběžný odhad továrních budov.

23/ SOKA Přerov, fond Okresní úřad Hranice, inv. č. 1568, kart. č. 862 – Jan Vilímek, mydlárna.

24/ Dne 6. 11. 1940 byl přijat do koncentračního tábora v Dachau, odkud byl 11. 12. 1940 převezen do tábora v Buchenwaldu, zde byl vězněn do 7. 7. 1942, úplně propuštěn byl 18. 5. 1944 (www.fold3.com).

25/ SOKA Přerov, fond Jan Vilímek, mydlárna Lipník nad Bečvou, nezprac., zavedení národní správy.

Budova tiskárny Polygrafia, postavená v letech 1960–1964. SOkA Přerov, fond Městský národní výbor Lipník nad Bečvou, inv. č. 377, obr. č. 48 – fotoalbum

poruchové, na mnoha místech chybělo uzemnění a izolace, takže jeho provoz byl i nebezpečný. Připomeňme, že ještě před dvěma lety se údajně jednalo o moderní závod ve výborném stavu! Co k tomu dodat? Zprávy byly značně tendenční, jejich cílem bylo jednoznačně pošpinit dobré jméno firmy a zlikvidovat stávající výrobu.

Na základě vyhlášky Ministerstva průmyslu ze dne 27. června 1948 byla firmě dne 27. července 1949 zrušena národní správa Československých tukových závodů v Praze, firma byla znárodněna a začleněna na základě vyhlášky Ministerstva průmyslu ze dne 11. ledna 1949 do národního podniku SOLO Lipník nad Bečvou, kterému se tovární budovy zamlouvaly především pro svou polohu, velikost budov a výborný stav, v jakém se budovy nacházely. Vedle výrobních prostor továrna disponovala také prostornými skladišti, garážemi, kotelnou i byty (domech čp. 297 a 298). Stavební úpravy tedy byly minimální. Výroba mýdla byla zastavena již 31. prosince 1948 z rozhodnutí Československých tukových závodů v Praze. Jelikož nebylo možné ihned zahájit výrobu podlahových desek, loubků a zápalek, bylo povoleno vyrábět svíčky ještě po dobu tří měsíců do 10. května 1949 čili zpracovat naskladněné suroviny.^{26/} Zaměstnanci, tj. dělníci i úředníci, přešli dnem 1. ledna 1949 do služeb firmy SOLO. V březnu bylo firmě zrušeno členství v Hospodářské skupině chemického průmyslu. Dne 21. září 1949 byla firma vymazána z obchodního rejstříku. Výrobní suroviny a pomocné látky převzala firma MILO, strojní zařízení k výrobě mýdla bylo vneseno do majetkových podstat Československých závodů tukových v Praze.^{27/}

26/ SOkA Přerov, fond Jan Vilímek, mydlárna Lipník nad Bečvou, nezprac., zavedení národní správy.

27/ SOkA Přerov, fond Okresní úřad Hranice, inv. č. 1568, kart. č. 862 – Jan Vilímek, mydlárna.

Pohled na město Lipník, v přední části je vidět charakteristickou budovu Polygrafia. SOkA Přerov, fond Městský národní výbor Lipník nad Bečvou, inv. č. 377, obr. č. 44 – fotoalbum

V únoru 1952 byla z Vyškova přesunuta výroba fotopohlednic. Kromě zařízení byli přestěhováni i lidé, neboť bylo potřeba výrobu v Lipníku nad Bečvou rozběhnout a zaškolit nový personál. Tovární objekty firmy Vilímek tak podruhé změnily majitele a staly se sídlem národního podniku POLYGRAFIA, vyrábějícího pohlednice, kalendáře, etikety apod.^{28/}

V letech 1960–1964 byla v Osecké ulici dokončena charakteristická přístavba, čímž tovární objekt zcela změnil tvář. Přibyla trafostanice a nové byty v Neffově ulici, stará část budovy byla přestavěna. Rodinný dům továrníka Vilímka získala v 70. letech zvláštní škola (dnes Střední škola a Základní škola Osecká 301 Lipník nad Bečvou).^{29/}

V roce 1988 byla budova POLYGRAFIA částečně opravena. Po roce 1990 byl objekt vrácen původním majitelům, tj. dceři Ladislava Vilímka Jitce Westfálové. Z nabytého majetku se dlouho netěšila. Provoz firmy nebyl tak výnosný, a tak se rozhodla po několika letech firmu prodat. Při prodeji však narazila na podvodníky a díky jejich pochybnému jednání jí byla vyměřena neuvěřitelně vysoká daň z prodeje, takže upadla do dluhů, které splácela až do konce života. Zemřela v říjnu 2009, aniž by se jí podařilo uhradit všechny dluhy, či se dočkat uznání práva soudní cestou. Tiskárna byla v provozu do konce kalendářního roku 2007. V létě 2008 došlo ke zbourání celého areálu, na jehož místě byl již v prosinci 2008 otevřen

28/ Lipník nad Bečvou. Naše město. Lipník nad Bečvou 2016, s. 280–284.

29/ Lipník nad Bečvou. Naše město. Lipník nad Bečvou 2016, s. 280–284.

nový supermarket LIDL s parkovištěm, přilehlá křižovatka byla upravena na kruhový objezd.^{30/} Dnes nás může jen zarazit, s jakou rychlostí bylo vše kolem bourání starého a výstavby nového vyřízeno...

Petr Jiráček

Internační tábor pro Němce a kolaboranty v Kojetíně

Od roku 2009 jsem napsal několik prací, které pojednávají o protinacistickém odboji v Kojetíně.^{1/} Uvědomuji si tedy, že se v Kojetíně narodilo, případně zde žilo, přes 30 osob, jež položily život v domácím odboji proti nacismu. Podobné množství lidí zahynulo v souvislosti s osvobozovacím Kojetínem na začátku května 1945, v těchto bojích rovněž padlo 38 rumunských vojáků a minimálně 15 německých. Zrůdnému nacistickému vyhlazování židovské části obyvatelstva podlehl téměř šest desítek osob, žijících nebo narozených v Kojetíně.^{2/}

Při studiu historie Kojetína v období protektorátu jsem kromě odboje narazil i na jiná témata. Stinnou stránku představuje kolaborantské uskupení s názvem Národně socialistická česká dělnická a rolnická strana (dále jen NSČDRS), pro niž se podle jejího znaku vžilo označení „zelené hákové kříže“, respektive „zelení“. V brožurě o protektorátním Kojetíně jsem stručně zmínil i existenci internačního tábora pro Němce a kolaboranty, přestože se jedná již o součást (těsně) poválečné historie.^{3/} Již tehdy jsem věděl, že se tomuto zajímavému a zároveň citlivému tématu budu někdy podrobně věnovat. A ten čas nastal právě nyní.

Kronikářská zmínka o táboře

Maxmilián Navrátil, kronikář města Kojetína, napsal o táboře do městské kroniky tato mrazivá slova: „16. května [1945] zřízen tzv. *Koncentrační tábor pro ochranné vězně dle německého vzoru, v místnostech Okresního domu na náměstí. Velitelem tábora ustanoven mladík asi 27letý, který byl vězněn v Buchenwaldu. V táboře byli zavřeni Němci, zelení a ti, kteří byli v po-*

30/ *Lipník nad Bečvou*. Naše město, 2016, s. 280–284. Dále Česká televize, pořad Reportéři ČT, 4. 5. 2009, reportáž Vysoká daň za fabriku.

1/ Např. JIRÁK, Petr: Příběh odbojáře Rajmunda Navrátila z Kojetína. In: *Sborník Státního okresního archivu Přerov*. Přerov 2009, roč. 17, s. 158–168; Týž: Odbojář Jaroslav Raška a činnost organizace Moravská rovnost v Kojetíně a okolí. In: *Sborník Státního okresního archivu Přerov*. Přerov 2010, roč. 18, s. 209–230; Týž: Protinacistické odbojové skupiny v Kojetíně – stručný přehled odbojových skupin. In: *Kroměřížsko v kontextu II. světové války*. Kroměříž 2015, s. 99–112.

2/ Bližší údaje o místních obětech druhé světové války viz JIRÁK, Petr: *Kojetín v období protektorátu – vybrané kapitoly*. Kojetín 2015, s. 73–78.

3/ Tamtéž, s. 69–71.

dezření ze spolupráce s Němci. Pracovat chodili pod vedením stráží do cukrovary, na opravu mostů, k rolníkům apod. Život v táboře byl hrozný a pranic se nelíšil od německých koncentráků, hlavně za velitele Navrátila. Bití a mučení vězňů bylo tak hrozné, že vězeň Josef Vavrouch spáchal raději sebevraždu. Taktéž někteří vězni tam zemřeli útrapami a týráním. Nejsmutnější bylo, že týrání prováděli někteří tzv. političti osvobození vězni z německých koncentračních táborů, kteří svoje útrapy tam zažité stavěli na odiv a konali přednášky o životě v německých koncentračních táborech. Tomu, kdo se vězňů zastal, vyhrožovali, že bude zavřen s nimi, neb prý patří mezi ně.“ Nevíme přesně, kdy byl tento záznam zapsán do kroniky, ale stalo se tak jistě s odstupem několika let od události.

Maxmilián Navrátil se vyjádřil rovněž k jiné choulostivé události, jež se odehrála brzy po válce: „Dne 14. [května] v pondělí asi v 6 hodin odpoledne došlo ke sročení lidu na náměstí. Městským rozhlasem bylo vyhlášeno, že bude přiveden do města I. náměstek starosty Otto Pánek (Němec). Tento byl pak veden v průvodu bos a kol těla měl ovinutý prapor s hákovým křížem. Za pokřiku davu a bití byl veden na obecní úřad a pak na radnici do vězení, kde byl jistým mladíkem ubit. Pak dav táhl ještě pro dva obecní funkcionáře a vedli je do vězení. Konečně podařilo se několika rozumným lidem sjednati pořádek a také městský rozhlas nabádal lid k rozchodu, což se stalo.“^{4/}

Smrt Ottý Pánka

Tato událost představovala jakýsi brutální úvod obdobných dějů, k nimž došlo za zdmí tábora. Úmrtní matrika Kojetína jako úřední pramen uvádí, že Otto Pánek (narozen 5. září 1901 v Zastávce u Brna) se dne 14. května 1945 oběsil v cele soudní budovy v Kojetíně.^{5/} Přestože jsou matriky samozřejmě hodnověrnějším zdrojem informací než kroniky, může tomu být v tomto konkrétním případě naopak. Matriční zápis vznikl zřejmě jen pár dní po Pánkově smrti, tj. v době, kdy panoval velký strach, a nebylo možné do matriky uvést pravou příčinu úmrtí. Kronikářský záznam vznikl s několikaletým odstupem, kdy bylo možné psát o vraždě Němce, byť jméno pachatele činu si z pochopitelných důvodů netroufal uvést ani kronikář (jméno vraha přirozeně nemusel znát, ale vyloučit nelze ani opak).

Němec Pánek byl úředník místního lihovaru, za války byl členem městské rady a od roku 1940 dokonce náměstkem starosty Kojetína.^{6/} Byl členem nacistické organizace SA a v rámci německé nacistické strany (NSDAP) zastával v Kojetíně po odchodu Viktora Lixammera funkci

Němec Otto Pánek, jak ho vedou 14. 5. 1945 Kojetínem. Sbírka Františka Riegla

tzv. „blockleitera“.^{7/} Jako pověřenec německé nacistické strany (NSDAP) ve městě měl určité povědomí o těch místních občanech, kteří se za okupaci chovali kolaborantským způsobem a v neprospěch českého národa. Často se uvádí, že po válce kolaboranti fyzicky likvidovali jiné kolaboranty, případně Němce, jež věděli o jejich hanebné činnosti z protektorátního období. Mohlo tomu tak být i v Pánkově případě?

Karel Sýkora, velitel Národní stráže v Kojetíně, nařídil dne 12. května 1945, aby byl okamžitě zajištěn Němec Otto Pánek, jeho manželka a dcera, kteří se toho času nacházeli v Lipníku nad Bečvou.^{8/} O dva dny později byl Pánek vedený centrem Kojetína. Slova kronikáře o tom, že byl bos a okolo trupu měl omotán kus praporu s hákovým křížem, potvrzují unikátní fotografie z této události. Po Pánkově levici dokonce kráčí František Navrátil (narozen 9. března 1917 v Hradisku, okres Kroměříž), o němž se čtenáři hodně dozví v souvislosti s táborem.

Variantu zavraždění Pánka podporuje dopis truhláře Ctibora Veselého, jenž napsal v květnu a červnu 1945 vedení města několik „hlášení“, v nichž si stěžoval na poválečné nepořádky. V dopisu ze dne 15. května

4/ Státní okresní archiv Přerov (dále jen SOkA Přerov), fond Městský národní výbor (dále jen MěNV) Kojetín, inv. č. 16 (městská kronika za období 1944–1955).

5/ Městský úřad Kojetín, úmrtní matrika města Kojetín za léta 1939–1949; SOkA Přerov, fond Okresní národní výbor (dále jen ONV) Přerov, inv. č. 195, karton 147, č. j. 12 556.

6/ SOkA Přerov, fond Archiv města Kojetín, inv. č. 1676 (městská kronika za období 1928–1943).

7/ Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS) Kanice, f. Okresní správa Sboru národní bezpečnosti (dále jen SNB) Přerov – Okresní velitelství SNB Přerov, inv. č. 12, karton 1. Lixammer (ročník 1914) vykonával v Kojetíně zmíněnou funkci od konce roku 1939 do poloviny července 1943. Za poskytnutí digitálních kopií všech archiválií z Kanic, jež v tomto článku cituji, děkuji archiváři Mgr. Pavlu Ptáčníkovi (pozn. autora). „Blockleiter“ (vedoucí bloku) byl funkcionář v rámci NSDAP. Jeho přímým nadřízeným byl „Zellenleiter“, vedoucí místní buňky NSDAP. Jeden blok zahrnoval zhruba 40–60 domů, jedna buňka přibližně 4–8 bloků.

8/ SOkA Přerov, fond Internační tábor pro Němce a kolaboranty Kojetín, inv. č. 11, karton 1.

1945 se evidentně vyjádřil k Pánkově smrti z předchozího dne: „Dle mého názoru vedení města nemělo práva dopustit, aby agenti provokatéři mohli odstranit, či umlčet svědky, jejichž výpovědi jsou v zájmu české věci nevyhnutelně potřebné. Nejen, že nejsem ochoten pomáhati běsnícímu bezhlavému davu, nýbrž považuji za svou občanskou povinnost vyvodit ze veřejšího počinání patřičné důsledky a hlásím Vám, že počínaje dnešním dnem vzdávám se veškerých funkcí, jež jsem ještě měl možnost zastávat...Současně věřím, že se ještě v Kojetíně najde občan, který do Prahy a Moskvy podá o kojetínských událostech veřejšího dne zprávu, jaká je nutná a jak se sluší.“^{9/}

Pánkův pohřeb se uskutečnil 15. května 1945 na městském hřbitově v Kojetíně. Na výzvu Okresního soudu v Kojetíně z téhož dne byl pohřeb proveden za asistence dvou místních strážců pořádku – štábních strážmistrů Eduarda Kopřivy a Františka Dostála.^{10/}

Obecné informace o historii tábora

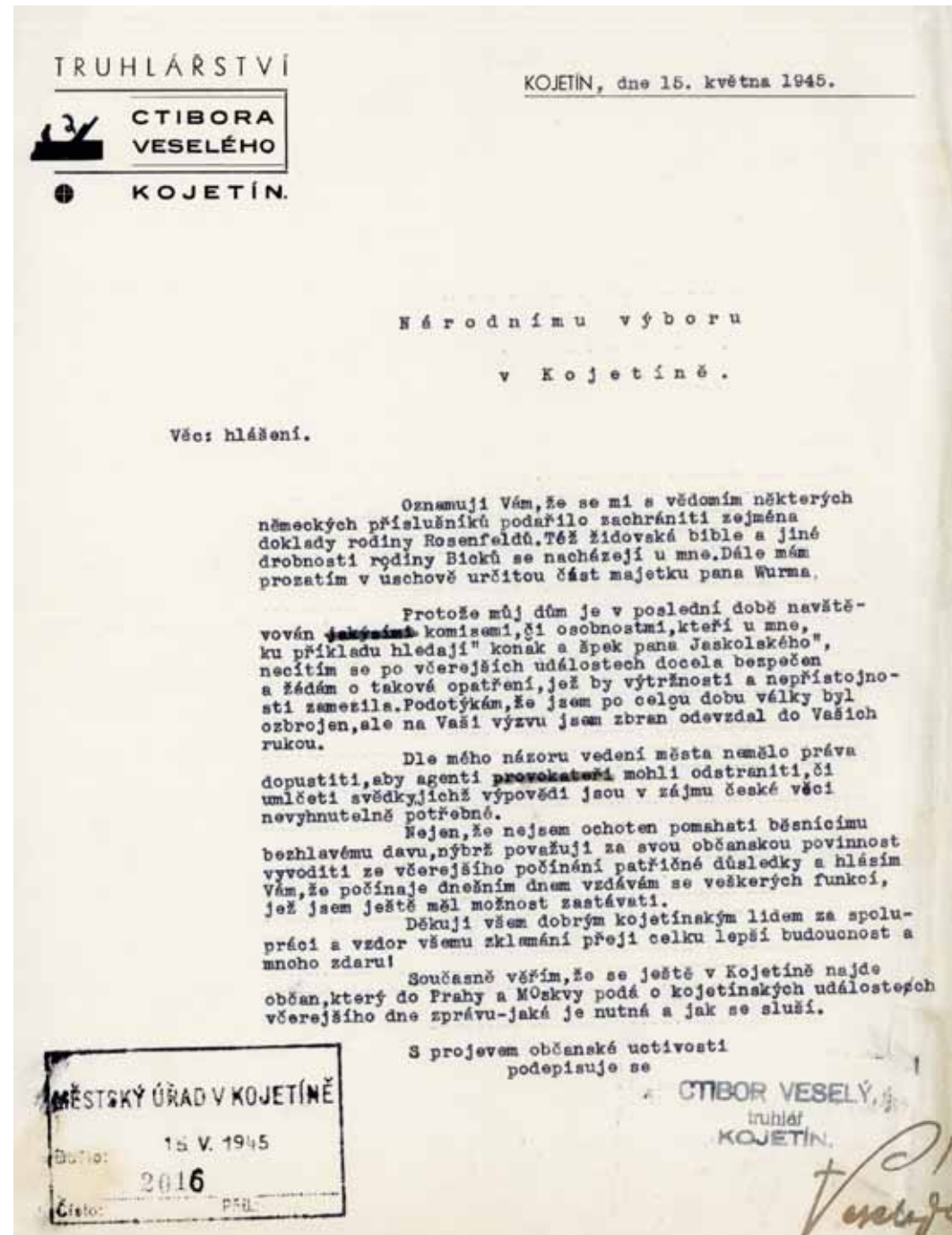
Dne 14. května 1945 byl v Kojetíně z příkazu ONV v Přerově zřízen Místním národním výborem v Kojetíně^{11/} internační tábor pro Němce a kolaboranty. Tábor, umístěný v budově Okresního domu, byl pod dohledem Františka Venzary, okresního velitele SNB v Přerově. V táboře byla několikrát provedena náhlá kontrola bezpečnostního referenta ONV Přerov (Vladimír Vincena) a během služebních obchůzek kontroloval tábor rovněž vrchní strážmistr Ladislav Saleta, velitel SNB v Kojetíně. Při těchto kontrolách nebyly zjištěny žádné závady a internovaní nepřednesli kontrolním orgánům žádné stížnosti.

Velitelem tábora byl do 15. srpna 1945 František Navrátil, pozdější člen Státní bezpečnosti v Uherském Hradišti. Od poloviny srpna 1945 až do likvidace tábora byl jeho velitelem Vladimír Skácel (narozen 16. dubna 1908 v Bezměrově), povoláním úředník. Zástupcem velitele byl po celou dobu existence tábora František Mirvald (narozen 22. prosince 1913 v Kojetíně). Dozorci vězňů byli Bohuslav Zezula, Josef Vachoušek, Josef Vymětalík, Antonín Schön, Jaroslav Hošek, Jindřich Krátký, Vladimír Hamšík (všichni z Kojetína), Adolf Otáhal z Oplocan a Bohumír Žáček z Mo-

9/ SOKA Přerov, fond MěNV Kojetín, inv. č. 148, karton 57. Oproti tomu Ladislav Saleta (narozen 4. června 1898 v Křepicích), vrchní strážmistr SNB Kojetín, dne 29. května 1945 během výslechu na stanici tvrdil, že Pánek spáchal sebevraždu oběšením ve věznici okresního soudu, poněvadž se asi bál velkého trestu... Viz ABS Kanice, fond Ministerstvo vnitra – Správa internačních, sběrných a pracovních středisek Praha, inv. č. 87, karton 104. Obsah spisu je téměř totožný s tímto dokumentem, jenž však neobsahuje některé přípis ministerstva vnitra: SOKA Přerov, fond ONV Přerov, inv. č. 181, karton 35, č. j. 1591. Nutno dodat, že v případě opačného tvrzení, tj. o vraždě Pánka, by si Saleta jako představitel bezpečnosti v Kojetíně příliš nepomohl.

10/ ABS Kanice, fond Okresní správa SNB Přerov – Obvodní oddělení Veřejné bezpečnosti Kojetín, inv. č. 22 (stanici služební kniha četnické stanice/stanice SNB Kojetín z let 1944 až 1946). Asistence proběhla bez závady během polední doby.

11/ Do poloviny roku 1960 se jednalo o místní národní výbor, teprve od té doby o městský národní výbor (pozn. autora).

Hlášení Ctibora Veselého ze dne 15. 5. 1945. SOKA Přerov

řic.^{12/} Okresní národní výbor v Přerově delegoval do tábora strážné (denně 14), jejichž úkolem bylo střežení budovy a jiných objektů tábora a také výpomoc dozorcům.^{13/}

Všeobecná ustanovení tábora internovaným přísně zakazovala: vyhlížení z oken, zpěv, hraní karet, četbu a jiné kratochvíle, znečišťování ubikací, plivání na zem, poškozování zařízení atd., jakýkoliv styk mužů se ženami, přinášení potravin a jiných věcí do tábora (internovaný směl u sebe mít jen kapesník a mycí potřeby), co nejpřísněji bylo zakázáno kouření – v táboře i mimo tábor. Dopisování bylo dovoleno jen se svolením velitele tábora a jen těm vězňům, jejichž chování bylo bezvadné. Mohlo se jednat maximálně o 25 řádků českého textu měsíčně (viz nedatované doplňky „domácího řádu“ tábora).^{14/}

Internovaní vykonávali v Kojetíně a jeho blízkém okolí různé práce, kromě výpomoci v zemědělství či podílu na opravách zničených mostů nebo poničeného cukrovaru, se jednalo též o nárazové práce, např. úklid sokolovny, převoz spisů Okresního soudu v Kojetíně apod.^{15/}

V táboře byly zajištěny osoby německé národnosti, které uprchly ze svého bydliště před Rudou armádou, dále osoby podezřelé z trestných činů podle retribučního dekretu, např. členové NSČDRS či Vlajky, a udavači. V táboře bylo v době od 15. května 1945 do 31. ledna 1946 internováno celkem 213 osob, z toho 94 českých mužů, 13 českých žen, 31 německých mužů a 75 německých žen. Do vazby pro Mimořádný lidový soud v Olomouci bylo dodáno 19 českých mužů, 3 české ženy, 5 německých mužů a 3 německé ženy. Do míst bývalého působiště v jiných okresech bylo odtransportováno 8 osob. Proti některým Čechům bylo trestní řízení zastaveno a tito byli propuštěni, jiní byli propuštěni na slib. Němci, proti nimž se nevedlo trestní řízení, byli předáni úřadu ochrany práce v Přerově. Tábor byl zlikvidován na konci ledna 1946, kdy byli zbývající internovaní předáni do řádné soudní vazby.^{16/}

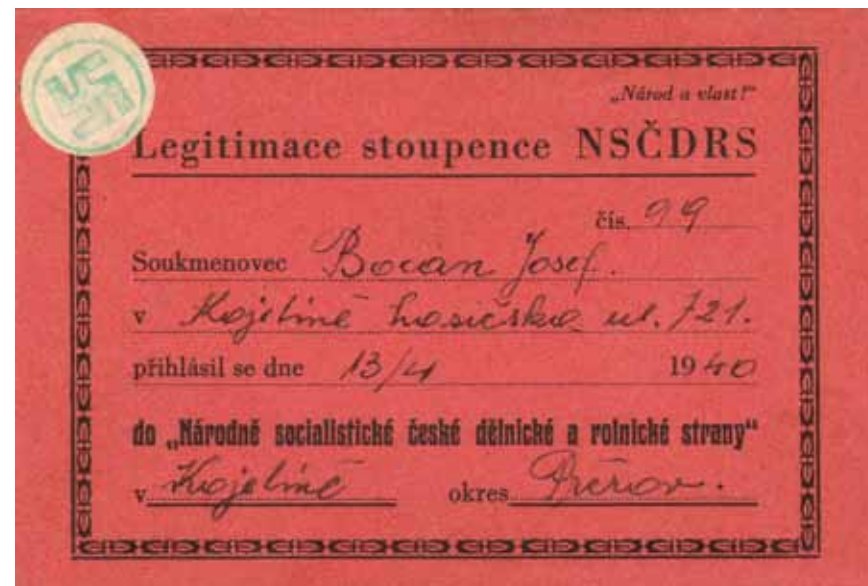
12/ V seznamu dozorců tábora jsou kromě nich uvedeni též Alois Šrom, Boris Slovák (oba z Kojetína) a Ladislav Liška z Bruntálu. Viz SOKA Přerov, fond Internační tábor pro Němce a kolaboranty Kojetín, inv. č. 6.

13/ ABS Kanice, fond Ministerstvo vnitra – Správa internačních, sběrných a pracovních středisek Praha, inv. č. 87, karton 104. Podle zprávy Okresní úřadovny Státní bezpečnosti v Přerově ze dne 31. července 1946 byli velitelé, zástupce i dozorcí tábora vězněni za okupace v německých koncentračních táborech. Důvodem věznění byla jejich protinacistická činnost vyhodnocená jako sabotáž či příprava velezrady. Do poloviny července 1945 vykonávali zaměstnanci internačního tábora službu bezplatně, od té doby až do poloviny října 1945 měli zálohový plat, teprve v půlce října 1945 byl jejich plat upraven výnosem ONV v Přerově. Viz SOKA Přerov, fond Internační tábor pro Němce a kolaboranty Kojetín, inv. č. 20, karton 2. Účetním tábora byl Ladislav Jaroušek a poté Alois Dostalík z Kojetína.

14/ SOKA Přerov, fond Internační tábor pro Němce a kolaboranty Kojetín, inv. č. 10, karton 1. Domácí řád a všeobecná ustanovení tábora vycházely z příkazů nadřízených orgánů (např. Domácí řád pro internační tábory v politickém okrese Přerov vydaný bezpečnostním referentem ONV v Přerově z července 1945, nedatovaný Domácí řád pro internační tábory vydaný ministerstvem vnitra).

15/ SOKA Přerov, fond Internační tábor pro Němce a kolaboranty Kojetín, inv. č. 11, karton 1.

16/ SOKA Přerov, fond Internační tábor pro Němce a kolaboranty Kojetín, inv. č. 12, karton 1. Ke dni 23. ledna 1946 bylo v táboře internováno 68 osob, z toho bylo 25 osob (18 Čechů,

Legitimace dokazující členství Josefa Bocana v NSČDRS. Sbírka Františka Riegla

Konkrétní případy internovaných osob

Táborem prošlo i několik kolaborantů, jež byli později odsouzeni na základě rozsudku Mimořádného lidového soudu v Olomouci k trestu smrti. Jednalo se o Josefa Bocana (narozen 14. března 1908 v Uhřetěbce), Heřmana Colledaniho (narozen 6. června 1911 v Tovačově-Anníně) a Josefa Prášila (narozen 28. ledna 1900 v Ivani). Všichni tři byli 27. ledna 1946 předáni z tábora do věznice Okresního soudu v Kojetíně.^{17/}

Bocan byl za protektorátu městským strážníkem v Kojetíně. Na jaře 1942 udal Češku Marii Gazdíkovou kvůli jejím stykům s židovskou ženou Melanií Grünovou. Nacisté považovali obdobné styky za zločin, proto byly obě ženy odtransportovány do koncentračního tábora v Osvětimi, kde zemřely v září, respektive v prosinci 1942. Právě za udání Gazdíkové a Grünové byl po válce Bocan odsouzen k trestu smrti. Poprava se uskutečnila 9. října 1946 v Olomouci.^{18/} Prášil udal za války několik zaměstnanců Optikotechny Přerov, v případě Cyrila Otavy mělo udání za následek smrt. Dne 12. června 1946 proběhla v Olomouci poprava udavače Prášila.^{19/}

7 Němců) dodáno do vazby pro Mimořádný lidový soud, 40 Němců (8 mužů, 32 žen) bylo předáno Úřadu ochrany práce a zbývající tři Němci, z toho jedna žena, byli odtransportováni do Nového Jičína.

17/ SOKA Přerov, fond Internační tábor pro Němce a kolaboranty Kojetín, i. č. 15, kart. 1.

18/ Blíže viz JIRÁK, Petr: *Tovačov v období protektorátu – vybrané kapitoly*. Tovačov 2017, s. 77–81.

19/ Tamtéž, s. 153.

Heřman Colledani, kolaborant z Tovačova.
Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc

Pavel Mezihorák, funkcionář Kuratoria pro
výchovu mládeže. ABS ČR

Colledani, potomek Itala a Česky, se dal za okupace k Němcům. Od podzimu 1939 do konce listopadu 1941 sloužil u německého námořnictva. Poté se vrátil k rodičům do Tovačova a od ledna 1942 pracoval jako závodní stráž v olomoucké továrně Letov. V jeho rodišti ho právem považovali za „poturčence“, kolaboranta a udavače. V několika případech skutečně učinil udání, jindy byl naopak sám udán. V poslední červencový den roku 1946 byl za dvě udání z roku 1942, jež měla za následek smrt udaných osob, odsouzen k trestu smrti. Rozsudek byl vynesena kontumačně, poněvadž Colledani odpoledne 3. července 1946 uprchl z vyšetřovací vazby Okresního soudu v Kojetíně. V průběhu prací na obnově mostu přes řeku Moravu u Kojetína se mu spolu s vězněm Jaroslavem Polákem z Kojetína podařilo utéct přes nedaleký lužní les. Oběma se zdařil útěk z Československa. Colledani byl na základě usnesení Lidového soudu v Kojetíně ze dne 7. prosince 1953 prohlášen za mrtvého, avšak ve skutečnosti zemřel až v roce 1967 ve Spolkové republice Německo.^{20/}

Národní výbor v Kojetíně napsal dne 25. května 1945 zprávu Policejnímu ředitelství v Praze. Žádal o zajištění říšského příslušníka Josefa Jaskolského (narozen 21. března 1893), bývalého ředitele cukrovaru Kojetín a někdejšího činitele NSDAP v rámci okresu Kojetín. Jaskolski byl zadržován v místnostech kina Belveder v Praze. Na začátku června 1945 byl převezen z internačního tábora v Praze na Břevnově do tábora v Kojetíně.^{21/}

20/ Tamtéž, s. 42–45, 148–152.

21/ SOKA Přerov, fond MěNV Kojetín, inv. č. 149, karton 57. Dne 14. listopadu 1945 se zranil při opravě silničního mostu přes řeku Moravu u Kojetína. Těžkým nosičem mu byly

Od 16. července 1945 byl v táboře internován Jan Piskovský (narozen 18. února 1900 v Tovačově), poslední starosta města Tovačov za protektorátu. Bylo o něm známo, že za války veřejně vychvaloval Hitlera, zatímco nevybíravě nadával na Beneše. Dokazoval to i text vyhlášky z května 1942, kdy Piskovský nastoupil do úřadu. Na druhé straně využíval známosti na okresním úřadě ve prospěch řady českých občanů, rovněž proto trestní nalézací komise ONV v Přerově zastavila v dubnu 1947 trestní řízení proti Piskovskému.^{22/}

V období od 21. června do 7. srpna 1945 byl v táboře Pavel Mezihorák (narozen 19. listopadu 1917 v Hrobcích), okresní pověřenec Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Během výslechu dne 5. srpna 1945 Mezihorák tvrdil, že placenou funkci v kuratoriu vzal z toho důvodu, aby mohl vykonávat svou profesi učitele tělocviku a zároveň, aby se vyhnul hrožícímu nasazení v Německu. Mládež údajně vychovával ve vlasteneckém duchu, čímž sabotoval zaměření a úkoly pronacistické mládežnické organizace. Dne 1. května 1945 se Mezihorák dokonce zúčastnil Přerovského povstání. Po válce mu nebyla prokázána žádná trestná činnost z období protektorátu.^{23/}

František Machala (narozen 27. srpna 1898 v Mořicích), bývalý správce hospodářského družstva v Kojetíně, byl v táboře z toho důvodu, že prodejem svých akcí rolnického cukrovaru v Němčicích nad Hanou měl v roce 1942 umožnit přístup Němců, jmenovitě Josefa Jaskolského, do správní rady cukrovaru. Svědkové mluvili ve prospěch Machaly, např. rolník a speditér z Kojetína Dušan Dudík (ročník 1919) dne 28. srpna 1945 mluvil o nevyhnutelnosti volby Jaskolského. V opačném případě by byl do cukrovaru dosazen německý komisař, navíc ostatní cukrovary v té době měly již německou správu. Dne 11. října 1945 byl Machala propuštěn z ochranné vazby, poněvadž veřejný žalobce při Mimořádném lidovém soudu v Olomouci neměl žádný důvod k jeho stíhání.^{24/}

Machala nebyl jediným internovaným, jehož provinění bylo minimální, případně vůbec žádné. Již 18. května 1945 byl zajištěn Karel Schwehr (ročník 1894) z Doloplaz. V průběhu dalšího dne byl propuštěn, protože se za něho postavil Místní národní výbor (dále jen MNV) Doloplazy. Schwehr přijal za války německou národnost pro sebe a svou českou manželku pouze na nátlak gestapa. Díky jeho zákrokům bylo několik lidí z obce a okolí uchráněno před německým vězením.^{25/}

přímáchnuty prsty levé ruky. Jaskolski dosvědčil podpisem, že se úraz stal nešťastnou náhodou a bez cizího zavinění. Viz SOKA Přerov, fond Internační tábor pro Němce a kolaboranty Kojetín, inv. č. 11, karton 1.

22/ Blíže viz JIRÁK, Petr: *Tovačov v období protektorátu – vybrané kapitoly*. Tovačov 2017, s. 157–158.

23/ Blíže viz JIRÁK, Petr: *Kojetín v období protektorátu – vybrané kapitoly*. Kojetín 2015, s. 21. O účasti Mezihoráka v povstání viz LAPÁČEK, Jiří: Příspěvek k poznání Přerovského povstání. In: *Sborník Státního okresního archivu Přerov*. Přerov 2015, roč. 23, s. 94–95.

24/ SOKA Přerov, fond Internační tábor pro Němce a kolaboranty Kojetín, inv. č. 13, karton 1; inv. č. 15, karton 1.

25/ Naopak Karel Kühn (ročník 1872), jiný internovaný Němec, vyhrožoval za okupace několika spoluobčanům v Tištině udáním na gestapu nebo transportem do koncentračního

Chod internačního tábora se samozřejmě musel řídit podle platných zákonů a směrnic. Jednou z nich byl oběžník okresního velitelství SNB v Přerově ze dne 7. srpna 1945, vydaný na základě rozkazu zemského velitelství SNB v Brně. Oběžník nařizoval: „*Za účelem zamezení sabotážních činů nařizuje zemské velitelství v Brně, že všichni Němci, proti nimž je nějaké podezření, musí být co nejdříve internováni. Internovaní Němci, kteří jsou vysíláni na práce mimo tábor, musí být před odchodem, jakož i při návratu z práce řádně prohlédnuti, zda-li nemají u sebe nějaké věci, schopné k vykonání sabotáže. Pozor zejména na zápalky!*“ Němka Isabela Wisingová byla dne 17. srpna 1945 zadržena z toho důvodu, že bez povolení cestovala vlakem z Brna směrem na Přerov. Prozatímní velitel stanice SNB v Kojetíně rozhodl, aby byla až do vyšetření zajištěna v místním internačním táboře. Němka Ema Pitzová (ročník 1926) odmítla pracovat v místě, které jí přidělil Úřad ochrany práce. Rolník Tichanovský z Vítčic ji proto dne 10. srpna 1945 předvedl do tábora, kde byla internována. V polovině prosince 1945 tábor doporučoval propuštění Pitzové, protože v sedmém měsíci těhotenství již nebyla schopna jakékoliv práce. Bezpečnostní referát ONV v Přerově měl rozhodnout, zda má být Němka propuštěna na svobodu, případně předána za účelem slehnutí některé dobročinné instituci.

V září 1945 byly do prozatímní vazby tábora umístěny dvě Němky. Ilse Nitscheová a Ingeborg Schöneová nenosily označení N a tvrdily, že si vzaly za muže Čechy Koudelku a Kratochvíla. Z toho důvodu se označovaly za Češky, ale neměly na to žádné doklady. Navíc zákony zakazovaly příslušníkům ČSR, aby si s platností od 1. května 1945 brali za ženy Němky. Vedení tábora vzneslo dotaz na bezpečnostní referát ONV Přerov, jak dále postupovat. Ten odpověděl, aby byly obě ženy prozatím propuštěny z tábora. Otázkou jejich státní příslušnosti se zabýval Zemský národní výbor v Brně.

Významná část Čechů byla v táboře internována kvůli členství ve zmíněné kolaborantské straně NSČDRS. Kromě uvedeného Josefa Bocana se např. jednalo o Josefa Vavroucha (narozen 26. února 1903 v Uhřetěticích), Jindřicha Králíka (narozen 6. července 1899 v Kojetíně), Antonína Ryndu (narozen 11. září 1899 v Kojetíně), Jaroslava Stavinochu (narozen 4. října 1898 v Tvorovicích).^{26/}

Doslechl jsem se o několika českých dívkách, jež měly být v táboře vězněny kvůli tancování s Němci. Na jaře 1945 němečtí vojáci skutečně pořádali v budově hospodářské školy v Kojetíně taneční večírky, na něž zvali Němky z okolí. Dvou večírků se zúčastnilo i několik Čechů z Kojetína. Ve městě se pak šířily nepěkné řeči o údajných alkoholových dýcháncích a sexuálních orgiích. Po válce veřejnost očekávala, že se případem bude zabývat vyšetřovací komise MNV Kojetín. Když se tak nedělo, uvažovali někteří o svévolném potrestání dívek. Aby se tomu předešlo, usnesla se

tábora. Viz SOKA Přerov, fond Internační tábor pro Němce a kolaboranty Kojetín, inv. č. 16, karton 2.

26/ SOKA Přerov, fond Internační tábor pro Němce a kolaboranty Kojetín, inv. č. 15, karton 1.

vyšetřovací komise případ vyšetřit a účastnice večírků potrestat týdenní internací v místním táboře. Ze sedmi českých účastnic večírků však nakonec byla v táboře internována asi jen Drahoslava Chmelová (narozena 5. prosince 1923 v Kojetíně), podezřelá rovněž z několika dalších trestných činů. V táboře byla od začátku října do poloviny listopadu 1945.^{27/} Sestry Anna Nikodýmová (narozena 26. července 1926 v Kojetíně) a Hedvika Nikodýmová (narozena 9. srpna 1923 v Kojetíně) byly kvůli účasti na dvou večírcích odsouzeny ONV v Přerově (dne 25. března 1946) pro přestupek na základě paragrafu 1 dekretu č. 138/45 Sb. k trestu vězení v délce jednoho týdne. Trest si odpykaly v dubnu 1946 ve věznici Okresního soudu v Kojetíně, poněvadž internační tábor byl zrušen již v lednu 1946.^{28/}

Stížnost Karla Hudečka na brutální poměry v táboře

V úvodu citovaný záznam z městské kroniky Kojetína není ojedinělou zmínkou o brutalitě panující v internačním táboře. Kronikář Maxmilián Navrátil dokonce použil označení koncentrační tábor – tento název se ovšem objevuje i na některých razítkách a hlavičkových papírech z činnosti tábora. Existuje několik dokumentů (většinou z let 1945–1947), jež zmiňují násilí až zvěrstva, k nimž mělo dojít v internačním/koncentračním táboře v Kojetíně. Ve výrazné části těchto dokumentů figuruje osoba Karla Hudečka (narozen 8. října 1893 v Pivíně).

Karel Hudeček, řídící učitel ve výslužbě, byl 8. května 1945 v osvobozeném Pivíně zadržen na příkaz důstojníka československé armády. Podle archiválií z téhož a následujícího dne byl zadržen kvůli vlastnictví několika německých knih, údajnému sklonu k fašismu (tvrzení několika občanů Pivína) a též z toho důvodu, že nebyl ochotný poskytnout na konci války ubytování čs. vojákům. V jeho obydlí č. p. 193 nebyl kromě několika německých knih nalezen žádný závadný materiál.^{29/} Hudeček byl před-

27/ SOKA Přerov, fond ONV Přerov, inv. č. 188, karton 94, č. j. 2562. Podle jejích slov se zúčastnila jednoho večírku na několikrát naléhání německého poddůstojníka. Byla totiž dcerou místního hostinského, u něhož byli ubytováni Němci. Po hodině večírek opustila, aniž by tančila. V její prospěch vypovídal v červenci 1945 Teodor Staněk ze Skalky, člen partyzánské skupiny Jermak-Porošin. Na jaře 1945 Chmelová předala Staňkově pistoli s náboji, pro partyzány pozorovala železniční trať v Kojetíně a sledovala činnost Němců v kojetínském cukrovaru. V prosinci 1946 bylo trestní řízení proti Chmelové zastaveno.

28/ SOKA Přerov, fond ONV Přerov, inv. č. 188, karton 79, č. j. 614. Za účast na jednom večírku byla ke stejnému trestu odsouzena dne 24. března 1946 Vladimíra Špilfoglová (narozena 16. dubna 1926 v Kojetíně). Viz SOKA Přerov, fond ONV Přerov, inv. č. 188, karton 79, č. j. 618.

29/ V podobném duchu mluvil Hudeček 29. června 1946 na MNV Pivín. Tehdy rovněž zmínil několik zajímavých údajů ze svého života. V roce 1924 byl zatčen pro podezření ze zprznění začek. Soud ho osvobodil, ale po zavedení disciplinárního řízení byl dán do výslužby. Dlouhá léta žil odloučeně od manželky Anny, s níž se rozvedl až v roce 1945. Za první republiky byl členem národně demokratické strany a poté Národního sjednocení. Na konci války spali v jeho domě němečtí vojáci a poté sovětsí vojáci. Těm druhým mohl dělat teoreticky tlumočníka, protože jako bývalý kapitán čs. legií v Rusku ovládal ruštinu.

Karel Hudeček z Pivína. SOkA Přerov

Ladislav Saleta,
vrchní strážmistr a velitel SNB v Kojetíně.
MZA Brno, fond B 340

veden ke štábu divize do Tvorovic a poté do Němčic nad Hanou, kde byl deset dní vězněn v hasičském skladišti. Dne 20. května 1945 byl spolu s dalšími deseti osobami převeden do tábora v Kojetíně, odkud byl 10. září 1945 prozatímně propuštěn na svobodu.

V létě 1945 se objevila zvěst o tom, jak během závěrečných bojů přerušil v poli poblíž obce telefonní vedení Rudé armády. Trestní řízení podle velkého retribučního dekretu (pro podezření z nadržování okupantům a sabotáží spáchané na Rudé armádě) bylo zrušeno 12. prosince 1945 pro nedostatek důkazů. Od té doby byla Hudečkova záležitost vedena ONV v Přerově jako trestní řízení pro přestupek podle malého retribučního dekretu (138/45 Sb.). Trestní řízení bylo zastaveno trestní nalézací komisí ONV v Přerově dne 17. dubna 1947, poněvadž nebyla prokázána skutková podstata trestného činu (spolupráce s Němci). Tečku za případem udělala revizní komise ONV v Přerově, jež dne 14. května 1948 rozhodla nezahájit revizi trestního řízení.^{30/}

Brzy po propuštění z tábora Hudeček udal na Okresní úřadovně Státní bezpečnosti v Přerově, že ihned po příchodu do tábora byl kopnut velitelem Navrátilem, poté byl spolu s dalšími příchozími zbit býkovcem a na závěr mu Navrátil kopnutím do boku nalomil žebro. Od té doby s ním bylo v táboře zacházeno slušně. Závažné bylo Hudečkovu sdělení o úmr-

tí několika internovaných mužů. Eduard Navara (narozen 26. září 1894 v Prostějově) nechtěl kvůli únavě dále odvážet močůvku, proto mu dozorcí Bohumír Žáček (narozen 29. října 1919 v Mořicích) a Josef Vymětalík (narozen 12. září 1924 v Kojetíně) vpustili do úst močůvku. Josefa Vavroucha týrali dozorcí natolik, že vyskočil ze schodiště v sebevražedném úmyslu. Navara i Vavrouch byli odvezeni do nemocnice v Kroměříži, kde zemřeli. Kromě toho se Hudeček doslechl o bývalém četnickém strážmistroví Rudolfu Kyselovi, jenž měl zemřít ve stejné nemocnici na následky týrání v táboře.

Hudeček podal na Františka Navrátila trestní oznámení Krajskému soudu v Olomouci. Dne 23. prosince 1945 dokonce napsal ministru vnitra Václavu Noskovi, jehož žádal o nestranné vyšetření poměrů v táboře, odstranění závad a potrestání viníků.^{31/}

Prošetřování úmrtí čtyř internovaných osob

František Navrátil vypovídal o přísném, ale zároveň slušném zacházení s internovanými. Odmítl nařčení, že by byl v táboře za jeho působení někdo zavražděn, případně týrán. Zdůraznil absenci jakékoliv stížnosti internovaných na špatné zacházení. Navara a Kysela zemřeli v kroměřížské nemocnici na flegmonu, zatímco Vavrouch spáchal sebevraždu skokem z okna v prvním poschodí. Vyšetřování se zaměřilo také na úmrtí dalšího vězně, jehož jméno Hudeček nezmínil. Němec Metoděj Hornaczek (narozen 7. srpna 1892 v Lešné) podle Navrátila zemřel kvůli sebevražednému pokusu, spáchaném podřezáním žil na rukách.

Rovněž Vladimír Skácel, velitel tábora od 15. srpna 1945, odmítal, že by byl v táboře někdo mučen. Internovaní byli řádně ošetřováni vězeňským lékařem MUDr. Aloisem Nehodou z Kojetína, jenž do tábora denně docházel. Ve vážných případech byli nemocní odesíláni do kroměřížské nemocnice. Ladislav Saleta uvedl, že si během častých kontrol nevšiml v táboře žádných závad. Skácel i Saleta potvrdili Navrátilovu výpověď ohledně úmrtí čtyř internovaných. Totéž vypověděl Bohumír Žáček, který navíc popřel, že by zbil Hudečka. O případném zlém nakládání s vězni ze strany dozorců a strážných pochopitelně nic nevěděl ani Vymětalík, který uvedl, že v den, kdy Navara a několik dalších internovaných vyváželo ze žumpy v táboře močůvku, se pouze krátce objevil v kanceláři, avšak v práci nebyl a nevěděl, co se stalo během vyvážení močůvky. Navara byl podle něho nemocný již při příchodu do tábora.

Bezesporu důležité a zároveň zajímavé jsou údaje o čtyřech internovaných mužích, kteří zemřeli v začátcích existence tábora. Josef Vavrouch byl důležitou postavou kolaborantské „strany“ NSČDRS v Kojetíně. Jako nájemce hotelu Pivovar umožnil „zeleným“ scházet se v jeho místnostech. Existuje i fotografie z dubna 1940, na níž je zachyceno několik de-

30/ ABS Kanice, fond Ministerstvo vnitra – Správa internačních, sběrných a pracovních středisek Praha, inv. č. 87, karton 104; SOkA Přerov, fond ONV Přerov, inv. č. 188, karton 99, č. j. 2857. Když se v roce 1945 Hudeček nacházel v internaci, byl jeho byt v Pivíně zcela vykraden.

31/ ABS Kanice, fond Ministerstvo vnitra – Správa internačních, sběrných a pracovních středisek Praha, inv. č. 87, karton 104.

sítek členů strany, jak se sešly v hotelu u příležitosti Hitlerových narozenin. Vavrouch byl dokonce synovec Františka Mlčocha^{32/}, zakladatele NSČDRS. Vavrouch, za okupace člen městského zastupitelstva, byl znám i jako udavač, nelze se tedy divit, že byl po svém zatčení velmi zádumčivý. Podle zprávy Okresní úřadovny Státní bezpečnosti v Přerově ze dne 31. července 1946 spáchal Vavrouch odpoledne 2. června 1945 pokus sebevraždy skokem ze schodiště v prvním patře tábora (budova Okresního domu) z toho důvodu, že se dozvěděl o zatčení Josefa Bocana, rovněž někdejšího člena „zelených“ a známého udavače (viz výše). Vavrouch se měl bát toho, co na něho Bocan mohl prozradit. Vavrouch byl brzy po pádu ošetřen lékařem Nehodou a poté poslán do nemocnice v Kroměříži, kde 5. června 1945 podlehl zraněním.

Němec Metoděj Hornaczek byl rovněž známým kojetínským udavačem, např. v dopisu ze dne 4. července 1940 si stěžoval městskému úřadu mj. na nedbalé vyvěšování praporů občany města. Apeloval na město, aby nutilo majitele a nájemce domů k důstojnému vyvěšování protektorátních praporů (aby byly umístěny na tyčích a visely na důstojném místě), dále též k neumísťování malých papírových praporků za okna. Pozastavil se i nad tím, že na budově městské elektrárny stále chyběl německo-český název.^{33/} Manželé Metoděj a Antonie Hornáčkoví se přihlásili k německé státní příslušnosti v roce 1941. Oba okázale nosili odznak hákového kříže a na veřejnosti zdravili zdviženou pravicí. Jejich chování budilo v Kojetíně strach i odpor, vždyť Metoděj byl dokonce čs. rotmistr ve výslužbě, přesto se dal dobrovolně k Němcům. Hornaczekovi byli na kmenové listině označeni písmenem D a pobírali tak od pověřence NSDAP v Kojetíně zvýšené přiděly potravin.^{34/} Stanice Národní bezpečnostní stráže (NBS) v Kojetíně udala Hornaczeka dne 2. června 1945 za protistátní činnost. Ten se již v té době nacházel v kojetínském internačním táboře.^{35/} Podle zprávy Okresní úřadovny Státní bezpečnosti v Přerově ze dne 31. červen-

32/ František Mlčoch (narozen 15. dubna 1888 v Uhřetěblově) byl bezskrupulózní člověk, který během života nespočetněkrát změnil z vypočítavosti politické názory. Postupně byl např. čs. legionářem v Rusku, zaníceným bolševikem žijícím dokonce jedenáct let v SSSR, příznivcem nacismu. V roce 1946 byl Mimořádným lidovým soudem v Uherském Hradišti odsouzen k trestu smrti, poprava byla vykonána 26. dubna 1946 v Kroměříži. Viz např. PEJČOCH, Ivo: *Ve znamení zeleného hákového kříže*. Národně socialistická česká dělnická a rolnická strana – historie české obdoby NSDAP. Cheb 2016.

33/ Sběrka Františka Riegla z Kojetína, dopis kolaboranta Metoděje Hornáčka ze dne 4. července 1940. Obsahově nechutný dopis končí těmito slovy: „Kdy bude odstraněna socha na prostranství před hlavním nádražím? Přesvědčil se též pan starosta, zda-li byla památní deska žida Masarika v židovském templu odstraněna? Heil Hitler, Meth. Hornáček“

34/ SOKA Přerov, fond MěNV Kojetín, inv. č. 150, karta 57. Zpráva bezpečnostního oddělení MNV Kojetín ze dne 28. února 1946 určená bezpečnostnímu referentovi ONV v Přerově (věc: manželé Hornaczekovi).

35/ SOKA Přerov, fond Internační tábor pro Němce a kolaboranty Kojetín, inv. č. 13, karta 1. Podle udání měl být Hornaczek za okupace členem německé vojensky organizované jednotky Zemská stráž („Landwach“), jež měla velitelství v Kroměříži. Členy Zemské stráže měli být též vrchní oficiál ČSD František Frühauf (ročník 1876) a technický úředník Karel Timmel (ročník 1885). Oba byli německé státní příslušnosti a měli poslední bydliště v Kojetíně. V průběhu roku 1945 byli propuštěni z tábora na svobodu.

ce 1946 měl Hornaczek v táboře velké obavy z trestu, proto byl neustále střežen a jeho oděv prohlížen, aby nemohl spáchat sebevraždu. Kromě toho trpěl cukrovkou a byl proto pravidelně ošetřován lékařem Nehodou. Když dne 2. července 1945 Hornaczek pracoval u kojetínské sokolovny, dozvěděl se o návratu Rudolfa Klugera, jenž byl několik let vězněn Němci na základě jeho udání. Udavač nalezl u sokolovny žiletku do holicího strojeku, schoval ji ve svém oděvu a poprosil strážného o odchod na toaletu. Když strážný nahlédl do místnosti WC, spatřil Hornaczeka s podřezanými předloktími obou rukou. Vězeň byl brzy poté ošetřen doktorem Nehodou a následně poslán do kroměřížské nemocnice, odkud se brzy vrátil do tábora, poněvadž zranění nebyla vážná. Hornaczek nechodil do práce a byl neustále střežen, protože si několikrát strhl obvazy a znečistil rány. Dne 9. července 1945 byl kvůli hnisání ran znovu odvezen do nemocnice v Kroměříži. Tam také dne 16. července 1945 podlehl zraněním.

Rudolf Kysela, bývalý štábní strážmistr četnictva, byl do Kojetína dopraven 19. června 1945 z internačního tábora v Olomouci-Nových Hodolanech.^{36/} Již tehdy byly na jeho dolních končetinách objeveny vředy, proto byl pod lékařským dohledem, každý druhý den byl převazován a vykonával jen „čistě“ práce. Dne 9. července 1945 (tedy ve stejný den jako Hornaczek, pozn. autora) byl kvůli hnisavým ranám na nohách převezen do kroměřížské nemocnice, kde 27. července 1945 zemřel na flegmonu a sepsi.^{37/} Autor článku nezjistil, z jakých důvodů byl Kysela po válce internován. V některých archiváliích se uvádí „udavačství“, ovšem bez konkrétních informací. V květnu 1946 napsal Alois Kysela, obchodní zástupce z Prahy, dva dopisy na MNV Kojetín. Dne 9. května 1946 uvedl: „Prosím o brzké sdělení ohledně mého bratra Rudolfa Kysely, četnického strážmistra, který byl loni asi koncem června odvezen z internačního tábora v Hodolanech do Kojetína, a kým tam byl k smrti zbit a proč! On byl v Olomouci udán ze msty a žárlivosti od lidí, kteří mu vyhrožovali, protože s ním prohráli proces. Za první naší republiky sloužil bratr též v Kojetíně a za jeho přesnou službu jej tam někteří lidé neměli rádi. Většinou to byly živly, které nadávaly na naši první republiku i pana prezidenta a i četníky. To vše vím z rozhovorů osobních s bratrem, neb jsem jej často navštěvoval. Po ranách, které utrpěl v Kojetíně, pak v kroměřížské nemocnici 27. července 1945 zemřel. Očekávám brzkou odpověď a znamenám se v plné účt.“^{38/} Tomu, že mohl být Rudolf Kysela zlik-

36/ O celkových poměrech i brutalitě v tomto velkém internačním táboře viz BIEBERLE, Josef: Olomoučtí Němci. II. Poválečný rozchod. In: *Střední Morava – kulturně historická revue Olomouc*, roč. 3, č. 4 (1/1997), s. 4–22; KONEČNÝ, Karel a kol.: *Krajské město*. In: *Dějiny Olomouce*. 2. svazek. Olomouc 2009, s. 277–278.

37/ ABS Kanice, fond Ministerstvo vnitra – Správa internačních, sběrných a pracovních středisek Praha, inv. č. 87, karta 104.

38/ SOKA Přerov, fond MěNV Kojetín, inv. č. 149, karta 57. Místní národní výbor odkázal Aloise Kyselu na vyšetřovací komisi ONV v Přerově, která měla k dispozici spisy ke kojetínskému internačnímu táboru. Na jeho opakovanou žádost „vyšetřit, kdo a proč zmlátil v táboře jeho bratra Rudolfa“ MNV doporučil obrátit se na kriminální policii v Olomouci, jež vyšetřovala případ zemřelého Rudolfa Kysely, štábního strážmistra ve výslužbě. Ohledně údajů o příčině bratrovy smrti se měl Alois Kysela obrátit na veřejnou nemocnici v Kroměříži.

vidován jako nepohodlný svědek kolaborantského chování druhých osob, nasvědčuje dochovaná složka dokumentů, jež obsahuje texty (napsané asi Kyselou) o několika údajných kolaborantech z Olomouce. Složka „*Písemný materiál v počtu 11 listů, nalezených ve věcech zatčeného R. Kysely*“ je součástí archivního fondu Internační tábor pro Němce a kolaboranty v Kojetíně.^{39/} Na druhé straně si lze těžko představit, kdo z Olomouce mohl mít takovou moc, aby zajistil likvidaci bývalého četníka, jenž byl navíc internován v Kojetíně, vzdáleném téměř 40 km od Olomouce. Rovněž by bylo zvláštní, že by v tom případě nebyla zlikvidována Kyselova složka obsahující citlivé údaje o několika osobách.

Dne 25. června 1945 byl do Kojetína převezen z Prostějova Němec Eduard Navara, jenž měl za války udávat české občany. Blížší údaje o jeho údajném udavačství nejsou v prostudovaných archiváliích uvedeny.^{40/} Několikrát citovaná zpráva Okresní úřadovny Státní bezpečnosti v Přerově ze dne 31. července 1946 popisuje Navarovu úmrtí následujícím způsobem. Na konci června 1945 spolu s jinými vězni vyvážel z tábora močůvku. Povoze se sudem, v němž byla močůvka, tlačili vězni. Za povozem byli Navara, Hudeček a jistý Knápek. Ten při sjíždění z kopce uklouzl, přičemž se zachytil o zátku sudu, jež se uvolnila a následkem toho močůvka potřísnila nejen Knápeka, nýbrž i Navaru a Hudečka. Navara poté dále chodil několik dní do práce. Když byl u něho zjištěn horečnatý stav, byl dán pod stálý lékařský dohled. Dne 3. července 1945 byl převezen do kroměřížské nemocnice, kde následujícího dne zemřel na zánět plic.^{41/} Zavádějící informace o Navarově smrti napsal známý publicista Jiří Padevět.^{42/}

39/ SOkA Přerov, fond Internační tábor pro Němce a kolaboranty Kojetín, inv. č. 13, karton 1. Zmíněné texty označují jako kolaboranty manžele Bernatíkovy, Anežku Čermákovou a Viktora Kopřivu.

40/ Na konci ledna 2021 se na autora článku obrátil prostějovský badatel Ivan Čech, který se zajímal o okolnosti úmrtí varhaníka Eduarda Navary. Při té příležitosti Čech napsal, že Navara se přihlásil za války k Němcům a poté byl zaměstnán jako úředník na prostějovském letišti. Údaje zjistil z kroniky farního sboru u kostela Petra a Pavla v Prostějově. Viz E-mailová korespondence s Ivanem Čechem (v držení autora). V letech 1933–1941 žil Navara s manželkou v Kojetíně, ale v lednu 1942 se vrátili do Prostějova. Viz SOkA Přerov, Sbírka evidence obyvatel okresu Přerov, řada „Kojetín“, přihláška a odhláška Eduarda Navary.

41/ ABS Kanice, fond Ministerstvo vnitra – Správa internačních, sběrných a pracovních středisek Praha, inv. č. 87, karton 104. Dne 31. července 1946 číšník František Mírvald, někdejší zástupce velitele tábora, vypověděl, že druhého dne po příhodě s močůvkou byl Navara nasazen na zahazování protitankových příkopů. Po několika dnech bylo zjištěno jeho zavšivení, proto byl izolován od ostatních vězňů a nebyl poslán na práci. Na začátku července 1945 byla na jeho noze objevena otevřená rána, proto byl na doporučení lékaře Nehody poslán do kroměřížské nemocnice. S obsahem protokolu Mírvaldovy výpovědi se zcela ztotožňoval Vladimír Skácel.

42/ Padevět nejprve uvedl: „*Eduard Navara byl umčen tak, že mu byla do úst lita močůvka, dokud se nezadusil.*“ O pár řádků dále (v poznámce č. 1289) napsal správný údaj o Navarově úmrtí v nemocnici v Kroměříži. Padevět dokonce nesmyslně zařadil události nikoliv do hanáckého Kojetína, nýbrž do stejnojmenné vsky na Havlíčkověbrodsku. Kromě Jirákovy práce o Kojetínu za protektorátu cituje i publikaci Tomáše Staňky, která neobsahuje žádné informace o městě Kojetín, nýbrž pouze letmou zmínku o „havlíčkovobrodském“ Kojetíně (sic!). Viz PADEVĚT, Jiří: *Krvavé léto 1945*. Praha 2016, s. 502.

Jednou z příloh zprávy úřadovny Státní bezpečnosti v Přerově je protokol sepsaný 31. července 1946 v nemocnici v Kroměříži za účelem ověření příčin úmrtí zmíněných vězňů, poněvadž všichni čtyři zemřeli v této nemocnici.^{43/}

Na základě výsledku šetření Okresní úřadovny Státní bezpečnosti v Přerově bylo konstatováno, že v internačním táboře v Kojetíně nedošlo k žádnému týrání internovaných ze strany velitelů, dozorců či strážných. O vězně bylo naopak dobře postaráno, což se týkalo i stravy a lékařské péče. Ve zprávě Okresní úřadovny Státní bezpečnosti v Přerově ze dne 31. července 1946 se též píše: „*V internačním táboře v Kojetíně byl naprostý pořádek, tvrdá kázeň, spravedlivé odesílání internovaných na práci, stálý denní lékařský dohled nad internovanými, což prováděl MUDr. Alois Nehoda z Kojetína. Každý z internovaných měl právo hlásiti své potíže, choroby, byl ponechán v táboře a před polednem byl MUDr. Aloisem Nehodou řádně prohlédnut a ošetřen, takže o zdravotní stav internovaných bylo řádně pečováno. MUDr. Alois Nehoda z Kojetína však nemohl býti ve věci vyslechnut, za účelem předložení knihy nemocných, jelikož dli na dovolené na neznámém místě.*“

Ministerstvo vnitra žádalo koncem září 1946 Ředitelství Národní bezpečnosti v Olomouci o vyšetření, zda, případně s jakým výsledkem, proběhlo u Krajského soudu v Olomouci trestní řízení podané Karlem Hudečkem na Františka Navrátila kvůli údajnému týrání vězňů v internačním táboře v Kojetíně. Odpověď Oblastní úřadovny Státní bezpečnosti v Olomouci ze dne 19. října 1946 uvádí: „*...podle sdělení státního zástupce dr. Doležela bylo trestní řízení proti Františku Navrátilovi rozšířeno ještě na jiné osoby a řízení jest doposud ve vyhledávacím stadiu.*“^{44/} Jiří Vidlička, archivář olomoucké pobočky Zemského archivu v Opavě, prohledal archivní fondy Krajský soud Olomouc a Státní zastupitelství Olomouc (všechny jmenné rejstříky za roky 1946 a 1947), avšak nenalezl v nich žádnou zmínku o Františku Navrátilovi, prvním veliteli internačního tábora v Kojetíně.^{45/} Podle toho to vypadá, že před Krajským soudem v Olomouci nakonec neproběhlo žádné trestní řízení s Františkem Navrátillem, jehož udal Karel Hudeček.^{46/}

43/ Josef Vavrouch byl do nemocnice přivezen 3. června 1945, o dva dny později zemřel na proražení lebeční kosti s komplikací. Metoděj Hornaczek byl do nemocnice přivezen 9. července 1945 a zemřel o týden později na hnisání a sepsi (následky podřezání předloktí). Rudolf Kysela, jenž byl do nemocnice dodán rovněž 9. července 1945, zemřel 27. července 1945 na flegmonu a sepsi celé levé dolní končetiny. Eduard Navara byl do nemocnice přivezen 3. července 1945 a následujícího dne zemřel na zánět plic. Zpráva, vypracovaná nemocnicí pro potřeby Státní bezpečnosti v Přerově, na závěr uvádí: „*U žádného ze zemřelých nebyly zjištěny následky úmrtí po předchozím případném cizím zavinění a týrání.*“ Podpis správce nemocnice není čitelný.

44/ ABS Kanice, fond Ministerstvo vnitra – Správa internačních, sběrných a pracovních středisek Praha, inv. č. 87, karton 104.

45/ E-mailová korespondence PhDr. Jiřího Lapáčka s Mgr. Jiřím Vidličkou ze září 2020 (kopie v držení autora).

46/ Tábora se nějakým způsobem týkala i drobná soudní kauza z roku 1967. Na začátku června toho roku Okresní soud v Přerově žádal o sdělení (č. j. Nt 85/67), zda se na MěNV Kojetín nacházely dokumenty k osobám, jež byly po válce umístěny v internačním táboře

Další zmínky o násilí v táboře

Na brutální zacházení dozorců tábora si stěžoval také Jan Kutňák, organizátor Hanáků v Praze, novinář a pracovník pro české děti v Argentíně. Již dne 1. července 1945 napsal MNV v Kojetíně dopis, který začíná takto: „Jak mně sděluje můj, dnes více než 70letý otec, který byl přes 25 let členem městské rady v Kroměříži, stěžuje si můj bratr Rudolf Kutňák, válečný invalida z Polkovic, který byl z Vašeho rozkazu zajištěn a přidělen do pracovní čety, na brutální zacházení členů strážní služby vůči němu, když jest od nich bit a kopán, protože pro ve válce prostřelenou ruku, nemůže tak rychle pracovat při vykládce železa v Uhřetěbuzích jako ostatní zdraví vyšetřovanci. Dotyčný pro toto týrání nemůže jíst.“ Jan Kutňák žádal o zjednání nápravy. Dokonce argumentoval tím, že podobné zacházení s vyšetřovanými nebylo v Praze trpěno (k obdobnému násilí však po válce docházelo i v hlavním městě, pozn. autora). V případě neprovedení nápravy vyhrožoval podáním zprávy Mezinárodnímu červenému kříži.

Dne 9. července 1945 vyšetřovací komise MNV v Kojetíně vyslechla Rudolfa Kutňáka, zemědělce z Polkovic. Šetřením bylo zjištěno, že Kutňák byl na konci května 1945 vyšetřován na MNV v Polkovicích ohledně svého členství a činnosti u „zelených hákových křížů“. Ve stejný den byl dodán do zajišťovací vazby okresního soudu v Kojetíně, odkud byl 8. června 1945 spolu s třemi dalšími muži předán do internačního tábora. Na příkaz Bohumíra Žáčka cvičili v táboře dřepy. Když necvičili dostatečně rychle, bil je Žáček býkovcem po zadnici. Večer byli vsazeni do komory, kde museli přední část těla položit přes hranu stolu. Jeden vězeň jim sedl na záda a druhý je uchopil za nohy. Poté Žáček bil Kutňáka a ostatní býkovcem přes zadnici, každého opět třicetkrát. Rány byly velmi prudké, proto Kutňák nemohl tři týdny ani sedět, ani ležet na zádech. Později již nebyl v táboře nikým týrán. Na základě jeho výpovědi napsal MNV v Kojetíně dne 18. července 1945 odpověď Janu Kutňákovi. Národní výbor připustil, že v prvních popřevratových dnech došlo v táboře k nepřípustnostem ze strany dozorců, nicméně poté byl tábor veden řádně a spravedlivě.^{47/} Dokumenty týkající se Rudolfa Kutňáka potvrzují, že v táboře skutečně docházelo k násilí na vězňích. Zřejmě se tak nedělo jen v průběhu prvních poválečných dnů, jak uvádí dopis, ale minimálně do začátku července 1945 (viz výše popsaná úmrtí čtyř internovaných mužů).

v Kojetíně. Odpověď MěNV Kojetín ze dne 29. června 1967: „Podle zjištění byl v r. 1945–1946 naposled vedoucím bývalého internačního tábora v Kojetíně: Skácel Vladimír, invalidní důchodce, t. č. bytem Bezměrov č. 50, okres Kroměříž. Týž zde uvedl, že doklady o osobách převzal od něho tehdejší bezpečnostní referent ONV v Přerově – s. Kašpařík, podotkl dále, že je ochoten soudu sdělit případné další informace.“ Viz SOkA Přerov, fond MěNV Kojetín, inv. č. 157, karton 58. Zmíněný spis (Nt 85/67) bohužel neexistuje, protože nebyl v rámci skartačního řízení Okresního soudu v Přerově převzat do Státního okresního archivu Přerov.

47/ SOkA Přerov, fond MěNV Kojetín, inv. č. 149, karton 57. V první světové válce byl Rudolf Kutňák zraněn střelou do pravé ruky a následně uznán válečným invalidou ze 70 %. Pravou ruku nemohl používat k těžké práci, přesto byl po dobu internace v táboře využíván k takovým pracím, např. ke zmíněné vykládce železa z vagonů.

Němka nasazená na práce v poválečném Kojetíně.
Sbírka Františka Riegla

František Riegl (ročník 1935), jenž se desítky let zajímá o historii Kojetína ve 20. století, se někdy v průběhu sedmdesátých let minulého století zúčastnil jako zubní laborant postgraduálního studia v Ostravě. Setkal se tam se zdravotní sestrou z Novojičinska. Když se dozvěděla, že Riegl bydlí v Kojetíně, reagovala na to následujícím způsobem: „O Kojetíně mi ani nemluvte!“ Na jeho otázku, proč nechce slyšet nic o Kojetíně, odpověděla v tomto smyslu: „Spolu s mou matkou jsem tam po válce zažila hrozné věci v koncentráku. Můj otec byl Němec a za války se stal nezvěstným. Kvůli tomu jsem byla spolu s českou matkou internována v táboře pro Němce a kolaboranty v Kojetíně. Poměry v táboře byly strašné. Během dne jsem s matkou pracovala u místních zemědělců, kde se nám nedařilo špatně (chování zemědělců bylo přijatelné, strava byla dobrá), avšak po návratu do tábora nastalo běsnění vůči uvězněným. To, jak se chovali dozorcí k mé mamince, se nedá slovy popsat.“^{48/}

Za zmínku stojí i vzpomínka Boženy Novotné (ročník 1927), která měla spolu s maminkou možnost sledovat z okna bytu dění na dvoře internačního tábora. Po desítkách let s otřesem vzpomínala na scény, kdy dozorcí nasadili vězňům na hlavy plechové kýble, do nichž poté mlátili holemi.^{49/}

48/ Písemný záznam rozhovoru autora článku s Františkem Rieglem ze dne 6. 7. 2020. Příjmení zdravotní sestry si Riegl nepamatuje, ale jednalo se o ženu, která byla zhruba stejně stará jako on. Rozhovor s ní si uchoval jen ve své paměti, proto není její sdělení dané do uvozovek zcela přesné, avšak smysl tohoto sdělení je autentický.

49/ Zvukový záznam rozhovoru autora s Boženou Novotnou z Kojetína, 2011. Její otec Jindřich Riegl (narozen 7. července 1893 ve Vyškově) se zapojil v Kojetíně do sokolského od-

Podle některých dokumentů je ovšem evidentní, že násilí na věznicích nemohl provádět kdokoli. Již 28. května 1945 František Navrátil, velitel tábora, žádal vedení Národní stráže v Kojetíně, aby posílalo na stráž do tábora důvěryhodné a pokud možno vždy stejné osoby. Dodal: „*Stalo se již mnohokrát, že některý ze strážů provedl věc, která je naprosto nepřipustná.*“ Dne 12. června 1945 byl na žádost Mírvalda, zástupce velitele tábora, odvolán Stanislav Škařupa, strážník Národní stráže v Kojetíně, protože nešetrně zacházel s internovanou Sylvou Kuráčkovou. Když ji vedl do práce, údajně slovně urazila jeho rodiče, proto „se na ni ohradil a poněkud ji od sebe odstrčil“. Dne 18. července 1945 Navrátil sepsal hlášení o členovi Národní stráže Dostálovi, který předchozího dne při prohlídce pracujících vězňů na náměstí před táborem udeřil vězně za to, že jej tento nepozdravil. Při prohlídce v bráně Dostál udeřil dalšího vězně, ačkoliv mu to Navrátil výslovně zakázal. Navrátil v závěru hlášení napsal: „*z toho je zřejmé, že Dostál mi dělá v táboře podvrtnou činnost jak mezi vězni, tak i mezi personálem. Žádám proto, aby byl okamžitě vyměněn.*“

Všechny výše popsané případy násilí v táboře se odehrály v květnu až červenci 1945, kdy byl velitelem tábora Navrátil. Za jeho následovníka Skácela byly již poměry podstatně mírnější. Napovídá tomu i zaznamenaný případ z 5. prosince 1945, kdy internované ženy Blešová a Šimečková nechťely jít do práce. První z nich se odvážíla nadávat a vyhrožovat dozorcí tábora Vachouškovi a strážnému Zdeňku Pospíšilovi.^{50/}

Na odlehčení lze uvést případ, kdy došlo ke slovnímu napadení strážného tábora Bohumila Zelinky. Dne 19. srpna 1945 jej před budovou tábora urážel Stanislav Kozák (narozen 1897 v Polsku), dělník ruské národnosti. Když se Kozákovi nepodařilo vynutit si vstup do tábora, začal křičet: „*Ty vole, mně nemáš co rozkazovati, uхни, já su ruské příslušnosti, mně nemá žádný co rozkazovat...*“ Na místě se objevily další osoby, včetně Františka Navrátila. Podnapilý Kozák pokračoval ve slovním napadání, proto byl odveden policejním strážníkem Josefem Strakou. Při předvádění na stanici Kozák prohlásil: „*Za Německa to bylo lepší, ať se vrátí ta doba zpět, abyste se naučili poslouchat.*“ Tento výrok Kozák později popřel a své chování se snažil omluvit značnou opilostí. V roce 1946 mu ONV v Přerově uložil peněžitý trest ve výši 100 korun.^{51/}

Útěky vězňů

Večer 3. listopadu 1945 uprchli z práce na statku Zimní hospodářské školy v Kojetíně dva říšskoněmečtí příslušníci, vězni internačního tábora. Rudolf Schneider (narozen 1899 v Bludovicích), bývalý hospodář-

ský správce statku Ludvíkov (velkostatek Tovačov), se nacházel v táboře od 20. června 1945. Jan Boleslavský (narozen 1899 v Ostravě), někdejší závodní inženýr ve Vítkovicích, byl 26. května 1945 zadržen v Němčicích nad Hanou a 12. července 1945 dodán do tábora v Kojetíně. Podle výpovědi Václava Voženilky, šafáře školního statku v Kojetíně, oba Němci utekli po skončení pracovní směny. Před odchodem do tábora se umyli, poté šli vylít vědro vody na dvůr a už se nevrátili. Směr jejich útěku nebyl zjištěn, avšak uvažovalo se o jejich snaze dostat se do Rakouska, kde měl Schneider příbuzné, s nimiž byl v písemném kontaktu.^{52/}

Den poté se uskutečnil útěk jiných dvou německých státních příslušníků, ačkoliv v tomto případě nešlo o vězně z Kojetína. Emil Montag (narozen 1902 v Rapotíně) a Otto Dietrich (narozen 1909 v Sobotíně) se ocitli po válce v táboře v Petrovicích nad Desnou, 13. června 1945 byli odtransportováni do tábora v Přerově a po dvou dnech byli přiděleni na práci ke dvěma soukromým zemědělcům v Troubkách. Dne 4. listopadu 1945 (okolo 22. hodiny) od nich utekli, poněvadž se chtěli dostat ke svým příbuzným do Rakouska. Již odpoledne 5. listopadu 1945 byli zadrženi v katastru obce Vítčice dvěma příslušníky ze stanice SNB Němčice nad Hanou. Po zadržení byli Dietrich a Montag předáni do internačního tábora v Kojetíně.^{53/}

Likvidace tábora

Internační tábor pro Němce a kolaboranty v Kojetíně byl zrušen na konci ledna 1946. Veškerá administrativa tábora byla 1. února 1946 převzata ONV v Přerově.^{54/} Ještě dlouho se administrativně řešily hospodářské a finanční záležitosti zrušeného tábora.

Tábor byl vybaven vnitřním zařízením, zejména 105 postelemi se slavníky a příkrývkami. V souvislosti s chystanou likvidací tábora MNV Kojetín na konci ledna 1946 upozorňoval, že náklady na zařízení tábora značně zatěžovaly řádné obecní hospodaření. Poukazoval též na značné znečištění a poškození postelí, příkrývek a slavníků po jejich sedmiměsíčním užívání. Od Zemského národního výboru v Brně žádal o finanční kompenzaci ve výši 35 korun za jednu postel. K této záležitosti se dochoval i zajímavý, rukou psaný přípis ze dne 17. 1. 1947: „*Podle zprávy p. Janoše, který asi dne 14. 1. 1947 se informoval u ONV v Přerově, prohlásil dotyčný referent, že bude nejlépe ponechat záležitost náhrady za koncentrační tábor*

boje, na podzim 1941 byl zatčen a 13. února 1942 zemřel v koncentračním táboře Osvětim. Rovněž z toho důvodu nemá paní Novotná Němce v oblibě, ale na druhé straně se jí hnusilo i násilí v internačním táboře, které mohla sledovat jako mladá dívka.

50/ SOkA Přerov, fond Internační tábor pro Němce a kolaboranty Kojetín, inv. č. 11, karton 1.

51/ SOkA Přerov, fond ONV Přerov, inv. č. 188, karton 82, č. j. 1351.

52/ SOkA Přerov, fond Internační tábor pro Němce a kolaboranty Kojetín, inv. č. 14, karton 1. Podle korespondence velitelství stanice SNB Kojetín ze dne 1. srpna 1946 nebyl Jan Boleslavský v té době stále dopaden.

53/ SOkA Přerov, fond Internační tábor pro Němce a kolaboranty Kojetín, inv. č. 11, karton 1., inv. č. 14, karton 1.

54/ SOkA Přerov, fond Internační tábor pro Němce a kolaboranty Kojetín, inv. č. 12, karton 1. Po dobu existence tábora platila Zdeňka Vítovská za hotel Okresní dům měsíční nájem ve výši tisíc korun, z toho jí dvě třetiny zaplatila správa internačního tábora, která proplácela účet za elektrický proud (ten byl samozřejmě též rozveden na Vítovskou a tábor).

Koncentrační tábor
pro ochranné vězně
v Kojetíně

619

P r o h l á s e n í .

Předepsaný MUDr. Leonid Kazmín z Terešova prohlašuje:

Že všechny věci, které mu byly při zatčení odebrány obdržel
zpět v naprostém pořádku
Že se cítí naprosto zdravý a schopen práce
Že si nemůže stěžovat na špatné zacházení jak velitelem tá-
bora, tak i dozerci a strážnými KT
Že je poučen o všech předpisech a nařízeních, kterými se při
propuštění musí řídit.

V Kojetíně, dne 19. října 1945.

Styromy

hlava
MUDr. ALOIS NEHODA
19/10 1945

Prohlášení MUDr. Leonida Kazmína po propuštění z tábora. SOkA Přerov

v klidu, poněvadž těžko bude obci prokazovat vlastnictví k postelím, slamníkům, přikrývkám atd., když dle potvrzení správy tábora velká část těchto věcí nesla označení zákopníků „Baustelle“.

Podle sdělení MNV Kojetín ze dne 2. července 1948 bylo ovšem veškeré zařízení bývalé německé pracovní služby (RAD) převzato a odvezeno vojenskou správou, aniž by z něho MNV něco převzal. Okresní národní výbor v Přerově odpověděl o týden později takto: „...Z potvrzení bývalé správy internačního střediska ze dne 8. 4. 1946 jest zřejmo, že postele, slamníky a přikrývky, které používalo internační středisko, pocházelo z inventáře po zákopnících...“ Dopis zmiňuje i některé předměty, jež měl MNV Kojetín převzít z inventářů po zákopnících. Dne 31. července 1948 MNV sepsal soupis předmětů (rýče, krompáče, lopaty, pily apod.), které 9. října 1945 převzalo v Kojetíně vojenské velitelství Kroměříž pro kroměřížskou ženijní brigádu. V témže dopise MNV zdůraznil: „...je sice pravdou, že tyto předměty používali dříve zákopníci na práci v Kojetíně přidělení, což ovšem neznamená ještě, že tyto předměty byly vlastnictvím RAD. Skutečnost je ta, že velkou část zařízení pro zákopníky musela obec opatřit na svůj náklad: některé postele dala pořídit přímo u živnostníka, na jiné postele opatřila materiál a práci dodal živnostník bezplatně, nebo konečně ve vlastní režii, vlastními tesáři, z vlastního materiálu postele pořídila...Že byly všechny předměty označeny značkou říšské pracovní služby, neznamená, že byly jejím vlastnictvím,

Budova tábora dnes slouží jako Vzdělávací a informační centrum Kojetína. Foto Jiří Lapáček

alespoň ne skutečným...“ Nicméně podle posledních přípisů z léta roku 1949 byly postele stále uskladněny v Kojetíně, ale byly brány za majetek ONV v Přerově.

Několik dokumentů z let 1946 a 1947 se zabývá náhradou za pracovní síly pro Tělocvičnou jednotu Sokol v Kojetíně. Na konci války a záhy po ní byla sokolovna jedinou větší volnou veřejnou místností v Kojetíně, zatímco jiné byly přeplněny židovským a poté německým nábytkem. Sokolovnu obsadila německá armáda a zaplnila areál válečným materiálem, tanky, auty. Po osvobození sokolovna sloužila nejen jako ubikace rumunské, sovětské i československé armády, nýbrž i dobrovolným strážným oddílům, repatriantům, pro schůze národních výborů z okresu apod. Vězni internačního tábora provedli vyklizení, vyčištění a upravení místností, dvora i zahrady sokolovny. Okresní národní výbor v Přerově za využití

pracovních sil tábora požadoval od MNV Kojetín a Sokola Kojetín finanční úhradu. Na začátku roku 1947 zaplatil MNV částku 2500 korun, zatímco od Sokola ONV požadoval sumu 5000 korun.

Dne 29. listopadu 1948 MNV Kojetín sdělil ONV v Přerově, že již 11. ledna 1946 byly všechny zabavené cennosti z tábora v Kojetíně odezdány účtárně ONV.^{55/}

František Navrátil

Jméno prvního velitele tábora je spojeno s výše uvedeným násilím, k němuž v táboře docházelo během prvních poválečných měsíců. Přestože Navrátil, někdy přezdívaný jako „Čupík“, odešel v polovině srpna 1945 na Slovácko, nebylo jeho jméno v Kojetíně zapomenuto.

V Tribuně, týdeníku byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích, vyšlo v roce 1969 několik článků pojednávajících o Františku Navrátilovi. Rovněž okresní noviny Slovácká jiskra mu věnovaly pozornost, např. 2. dubna 1969 o něm psaly jako o bezcharakterním jedinci, jenž během dvaceti let vyvolával u zaměstnanců podniku Slovácké konzervárny psychózu strachu, zatímco využíval funkce ředitele podniku k osobním zájmům. Na konci dubna 1969 vyšla v Tribuně reakce na tento článek. Podle jistého muže s iniciálami B. O. nesouhlasilo s negativním názorem na Navrátila mnoho dělníků závodu. Redakce Slovácké jiskry podle něho vedla od okresní konference KSČ v roce 1968 propagandistické tažení proti Františku Navrátilovi. B. O. dále napsal: „Jsou to především pracovníci podnikového ředitelství, kteří začali organizovat politickou akci kolem ředitele Navrátila, o kterých se psalo v Tribuně. Pracovníci podnikového ředitelství jej oznámkovali jako kolaboranta a zrádce národa a zároveň vylepili do okna na podnikovém ředitelství jeho fotografii s nápisem: „Jak dlouho nám bude vládnout tento kolaborant?““ Po srpnových událostech tito lidé využili nepřítomnosti a nemoci ředitele k ovlivňování a zastrašování zaměstnanců závodu k podpisu rezoluce proti němu. Zaměstnancům, kteří s tímto nesouhlasili, bylo naznačováno, že budou propuštěni ze zaměstnání. Okresní výbor KSČ Uherské Hradiště mlčky přihlížel a nakonec Navrátilovi pozastavil členství.^{56/}

55/ SOKA Přerov, fond MěNV Kojetín, inv. č. 149, karton 57. Po válce byl v Kojetíně, konkrétně v cukrovaru, i pracovní tábor, o němž dokument z konce listopadu 1945 uvádí následující: „Velitelem pracovního tábora je Koutný Jiří z Kojetína, který koná službu dobrovolně a je placen správou závodu. Jeho zástupcem je Bohumil Chmela z Kojetína. Službu konají vždy 3 strážní a velitel hlídky (1 a 3), vždy tedy 4 muži, za celou směnu 12 lidí. Strážní jsou všichni civilisté, kteří konají službu dobrovolně a jsou placeni správou závodu. Němci jsou přiděleni na práci do Kojetína sběrným táborem Němců v Olomouci-Nových Hodolanech.“ Víz SOKA Přerov, fond Internační tábor pro Němce a kolaboranty Kojetín, inv. č. 11, karton 1.

56/ „Křivda“ na pokračování. Tribuna, roč. 1, č. 15, 23. 4. 1969, s. 6. Ve prospěch Navrátila psala Tribuna i v těchto případech: SVAROVSKÁ, Anna: Křivda. Tribuna, roč. 1, č. 11, 26. 3. 1969; Ohlasy. Tribuna, roč. 1, č. 13, 10. 4. 1969, s. 4.

Razítka správy internačního tábora v Kojetíně. SOKA Přerov

Na konci července 1969 vyšel v Tribuně další článek stráníci Navrátilovi. Novinářka Svarovská v něm na závěr konstatovala: „*Předsednictvo Jihomoravského KV KSČ soudruha Navrátila plně rehabilitovalo. Odsoudilo nesprávný postup – sdělovacích prostředků, stranické i odborové organizace na podnikovém řízení Slovákých konzerváren v Uherském Hradišti... Vysoce ocenilo zásadový i komunistický postoj soudruha Navrátila, odmítlo nepodložené útoky a vyslovilo mu plnou důvěru. Soudruh Navrátil nadále zůstává ve funkci podnikového ředitele Slovákých konzerváren v Uherském Hradišti, kam se má po uzdravení vrátit.*“^{57/} Tribuna, již vydávalo Rudé právo (vydavatelství ÚV KSČ), se dala jednoznačně na stranu příznivců Františka Navrátila.

V roce 1985 vyvolal v Kojetíně rozruch článek „Vězeň z Dachau“ od Karla Kroupy. Stať o údajné odbojové činnosti Františka Navrátila vyšla v Hlasu revoluce, novinách Československého svazu protifašistických bojovníků (dále jen ČSSPB). Článek začíná těmito větami: „*Od strýce-komunisty a v organizaci Komsomolu se v mládí učil o podstatě buržoazního státu, o tom, jak ho změnit ve stát s vládou dělnické třídy.*“ Do protinacistického odboje měl vstoupit takto: „*František Navrátil vstupuje z pověření KSČ do výzkumné skupiny Obrany národa.*“ V roce 1940 byl po zatčení údajně převezen do koncentračního tábora Dachau, kde se naučil přežít zásluhou mezinárodní komunistické organizace. Některé pasáže článku budí úsměv na tváři, např. když nacisté zjistili Navrátilovu pomoc ve prospěch zajatých sovětských vojáků „pověsili ho za ruce hlavou dolů a strašně bili“. Z Dachau byl odvezen do koncentračního tábora Sachsenhausen, kde se dočkal na konci dubna 1945 osvobození tábora Rudou armádou. V roce 1985 byl Navrátil členem federálního ústředního výboru ČSSPB, okresního výboru Českého svazu protifašistických bojovníků (dále jen ČSPB) v Gottwaldově a v neposlední řadě členem KSČ.^{58/}

Dne 19. července 1985 se o článku vedla diskuze na schůzi výboru základní organizace ČSPB Kojetín. O většině údajů napsaných Kroupou se podle diskutujících dalo velmi pochybovat. Navrátil přišel podle nich do Kojetína již v březnu 1945. Zápis ze schůze rozvádí: „*Je tudíž absolutně vyloučeno, aby byl osvobozen Rudou armádou až v dubnu 1945. Rovněž je nepravdivé Navrátilovo tvrzení o tom, že byl „zubožený na rozhraní života a smrti“, neboť existují fotografie jeho osoby ze začátku května 1945 [14. května 1945, pozn. autora]. Je vyloučeno, aby se od asi 20. 4. 1945 (podle jeho tvrzení) tak tělesně zotavil a „vypásl“. Ostatně tak, jak vypadá na fotografiích, takový byl již v březnu 1945, kdy se v Kojetíně objevil v černých holínkách, černých rajtkách a černém saku...Rovněž tak je pochybné, že by Němci dávali všem vězňům propuštěným z KT takové uniformy?*“ Funkcionáři ČSPB Kojetín se pozastavovali i nad tím, proč v článku nebyla uvedena přesná data a více konkrétních jmen.^{59/}

57/ SVAROVSKÁ, Anna: *Křivda (druhé dějství)*. Tribuna, roč. 1, č. 29, 30. 7. 1969, s. 16.

58/ KROUPA, Karel: *Vězeň z Dachau*. Hlas revoluce, č. 15/1985.

59/ SOKA Přerov, fond ČSPB – okresní výbor Přerov, sign. 1/4809. Dne 23. srpna 1985 bylo na další schůzi výboru základní organizace ČSPB Kojetín usneseno, aby jejich člen Vladislav

František Navrátil,
první velitel internačního tábora.
Sbírka Františka Riegla

František Navrátil bezesporu lhal, když se označoval za pamětníka osvobození koncentračního tábora Sachsenhausen, avšak datum jeho příchodu do Kojetína uváděli špatně i jeho odpůrci. Podle údajů z policejní přihlášky totiž přišel do Kojetína dne 15. dubna 1945, tj. několik dní před osvobozením Sachsenhausenu.^{60/}

Po pádu komunistické totality se objevil ve Slovákých novinách článek o Františku Navrátilovi. Uváděl o něm informace obdobné těm, jež padly před pěti lety v Kojetíně. Na článek reagoval dopisem Jan Machynka z Uherského Ostrohu. Ten znal Navrátila od konce léta 1945, kdy Navrátil přišel do Uherského Ostrohu a jako politický vězeň se tam přihlásil do místní odbočky Svazu osvobozených politických vězňů a pozůstalých po politických vězních. Machynka hájil Navrátilovu pověst: „*Ví pisatel článku, jak se shánělo oblečení pro navrátilce z věznic a koncentračních táborů? Tyto vězně pomáhaly obleci většinou vdovy po našich padlých a nehledělo se, zda část oděvu je bílá, nebo černá, jen když byla košile, kalhoty nebo kabát.*“^{61/}

Šíma ohledně Františka Navrátila vznesl písemný dotaz na památníky koncentračních táborů Dachau a Sachsenhausen a v neposlední řadě na Červený kříž ve Švýcarsku. Dokument s případným zjištěním v této věci nebyl v archivním fondu OV ČSPB Přerov dohledán.

60/ SOKA Přerov, Sbírka evidence obyvatel okresu Přerov, řada „Kojetín“, přihláška Františka Navrátila.

61/ Sbírka Milana Zaoral z Kojetína, Reakce Jana Machynky z Uherského Ostrohu ze dne 26. června 1990 na článek „OF kontra F. N.“, jenž byl zveřejněn na jaře 1990 ve Slovákých novinách. Machynka v dokumentu připomněl i štvanici na Navrátila z přelomu let 1968 a 1969, kdy se mu připisovaly i vraždy vězňů v koncentráku. V roce 1969 Machynka slyšel na aktivu v Uherském Ostrohu projev tehdejšího předsedy ÚV ČSPB Václava Hájky, který hodnotil Františka Navrátila velmi kladně. Ten měl Hájkově i jiným spoluvězňům zachránit na začátku roku 1945 život během bombardování koncentračního tábora Sachsenhausen.

Na Machynkův dopis, který zřejmě nebyl publikován v novinách, obšírně reagoval Vladislav Šíma (narozen 22. prosince 1919 v Kojetíně), který ve školním roce 1929/1930 chodil spolu s Navrátilem do páté třídy obecné školy chlapecké v Kojetíně.^{62/} Šíma psal v rozhořčeném duchu: „*je vidět, že jste asi vůbec neviděl nikoho po skoro šestiletém věznění v KT. Proti tomu, jak vypadali ostatní vězni z KT, byl Navrátil skutečně „vypasený“, ať vy to znevažujete, jak chcete. Já jsem po půlroce věznění vážil pouhých 43 kg...byl jsem členem Národní stráže^{63/} a hlídal jsem v tom dle vás, sběrném táboře. Takže o charakteru Navrátila vím mnohem více, než vy. Když jsme však viděli Navrátilovu bestialitu, tak nás bylo několik strážných, kteří požádali velitele četnické stanice o propuštění z NS [Národní stráže], z toho důvodu, že nejsme ochotni s Navrátilem spolupracovat.*“^{64/} Jako významné ochránce Františka Navrátila v průběhu komunistické totality uvedl Šíma např. Aloise Indru či Jana Ondrovčáka, významného funkcionáře ČSPB. Právě ten měl být autorem lživé informace o zapojení Navrátila do odbojové organizace Obrana národa na Vyškovsku. Podle zjištění základní organizace ČSPB Kojetín byl Navrátil za války nasazen ve vězeňském komandu Germendorf, proto zveřejnila výzvu do Hlasu revoluce, v níž žádala vězně komanda o sdělení je-

62/ Šíma byl sice o dva roky mladší než Navrátil, přesto chvíli navštěvovali stejnou třídu. Navrátil měl ve školním roce 1928/1929 dvojku z mravů, v třetím čtvrtletí dalšího roku dokonce čtyřku, celkově měl velmi špatný prospěch. Dne 19. května 1930 se odstěhoval z Kojetína do Lipniku nad Bečvou. Tyto údaje uvedené Šímou byly verifikovány archiváliemi z činnosti školy. Viz SOkA Přerov, fond Měšťanská a obecná škola chlapecká Kojetín, inv. č. 23, 24. Navrátil začal chodit do páté třídy obecné školy chlapecké v Kojetíně dne 1. října 1928. Ve školním roce 1929/1930 opakoval návštěvu páté třídy. Jeho prospěch se o něco zlepšil, avšak z mravů měl postupně trojku, dvojku a čtyřku. Poslední velmi špatné hodnocení mravů je zdůvodněno takto: „*Ve III. čtvrtletí mravy „m. zák.“ pro drzé chování, vyrušování ve vyučování, hru v peníze, neslušné řeči mezi spolužáky a lhaní...19/5 1930 odstěhoval se do Lipnika.*“

63/ V seznamu dozorců a strážných tábora není uveden žádný Vladislav Šíma, avšak Vojtěch Šíma (bytem Kojetín, Hasičská ul. 744), jenž byl strážným tábora jen krátce (23. července – 19. srpna 1945). Viz SOkA Přerov, fond Internační tábor pro Němce a kolaboranty Kojetín, inv. č. 6. Tato archiválie ovšem neuvádí členy Národní stráže, přestože někteří z nich měli s táborem též něco společného.

64/ Šíma se zmínil rovněž o několika případech násilí v táboře: „*Denně kolem 22. hodiny [Navrátil] přišel ožralý jak svině a ukazoval zajištěným, co umí. Až donutil zajištěného Vavroucha skočit hlavou dolů z I. patra na dlažbu v přízemí. Když rozbil bříkovicem jednomu zajištěnému zadek tak, až mu to hnulo, proto musel tento člověk spávat na dvoře...Zajištěný Němec Pánek byl v cele na radnici a tam Navrátil přivedl ruského vojáka a ten mu pažbou revolveru prorazil hlavu. Že by to snad byl nepohodlný svědek?? Nebo by vám bylo příjemné, kdyby vám vypustili obsah voznice s fekáliemi přímo do úst, jak to dělal Navrátil? A byli i další mrtví. Tak se nedivte, když o něm mluvili jako o vrahovi. Nebo když zapřáhl do vozíku pana Doláka (přes 70 let) a bičem ho poháněl a nechal se vozit po Kojetíně.*“ Těžko říct, do jaké míry jsou tyto závažné údaje pravdivé (bliže k násilí v táboře viz kapitoly Stížnost Karla Hudečka na brutální poměry v táboře, Prošetřování úmrtí čtyř internovaných osob, Další zmínky o násilí v táboře). Na druhé straně můžeme vyloučit Šímovo tvrzení o tom, že Navrátil dopomohl k útěku vězňům Colledanimu a Polákovi, za což měl být zbaven funkce velitele tábora. Navrátil byl totiž velitelem tábora do srpna 1945, zatímco útěk zmíněných kolaborantů se uskutečnil až 3. července 1946. Viz JIRÁK, Petr: *Tovačov v období protektorátu – vybrané kapitoly*. Tovačov 2017, s. 151.

jich adres.^{65/} Do aktivit, jejichž cílem bylo rozkrývat Navrátilovu minulost v období druhé světové války, byl zapojen i František Riegl. Na konci roku 1988 byl na jeho adresu v Kojetíně doručen výhrůžný anonymní dopis.^{66/}

Závěr

Na Přerovsku^{67/} byly brzy po válce zřízeny tři internační tábory pro Němce a kolaboranty. Kromě Kojetína se jednalo o tábory v Přerově a Hranicích.^{68/}

O internačním táboře v Hranicích byla před téměř dvaceti lety publikována brožura Jiřího J. K. Nebeského.^{69/} Tábor vznikl již v den osvobození Hranic (8. května 1945) a byl zrušen až v červenci 1946 (tj. půl roku po táboře v Kojetíně). Prvním velitelem hranického tábora byl Vladimír Bouda, jenž byl téměř čtyři roky vězněm německých koncentračních táborů. V srpnu 1945 byl nahrazen Čenkem Dorotíkem, četnickým strážmistrem ve výslužbě. V táboře byli internováni Němci (rodilí i původem Češi, kteří se přihlásili k Němcům), čeští kolaboranti s německými nacisty a poté slovy Nebeského ti „kterým zrovna chtěl někdo uškodit, a „podezření z kolaborace“ pro to bylo vhodnou záminkou“. Složení internovaných zcela odpovídalo skladbě vězňů v Kojetíně (z tamních internovaných mohl do poslední kategorie patřit i bývalý četník Rudolf Kysela, viz kapitola Prošetřování úmrtí čtyř internovaných osob). V hranickém lágru bylo mnohem více internovaných osob než v Kojetíně, v září 1945 dosáhl počet vězňů v Hranicích počtu více než 400. První období existence tábora označil Nebeský jako skutečnou hrůzovládu (zvuče strážných, zmatek). Stejně jako v případě Kojetína šlo o první poválečné měsíce, kdy

65/ Sbírka Milana Zaoral z Kojetína, Otevřený dopis pro pana Jana Machynku z Uherského Ostrohu, napsáno 10. července 1990 v Kojetíně. Dopis není podepsán, avšak jeho autor Vladislav Šíma byl identifikován podle jím uvedených údajů o školní docházce (viz poznámka č. 62).

66/ Tamtéž. Dopis byl odeslán 30. listopadu 1988 z Prahy a orazítkován frankotypem s PSČ 125 50, tj. ambasáda Velké Británie, Praha 1 - Malá Strana, Thunovská 14. Dopis byl předán federálnímu ústřednímu výboru ČSSPB, kde byl zašantročen. Riegl si před předáním dopisu jeho nechutný obsah alespoň opsal: „*Jsem bývalý zaměstnanec KT Sachsenhausen, jmenuji se Gerá Müller a působil jsem zde jako SS Hauptscharführer, nikdy nezapomenu na radost mé milienky Simony P., když jsem jí předával k svátku rukavice z kůže stejné židovské svině, jak seš ty! Do Auschwitz s vámi! Sieg heil a brzkou smrt.*“ Sbírka Františka Riegla z Kojetína, Opis anonymního výhrůžného dopisu, který byl na konci roku 1988 poslán Františku Rieglovi.

67/ Přerovskem je míněn tzv. velký okres Přerov (vznikl v polovině roku 1960), zahrnující Přerovsko, Hranicko, Lipnicko a část Kojetínska.

68/ Tyto tábory měly v počátcích existence i pobočky: Přerov v Lověšicích, Hranice v Drahotuších a Lipniku nad Bečvou, Kojetín v Dobromilicích a Němčicích nad Hanou.

69/ NEBESKÝ, Jiří J. K.: *Příběh lágru*. Internační tábor a perzekuce Němců v Hranicích (1945–1946). Hranice 2003. O hranickém táboře se podrobněji zmiňuje i následující odborná publikace: STANĚK, Tomáš: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha 2005, s. 279–281.

byl v čele tábora první velitel.^{70/} V letech 1945–1947 vypovídalo několik bývalých internovaných osob o násilí v táboře, mj. bití vězňů býkovcem, hromadné honění a týrání vězňů na dvoře (tzv. tanec smrti).^{71/}

V hranickém táboře bylo zabito minimálně devět osob. Kolaborant František Matějka, bývalý obchodník lahůdkami v Hranicích, byl umlácen okolo 22. května 1945. O pět dní později bylo na severním nádraží v Hranicích zadrženo pět ozbrojených cizinců. Místo na vojenskou posádku byli odvedeni do tábora, kde byli během večera mučeni a nakonec zastřeleni. Jednalo se zřejmě o proněmecky orientované Chorvaty, podle některých výpovědí dokonce o příslušníky organizace SS. Němec Walter Bialek z Hranic byl začátkem června 1945 pověšen na šibenici a poté střelen do hlavy. Dalšími ubitými byli dva Němci z Bělotína (Peschel, Vatter), o jejichž úmrtí se dochovaly jen kusé zprávy.^{72/} V kojetínském táboře došlo podle dostupných pramenů maximálně ke čtyřem případům vražd (nepočítaje Pánka, jenž zemřel těsně před zřízením tábora), což je vzhledem k velikosti tábora srovnatelné s devíti zavražděnými ve (větším) hranickém táboře. Na druhé straně by mohl být počet stejný, kdyby nedošlo v Hranicích k přivedení a likvidaci zmíněných Chorvatů.

Dne 6. listopadu 1945 rada ONV Hranice uložila bezpečnostnímu referentovi Františku Musialovi příkaz vyšetřit události ohledně zacházení s internovanými v táboře od jeho zřízení po jeho převzetí do správy ONV v říjnu 1945. Za násilí na osobách internovaných v hranickém táboře nakonec nebyl nikdo odsouzen.^{73/} Pokud tedy nepočítáme výjimečný případ strážného Jaromíra Pavlase, který byl již 30. srpna 1945 Krajským soudem v Olomouci odsouzen za zločin svedení k smilstvu a přestupek veřejného pohoršení k trestu těžkého žaláře na pět měsíců. Odsouzený si odseďel trest až v průběhu první poloviny roku 1947.^{74/} V případě kojetínského internačního tábora nakonec zřejmě neproběhlo žádné trestní řízení, které by se zabývalo násilím na vězňenských osobách. Výše uvedené udání Karla Hudečka na velitele tábora Františka Navrátila měl řešit Krajský soud v Olomouci, avšak archiválie soudu to nepotvrdily (viz výše).

Poměry v internačních táborech pro Němce a kolaboranty nebyly dobré. Znásilňování žen, mučení či dokonce vraždění internovaných nebylo, jak ukázal historický výzkum, ojedinělým jevem. Nepotrestání těchto

zločinů není ničím, čím by se bylo možno chlubit. Z morálního hlediska se jednalo o neomluvitelné a politováníhodné činy. Někteří publicisté a historici však nahlíží na problematiku tím způsobem, že poválečné násilí v táborech, případně události tzv. „divokého“ odsunu (případně ani řádného odsunu), nedávají, případně ani nechtějí dávat, do souvislostí s předchozími událostmi. Tím mám přirozeně na mysli druhou světovou válku a s ní související zločiny a hrůzy nacistické okupace (v českých zemích počínaje již událostmi roku 1938), bez nichž by nevznikly internační tábory, ani by nepanovala vystupňovaná protiněmecká nenávist. V tomto ohledu dokonce není důležité, zda násilí v táborech páchali bývalí odbojáři, vězni nacistického režimu, nebo kolaboranti a udavači. Život všech uvedených skupin osob byl nějakým způsobem zasažen temnými událostmi války a okupace. V menší míře to platilo i pro ostatní občany, kteří se za německé okupace nezapojili ani do odboje, ani nebyli kolaboranty či konfidenty. Nevybíravé a surové zacházení s Němci a kolaboranty nebylo záhy po skončení války žádným českým specifkem. K různým formám násilí, zvrstvá nevyjímaje, docházelo na všech územích, jež předtím okupovalo nacistické Německo. V některých případech se tak dělo ještě v průběhu války, např. ve Francii, jež byla z větší části osvobozena již v létě 1944.^{75/} Rovněž tato skutečnost by neměla být opomíjena a zamlčována, aby lidé věděli, že násilí na Němcích a kolaborantech nebylo v těsně poválečné době žádnou českou „specialitou“.

70/ Tamtéž, s. 34–44. V Hranicích existovaly další dva tábory, které se v červenci 1945 sloučily s „hlavním“ táborem.

71/ Tamtéž, s. 51–59. Již v létě 1945 několik žen vypovídalo o sexuální násilí v táboře.

72/ Tamtéž, s. 59–66. Kromě toho se vyskytl minimálně jeden případ sebevraždy vězně. Vilém David, bývalý četnický strážmistr, se oběsil 25. května 1945 během práce ve škole poblíž fary.

73/ Tamtéž, s. 74–76. Podle některých svědectví pokračovalo násilí na internovaných i po převzetí tábora do správy ONV.

74/ Tamtéž, s. 77–79. Po válce probíhaly dva soudní případy, v nichž se jednalo především o rozkrádání majetku zabaveného Němcům. Obžalovaní byli též velitel tábora Vladimír Bouda a jeho zástupce František Bögl. Dne 3. října 1947 je Krajský soud v Novém Jičíně zcela osvobodil od žaloby. Karel Kwiatkovský, člen MNV Hranice, byl stejným soudem zcela osvobozen od žaloby již 23. prosince 1946. Viz tamtéž, s. 79–87.

75/ K tématice násilí na Němcích a jejich kolaborantech např.: LOWE, Keith: *Zdivočelý kontinent*. Evropa zasažená druhou světovou válkou. Praha 2015. Ani případy, kdy byl jako kolaborant lynčován někdo, kdo ve skutečnosti zrádcem vůbec nebyl, jistě nejsou českou zvláštností. Napovídá tomu mj. děj nizozemského filmu Černá kniha (2006, režie Paul Verhoeven), jenž je inspirován událostmi z doby nacistické okupace Nizozemska (1940–1945) a z doby několika následujících měsíců. Údaje o událostech a osobnostech, jež se staly inspirací pro scénář filmu: VERHOEVEN, Paul a kol.: *Černá kniha*. Praha 2008, s. 177–182. Hrdinka filmu (Židovka), již zkorumpovaní nacisté okradli a následně v noci postříleli celou její rodinu, je ukrývána nizozemským hnutím odporu, do jehož aktivit se v posledních měsících války sama zapojuje. Vznikne proti ní však podezření ze spolupráce s německými okupanty. Záhy po válce se na chvíli ocitá v jakémsi vězení, kde je spolu s ostatními internovanými šikanována nizozemskou lůzou. Když se odmítne svléknout, vyhlíží na ní dozorcí obsah kýblů s vězeňskými exkrementy... Krátce poté přijdou do vězení zástupci odboje a odvedou nebohou a nevinnou Rachel na svobodu. Tím dramatické zážitky Rachel ještě nekončí, ovšem líčení dalšího děje filmu již nesouvisí s tématem článku.

František Všeticka

Pocítíš první radost a první strach

Přerov byl nejen kolébkou Jiřiny Haukové (1919–2005), ale také místem jejího dětství a dospívání. Mnohé z toho, co tehdy prožívala, se objevuje v jejích pozdějších verších. Čas od času se v její tvorbě vynořuje téma dětství, také téma vlastního dětství, které je spjato s rodným městem a s místy, kde během prázdninového volna pobývala. Poprvé se tak děje ve sbírce Země nikoho z roku 1970, což je pro básničku zlomový rok, neboť po něm následuje dlouhé údobí zákazu.

Země nikoho sestává ze čtyř oddílů, z nichž v třetím se nachází svým způsobem příznačná Vzpomínka na jedno místo z dětství. Vzpomínka má následující podobu:

*Snad ještě okamžik před smrtí se mi promítne
ten zasklený potok tak průzračný, že bylo vidět
běžící vodu s bruslicemi stíny ryb
a vibrujícími skřelemi.*

*Nad ním zakřiknutí skřítkové na skelnatých vrbách
navlékali jehličkami mrazu
třpytivé korálky sněhu.*

*Chvilími si roztančila Meluzína
tanec zasvěcený jejímu času,
neboť ve své vládě
nedomýšlela svůj pád.*

Jde o tísnivou vzpomínku, psanou rozevlátým prozaizovaným veršem, který se stal pro básničku počínaje druhou sbírkou nazvanou Cizí pokoj příznačný. Nejen pro ni, ale pro mnohé příslušníky Skupiny 42, jejímž členem se stala. Dojem z této vzpomínky upřesnila autorka na začátku druhého odstavce:

*Byl to první pocit úzkosti, který mě svíral,
a první pocit vyrovnání, který mě usmířil.*

Jde o stěžejní kontrast, který se bude v tvorbě Haukové v různých variacích vracet, také v jejích verších o dětství.

Další sbírky Jiřiny Haukové měly už pouze samizdatovou podobu, v nichž se znovu objevovalo téma dětství. Roku 1983 vydává v edici Petlice svazek Motýl a smrt, jenž zahrnuje rozsáhlejší báseň Tam bylo naše dětství. Básnička v ní nostalgicky vzpomíná na pobyt v horách, nejspíše

v Beskydech. Celá báseň je mytologicky pojata, připomínání jsou pohanští bohové – bůh dýmu, bůh ojiněných švestek, ale také odtažití bohové prázdna:

*Bohové prázdna napínají povětří,
úzkost rozoraných polí připomíná
smrt otce a matky, již na zápraží sedávali
a hleděli na svou gruň.*

Báseň však, podobně jako řada dalších v této sbírce, začíná experimentálně – vstupní verš je nejen schodkovitě odstupňován, ale autorka mu navíc vtiskla aliterační podobu. Přírodní atmosféra zůstává zachována:

*Paseka
pupeny
pusto
pustoryl
pastiňák*

Ob jeden verš se aliterace opakuje.

Spodní proudy z roku 1987 představují další samizdatovou sbírku Jiřiny Haukové, opět vydanou v Petlici. Téma dětství je v ní zdvojené v sousedících básních Chléb v dětství a Sen: dětství. Znovu jde o vzpomínkový návrat:

*Z dvířek kachláku oheň
na zdi zlaté tvary snul,
svět proměnlivých postav,
který nás uhranul.*

Obě básně, a nejenom ony, připomínají autorčin debut Přísluní z roku 1943, který byl melodický a tvárný, teprve po něm nastala éra jejího prozaického básnického sdělování. Hauková si to nepochybně plně uvědomovala a čas od času se technicky vracela ke svým počátkům. Pravidelný rýmovaný verš vábil, dráždil a přitahoval.

Po listopadové revoluci roku 2000 vyšel objemný svazek básniřčiny dosavadní veršované tvorby s prostým názvem Básně. Má přes tisícovku stran a vedle běžných sbírek zahrnuje rovněž básně nezařazené. Mezi ty poslední patří také báseň Z dětství, jež končí verši, v nichž se Hauková přihlašuje k rodinné a rodové příslušnosti:

*Bdělost nad prvními slovy
a první výkřik úžasu
nad slepenou bábovičkou,
v kornoutu paprika
z rozdrolené farské zídky,
pocítíš první radost a první strach
jako by ses dobíral krve
těch, z jejichž krve jsme.*

První radost a první strach, opět ten stěžejní kontrast, připomínaný už v básni ze Země nikoho. Protiklad, který je hybnou pákou lidské existence. V memoárové knize Záblesky života se k tomuto problému Hauková v jiné rovině vrací: „Víte, že váš život nebo smrt, úspěch nebo zklamání,

zdraví nebo nemoc, řád nebo chaos ve vás závisejí většinou na tom, jak vyřešíte svár vaší podstatné lásky a nenávisti?“

Jiřina Hauková prožila své dětství v domku, který už neexistuje. V Záblescích života jej líčí těmito slovy: „Náš dům byl přízemní domek ve středu města a musel být asi hodně starý, když neměl splachovací záchody.“ O kousek dál dodává: „Náš dům byl přízemní, vlhký, starý barák z vepřovic, a nelíbil se mi.“ Zmíněný objekt stával v dnešní Bratrské ulici 7, č. p. 112; dnes na tomto místě stojí dvouposchodová budova, kterou v polovině třicátých let postavila Živnostenská záložna. Od roku 1936 bydleli Haukovi v Čechově ulici 31, č. p. 946. Jejich nejstarší dcera Jiřina absolvovala v rodišti reálné gymnázium a po maturitě roku 1938 začala studovat angličtinu a češtinu na brněnské univerzitě. Po uzavření vysokých škol německými okupanty se vrátila do Přerova a pracovala v redakci Obzoru. Od roku 1942 žila básnířka v Praze. Pochována je na přerovském hřbitově spolu se svým otcem Karlem Haukem, dlouholetým redaktorem přerovského Obzoru.

Jiří Lapáček

Cukrář Miloš Sum a jeho život v ruských legiích

Myslel jsem, že po vydání deníku Miloše Suma z jeho působení v legiích, na němž jsem se podílel, se k tomuto tématu již nebudu vracet. Tu jsem ale v červnu 2021 navštívil jedno olomoucké knihkupectví a vyslechl pro mě zajímavý rozhovor. Mladá prodavačka, zřejmě z Přerova, vyprávěla své kolegyni, že v Přerově je cukrárna, kde se zastavil čas. Že se tam říká u Sumů, že o bývalém majiteli vyšla kniha a že je to tam pořád ještě jako za socialismu.

Ponechme stranou, že zmiňovaný interiér cukrárny byl navržen v době druhé světové války a ve své době, dle omezených možností, patřil k tomu nejlepšímu, co Přerov nabízel. Přemýšlel jsem, zda se mám zaplést do hovoru, ale nakonec jsem odolal. Pobídlo mě to ale k zpracování tohoto příspěvku.

Života běh

Bylo to roku 1882, když si tehdy dvaadvacetiletý agilní a zručný, ale chudý cukrářský pomocník František Sum otevřel malou cukrárničku v městečku Libáň u Jičína v Čechách. Po dvouletém působení odešel do živější Litomyšle, kde se příčinlivostí propracoval brzy na přední místo ve svém oboru, ačkoliv stále ještě pracoval sám bez dělnictva a pomocníků mu byla jen manželka. Ve svém oboru sklízел úspěchy na četných výstavách, zatímco mimo svou práci byl činný v řadě spolků.^{1/}

Nevíme, co jej vedlo k tomu, že v roce 1900 přesídlil do Přerova, kde svoji pílí vyzvedl původně malý obchůdek v domě čp. 152/4 ve Ferdinandské ulici (dnes Wilsonova) na čelné místo ve svém oboru podnikání. Dne 10. května toho roku získal živnostenské oprávnění na cukrářství, perníkářství a voskářství. O tři roky později měl pobočný závod v čp. 653. V roce 1907 již zaměstnával šest pracovních sil, provedl obytnou přístavbu ve dvoře domu a upravil fasádu do ulice.^{2/}

1/ Státní okresní archiv Přerov (dále jen SOkA Přerov), Sbírka evidence obyvatel okresu Přerov. FIŠMISTROVÁ, Věra: *Představujeme přerovského malíře a cukráře Miloše Suma*. Nové Přerovsko, 10. 3. 2006, č. 10, s. 8; 17. 3. 2006, č. 11, s. 7; 24. 3. 2006, č. 12, s. 8; 31. 3. 2006, č. 13, s. 8.
2/ SOkA Přerov, fond Okresní úřad Přerov, živnostenský rejstřík. Magistrát města Přerova, spisovna stavebního úřadu, stavební spis čp. 152.

Otec František Sum

Matka Julie Sumová

Samotná rodina se tehdy rozšířila na šest členů, protože přibyli dva synové a dvě dcery. Nejstarší dcera Anna si vzala Jaroslava Smolínku a pronajali si velkostatek v Hrádku u Slavičína. Dcera Marie se provdala za Aloise Dostala a v Přerově vypomáhala rodičům. Starší syn František, narozený v roce 1895, se vyučil cukrářem.

Miloš Sum se narodil 4. října 1896 v Litomyšli, ale poněvadž zde prožil jen čtyři léta svého dětství, patří cele Přerovu. Zde navštěvoval pět tříd obecné a tři třídy měšťanské školy v letech 1902–1910, jeden ročník pokračovací školy, odbor cukrářský, dále navštěvoval jeden ročník odborné obchodní školy v Praze. Své úsilí završil získáním výučního listu z oboru cukrářství u svého otce.^{3/}

Po vypuknutí války v roce 1914 musel k odvodu, v dubnu 1915 nastoupil vojenskou službu jako pěšák u 13. zeměbranceckého pluku v Olomouci. Po nezbytném výcviku byl odeslán koncem června 1915 na ruskou frontu. Doba nečinnosti se střídala s útočnými akcemi a ústupovými přesuny. Po třinácti měsících byl koncem července 1916 zajat u Berestečka. Místem pobytu v zajetí se mu staly Antoniny ve Volyňské gubernii. Začátkem srpna 1917 se přihlásil na sborné stanici v Borispolu do československých legií, po několika dnech přišel do Berezaně a byl zapsán do seznamu 7. střeleckého pluku, s nímž prožil sibiřskou anabázi. Během pobytu v legiích si zapisoval své dojmy a postřehy deníkovou formou. Z Vladivostoku byl evakuován lodí přes Tichý oceán do Kanady, z východního pobřeží pak lodí Belgic do Evropy. Dne 28. července 1920 se vrátil do vlasti v hodnosti desátníka 7. střeleckého pluku.^{4/}

3/ Státní oblastní archiv v Zámruku, Sbirka matrik východočeského kraje, 5580, sign. 5404, matrika n 1889–1896, ukn 5580.

4/ Vojenský historický archiv Praha, legionářské spisy (služební výkaz M. Suma).

Městečko Libáň na konci 19. století, křížkem označený dům, kde byla Sumova cukrárna

Litomyšl

Litomyšl 1892–1900, Smetanovo náměstí čp. 121

Rodiče a sourozenci, kolem 1899. Anna – František – otec – Miloš – Marie – maminka

Přerov na začátku 20. století

358		359	
Rod		čové	
Matka		Křestní	
jméno a stá		jméno a stá	
jméno a stá		jméno a stá	
8. 11. Lipna 1896	Josef Karel	Anna Karel	Anna Karel
9. 11. 17. 11. 1896	Thedor	Anna Karel	Anna Karel
4. 11. Lipna 1896	Miloš	Anna Karel	Anna Karel

Zápis v matrice narozených 4. 10. 1896, Miloš Sum

Po válce se doma zapojil do výroby v rodinné firmě. V letech 1925 až 1926 byly vybudovány nové dílny vybavené moderními stroji. Zaměstnanců ve stále rostoucím provozu přibývalo, takže zde dobrou obživu našlo více než 60 stálých zaměstnanců. Specialitou bylo jemné pečivo a dezertní bonbóny výborné jakosti, v dílnách se vyrábělo dále mnoho druhů z cukrářského, ale také z oplatkového sortimentu.

František Sum mladší měl cukrářskou koncesi od roku 1924 a provozu v pasáži v prostorách Okresní záložny. Zároveň již od roku 1923 měl koncesi na nálev piva, vína, podávání kávy, čaje čokolády a jiných teplých nápojů. Hodlal totiž začít podnikat ve velkém a za tím účelem koupil přízemní dům v Komenského ulici čp. 379, č. o. 43, na jehož místě chtěl v roce 1922 začít stavět třípatrový dům. Problém byl, že podle regulačního plánu tudy měla jednu věst široká třída od nádraží. Proto se původní záměr změnil na dvoupatrovou budovu pro živnost cukrářskou

Miloš Sum se školní třídou, v 2. řadě odspodu 2. zleva, 1903

V žákovském družstvu během sokolské akademie v Přerově

Miloš Sum jako cukrářský učeň, kolem 1911

Ferdinandská ulice, kde byla Sumova cukrárna

Personál firmy v r. 1908

Obchod v roce 1912

Cukrářský kurs v Přerově 7. 2. – 8. 2. 1927

Obchod v pasáži, 1927

a kavárenskou v roce 1923, v roce následujícím již šlo jen o úpravu přízemní budovy. Dne 14. září 1926 požádal o přenesení kavárenské koncese na dům čp. 152 ve Wilsonově ulici, což mu ale nebylo povoleno. Útulná, přitom moderně zařízená kavárna byla zřízena v roce 1927 ve Wilsonově ulici z popudu Františka Suma staršího. Teprve později se zjistilo, že

Interiér obchodu v pasáži, 1927

Obchod ve Wilsonově ulici, 1927

hostinská a kavárenská koncese z roku 1927 je na jméno Františka Suma mladšího. Na jaře roku 1930 požádal František Sum ml. opět o povolení vystavět nový přízemní dům na místě starého v Komenského ulici, ale povolení k užívání získala již nová majitelka Marie Grégrová v polovině roku 1931.^{5/}

5/ Magistrát města Přerova, spisovna stavebního úřadu, stavební spis čp. 379.

Rodina a personál v jubilejním roce 1928

Žáci odborné školy cukrářskopekařské v Přerově 1933-1934

Miloš Sum měl od roku 1931 cukrářskou koncesi, v níž jako místo provozu je uvedena Komenského ulice č. 379, č. o. 43. Lze předpokládat, že bratři se snažili osamostatnit a podnikat ve vlastní režii a zkoušeli všechny možnosti.^{6/}

6/ SOKA Přerov, Berní správa Přerov, dům čp. 379. Magistrát města Přerova, spisovna stavebního úřadu, stavební spis čp. 379.

Interiér obchodu, 1927

Sňatkem 22. srpna 1929 na Okresním úřadě v Přerově se manželkou Miloše Suma stala Růžena, rozená Zaorálková. S ní měl dceru Ljubu Sumovou (1930), provdanou Klesnilovou, a Ivu (1933), provdanou Sklenářovou.^{7/}

V letech 1930–1934 se projevovala všeobecná hospodářská krize. Ve městě byli vedle rodiny Sumových další cukráři: Adolf Frühauf a Jindřich Kadlec na Žerotínově náměstí, Karel Charbut a Antonín Polák ve Škodově ulici, Bohumil Obrátil, Bohumil Struška a František Švojser v Mostní ulici, Valentin Passinger na náměstí Svobody a dále filiálka firmy Soravia a Miorandy se speciální výrobou zmrzliny. Cukrovinky se prodávaly rovněž na mnoha místech ve městě. Tovární provoz vykazovaly firmy Hela, Terezie Hrubá a firma Prerovia.^{8/}

Značně benevolentní poskytování úvěru odběratelům, kteří v době krize nemohli uhradit své závazky vůči firmě, a nedobytnost mnoha pohledávek vedly k tomu, že podnik Františka Suma nemohl krýt stále se zvyšující režii a nezbyvalo nic jiného, než aby vzhledem k tomu, že byl stále majitelem, odhlásil svoji firmu a přenechal ji oběma svým synům. Ti podnik převzali v roce 1934 do svého vlastnictví a hned provedli úpravy v exteriéru. Ve Wilsonově ulici se jednalo o závod hlavní, v pasáži o poboč-

7/ SOKA Přerov, Sbírka evidence obyvatel okresu Přerov.

8/ Adresář veřejný, obchodní, průmyslový a živnostenský soudního okresu přerovského 1932. Přerov 1932, s. 95–96.

Sumova rodina, 1934

Obchod firmy Sum ve Wilsonově ulici, leden 1937

Učební sbor živnostenské školy pokračovací v Přerově 26. 1. 1936

Personál firmy, červen 1940

ný. Dne 3. května 1939 zapsal Krajský soud v Olomouci do obchodního rejstříku veřejnou obchodní společnost František a Miloš Sum, cukrárna-kavárna, Přerov s platností od 1. ledna 1939. V roce 1943 byla podle plánu arch. Ing. Aloise Pilce provedena nadstavba malířského ateliéru a sušárny ve dvorním traktu.^{9/}

Na počátku nacistické okupace se Miloš Sum v roce 1939 zapojil zprvu do sokolského odboje a později do činnosti vojenské odbojové organizace Obrana národa. Spolupracoval s vedoucími pracovníky uvedených odbojových skupin, a to s Rudolfem Lukašikem, Františkem Skopalem a Karlem Rosmusem. Vyvíjel aktivity zejména na úseku zpravodajské a kurýrní činnosti, dále pak při přechovávání osob, které odcházely za hranice. Byl dále ve spojení s JUDr. Josefem Kocmanem z brněnské Zbrojovky a řadou sokolských funkcionářů zejména ze středomoravské oblasti. Nakonec byl zatčen gestapem 3. srpna 1940 pro odbojovou činnost ve skupině Obrana národa.^{10/}

Nejprve byl vězněn v brněnských Sušilových kolejích, dále v Brně-Veverí v barácích Pod kaštany, ve věznici na Orlí, po převozu ve věznici Kraj-

9/ SOKA Přerov, fond ONV Přerov, inv. č. 918, kart. č. 568 (zrušení živnosti). Tamtéž, fond Okresní úřad Přerov, živnostenský rejstřík. Magistrát města Přerova, spisovna stavebního úřadu, stavební spis čp. 152. František Sum starší zemřel 5. 7. 1937, pro nedostatek jmění odpadlo projednávání dědictví. Julie Sumová, manželka, zemřela 25. 12. 1942. SOKA Přerov, fond Okresní soud Přerov, sp. zn. D 448/1937, D 824/1942.

10/ SOKA Přerov, fond Svaz protifašistických bojovníků Přerov, sign. 1/5551 (Zpráva o odbojové činnosti Miloše Suma).

Přerov,
radnice 20. 4. 1939

ského soudu v Ostravě, pak v Olomouci, a znovu v Brně v Kounicových kolejích, kde prožil obě stanná práva a popravu za heydrichiády.

Díky činnosti v Sokole měl nastrádáno dost tělesné a duševní síly na zvládání krutých poměrů. Byl ale šťasten, když se mu v Sušilových kolejích podařilo sehnat tužku a papír, a po ponižujících prosbách jeho manželky mu vedení věznice povolilo kreslit. Na Veverí „Pod kaštany“ portrétoval spoluvězně, kreslil život v barácích a hrací karty, přičemž se mnoho listů podařilo manželce Růženě propašovat ven z vězení. V Ostravě mohl jen psát básně, až zase v Olomouci, kde byl zaměstnán v kuchyni, mohl opět kreslit.

V Kounicových kolejích v Brně se podařilo manželce teprve po dlouhých pokusech vymoci mu povolení kreslit. A téhož dne, kdy mu správce věznice Duba zakázal zvětšovat strážcům jejich fotografie, zasáhla osudová náhoda: gestapo potřebovalo kreslíře písma do své úřadovny na právnické fakultě brněnské univerzity. Vedle toho pomáhal při fotografování vězňů a konal i práce na zahradách úředníků. Svou dovedností si získal respekt, vymohl i úlevy spoluvězňům. Dne 13. září 1942 byl z vězení propuštěn a vrátil se domů. Po válce byl Miloš Sum vyšetřován ohledně svého chování v době okupace, ale nebyl odsouzen.^{11/}

11/ Přednosta tak zvaného Erkennungsdienst v Brně František Hofer mu nabídl, aby podával zprávy gestapu o náladě a chování českého obyvatelstva, za což bude pak propuštěn na svobodu. Trvalo to několik měsíců, než Miloš Sum celou věc uvážil a došel k názoru, že podepíše, neboť nepodepsat znamenalo zůstat dále ve vězení, nebo se již nevrátit. Tedy volil raději návrat, aby mohl pro svou vlast dále pracovat. Byl si vědom, že na sebe bere velmi těžký závazek a že jen s největším vypětím sil bude moci své rozhodnutí dodržet a nezklamat sama sebe. Znamenalo to, že musel do konce války hrát komedii, která jej mohla stát život. S tímto vědomím také podepsal spolupráci.

Vězení v Brně, 20. 10. 1940, kresba Miloše Sumy

Nálezem trestní nalézací komise Okresního národního výboru v Přerově ze dne 13. listopadu 1946 byl uznán vinným, že se v roce 1942, tedy v době zvýšeného ohrožení republiky, dal do konfidentských služeb gestapa, tomuto podával zprávy v letech 1942–1945 a tímto chováním vzbudil veřejné pohoršení. Tím se dopustil provinění proti národní cti podle § 1. odstavce 1. dekretu prezidenta republiky ze dne 27. října 1945, čís. 138 Sb., o trestání některých provinění proti národní cti, a směrnic ministra vnitra odstavec lit. b) a byl odsouzen podle téhož ustanovení k trestu veřejného pokárání.

Proti tomuto nálezu podal včas odvolání, o němž odvolací komise zemského národního výboru v Brně rozhodla ve svém sezení dne 2. července 1947 a vyhověla odvolání, zrušila trestní nález a Miloše Sumu osvobodila. Odvolací komise dospěla k přesvědčení, že obviněný učinil své rozhodnutí stát se důvěrníkem gestapa teprve tehdy, když neviděl jiného východiska, jak by ve svých výjimečných poměrech mohl vyvážnout z již dvouletého vězení gestapem, kdy mu nekynula jiná možnost osvobození. Jednal tedy obviněný pod přímým psychickým nátlakem poměrů ohrožujících jeho svobodu i život a slibujících jeho rodině jen strádání, utrpení a bídu. Dopustil-li se však obviněný inkriminovaného deliktu, totiž politické spolupráce s Němci, ve stavu neodolatelného donucení, nemohl být uznán vinným a za ně potrestán. Zprávy jím podávané byly bezvýznamné a nikoho neohrožily. Viz SOKA Přerov, fond Okresní národní výbor Přerov, inv. č. 190, kart. č. 104 (Odvolání v záležitosti provinění proti národní cti). Tamtéž, fond Čs. obec legionářská – jednota Přerov, inv. č. 8, kart. č. 1 (Sum Miloš, jeho činnost v Sokole, v SOPV a ČOL).

Litografická dílna, Vojtěch Chajda, Miloš Sum, Anči Pleusová, Hubert Sekera, Karel Bartoš, Matěj Teichman, František Bartoš, 1931

Změna poměrů po únoru 1948 vedla oba bratry Sumovy k tomu, že dne 28. října 1949 podepsali prohlášení o tom, že dávají dnem 1. listopadu 1949 svoji živnost do klidu ve prospěch Ústředního konsumního a úsporného družstva BUDOUCNOST, zaps. spol. s r. o. v Prostějově. Miloš Sum zde zůstal jako vedoucí, později byl povolán na ústředí podniku v Olomouci, získal funkci kvalitáře a až do odchodu do důchodu pracoval jako krajský inspektor.^{12/}

Miloš Sum byl výtvarně nadaný a šel obvyklou cestou milovníka umění. Sbíral umělecké pohlednice a vytvořil si sbírku reprodukcí z uměleckých časopisů, pak začal fotografovat, z čehož vzniklo deset fotografických alb. Průběžně stále zdokonaloval svůj kreslířský výraz, hlavně v oboru užité grafiky. Na této cestě je patrný vliv, který na něj měl malíř a grafik Bohumil Krs, u něhož se učil nějaký čas po návratu z vojny. Uplatnil se také jako dekoratér a řezbář, ale psal také verše a zaznamenával si, co viděl a prožil.

Bylo proto logické, že se stal v roce 1929 členem Klubu přátel umění v Přerově, byl aktivní mezi sběrateli a přáteli exlibris, pracoval ve Svazu čs. muzeí, Svazu moravských bibliofilů, Spolku divadelních ochotníků Tyl, kde navrhoval a realizoval mnoho divadelních výprav. V přátelském

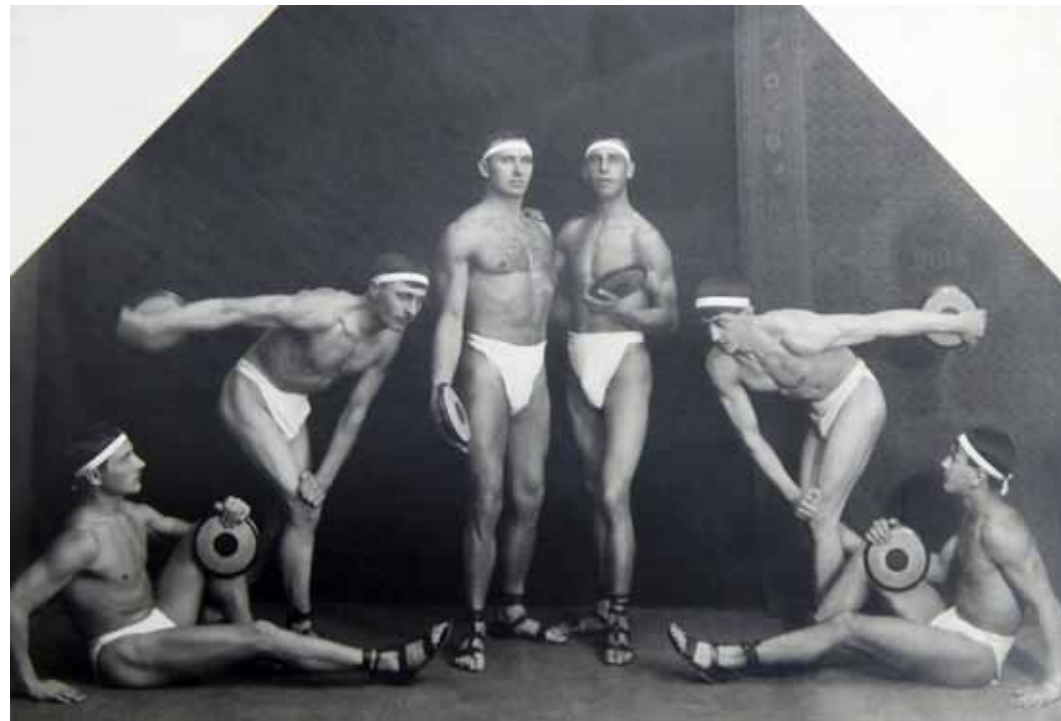
12/ SOKA Přerov, fond ONV Přerov, inv. č. 918, kart. č. 568 (zrušení živnosti).

Cvičitel'ský sbor Sokola Přerov, asi 1924

Sletové závodní sokolské družstvo, asi 1926, Miloš Sum vpředu uprostřed

Diskobolci na přerovské sokolské akademii, asi 1924, Miloš Sum 2. zprava

kruhu milovníků umění (Hubert Sekera, Bohumil Krs, bratři F. a K. Bartošovi, Vojtěch Chajda, Matěj Teichman) využívali litografický lis k vydávání grafických listů a bibliofilských tisků ke sjezdům knihomilů.^{13/}

Miloš Sum byl nesmírně pracovitý, pohotový a obětavý, účinně zasahoval do celé řady kulturních, osvětových a sokolských akcí v Přerově. Prováděl dekorace sálů, výpravy divadelních her a šibřinkových akcí, navrhoval plakáty. Dále byl autorem exlibris, novoročenek, svatebních i reklamních oznámení, pozdravných adres, návrhů na prapory a knižní obálky, reklamních návrhů pro podnik, pozvánek na plesy, úmrtních oznámení, vývěsních skříněk. Kresbami vyzdobil „Dagmařino království“, knihu básní Aloise Vojkůvky. Svou sbírku grafiky, unikátní sbírku grafických linek (přes 3 000), bohatou sbírku exlibris, známé stovky a další upravil do stejných formátů. Namaloval několik set obrazů různých velikostí, většinou pastelem. Do poloviny roku 1959 vytvořil těchto děl přes 800.^{14/}

13/ SOKA Přerov, fond Klub přátel umění – odbočka Přerov; tamtéž, fond Spolek divadelních ochotníků Tyl, Přerov. Horák, Antonín: Grafické listy, které vydali přerovští exlibristé v desetiletí 1947–57. 1957. Strojopis. Uloženo v SOKA Přerov, Sbírka dokumentace k osobnostem Přerovska. Viz *Blahoslavův Přerov Jiráskovu Hronovu*. Sest. Rajmund Štimpl. Ilustrátor Miloš Sum. Přerov 1946.

14/ JEDINÁKOVÁ, Kristína: *Malované „stovky“ cukráře Suma*. Přerovské echo, březen 1999, s. 17; LUKEŠ, Kamil: *Umění nejen z cukru. Miloš Sum nebyl jen zdatný cukrář, ale i malíř a divadelní ochotník*. Nové Přerovsko, 13. 1. 2017, č. 2, s. 8.

Správní výbora Sokola Přerov, Miloš Sum – náčelník 1. zleva vpředu

Výbor Sokola Přerov na staveništi nové sokolovny 5. 10. 1935

Jeho dekorační smysl se projevil i v práci, která byla jeho životním povoláním. Brzy se stal významným činitelem na poli uměleckého cukrářství a byl často povoláván, aby přednášel na odborných cukrářských kurzech v Přerově, Olomouci, Valašském Meziříčí. V posledních letech svého života vedl celostátní kurzy cukrářského umění pro družstevní sektor v Hronově a Plzni. Byl mnoho let odborným učitelem na cukrářských učňovských školách v Přerově, Olomouci a Holešově. Svými cukrářskými uměleckými výtvary oblesl řadu výstav v Přerově, Praze, Olomouci, Litovli, Prostějově, Jeseníku a jinde.^{15/}

Rád sportoval, přičemž vynikal v tenise a šachu. Brzo po návratu z legií byl povolán do cvičitelského sboru Sokola, kde byl činným nářadovým závodníkem, vedoucím družstva, krátkou dobu také vedoucím žactva, okrskovým náčelníkem, místonáčelníkem jednoty a v roce 1926 vedl přerovskou jednotu na IX. slet do Prahy jako náčelník. Téměř po celou dobu mezi dvěma válkami byl členem výboru přerovské jednoty, několik let archivářem jednoty, v letech 1945 a 1946 byl místostarostou. Pracoval v loutkovém divadle, v dramatickém odboru, v odboru zábavním, ve sboru vzdělávacím a v mnoha jiných.

Byl spoluzakladatelem nového tenisového oddílu a šachového odboru. V obou těchto odvětvích zastával po nějakou dobu předsednickou činnost. Bylo málo podniků v jednotě, kde by se nezapojoval do výzdoby sálu, nebo budovy, neprovedl plakát, scénickou úpravu, dekorace na šibřinky. Připravoval různé scény jak textově, tak i výpravně, účastnil se režijně při masových podnicích na stadionu, instaloval výstavy, navrhoval a prováděl různé pozvánky, brožury, adresy, diplomy, upomínkové listy apod., aranžoval živé obrazy, průvody a měl podíl na celé řadě dalších podniků.^{16/}

Jeho činnost v Československé obci legionářské se realizovala také převážně po výtvarné stránce.^{17/} Byl povolán do výboru a tam zanedlouho jeho přičiněním zřídili vzdělávací kroužek a celou činnost jednoty podstatně změnili, prohloubili a postavili na kulturnější základy. Byl zřízen pěvecký kroužek, pak šachový a největší úsilí věnoval Miloš Sum legionářskému muzeu. Podařilo se mu ustavit muzejní odbor jako samostatný celek v jednotě a úsilím tří členů – Poura, Wiedermana a jeho samého – byly získány subvence od města Přerova a na zámku, kde bylo sídlo městského muzea, byly opatřeny vhodné místnosti pro legionářské sbírky. Po mnohaleté trpělivé a houževnaté práci se podařilo vybudovat legionářské muzeum tak, že bylo jedním z největších na Moravě s nejbohatšími sbírkami jak zbraní, tak i listinným materiálem, mezi nímž

15/ HORÁK, Antonín: *Maliř a grafik Miloš Sum*. Červenec 1959. Strojopis. Uloženo v SOkA Přerov, Sběrka dokumentace k osobnostem Přerovska.

16/ SOkA Přerov, fond Sokol – tělocvičná jednotka Přerov. František Sum starší se přihlásil do přerovského Sokola hned v roce svého příchodu do Přerova, tj. 1900. Miloš Sum je v knize členů veden od roku 1915 jako voják. Viz též *Památník šedesátého výročí Tělocvičné jednoty Sokol Přerov 1871–1931*. Přerov 1931, s. 21, 42; *Památník pětasedmdesátého výročí tělocvičné jednoty Sokol Přerov*. Přerov 1946, s. 80.

17/ Členem přerovské jednoty byl od r. 1924. Viz SOkA Přerov fond Československá obec legionářská – místní jednotka Přerov, inv. č. 2 (evidence členů).

Výbor Československé obce legionářské, jednoty Přerov, 1933

Členové přerovské jednoty v Přerově, 1934

Členové přerovské jednoty v Lipníku nad Bečvou, 4. 6. 1934

Sjezd Svazu čs. muzeí, Přerov 5. 7. 1935

Rodina Sumova 12. 8. 1949 – 20. výročí svatby

Výstavka cukrářských výrobků, Přerov 31. 3. 1954

Miloš Sum při zdobení dortů

bylo mnoho vzácných unikátů. Péčí kulturního kroužku při ČOL vydala jednota několik knížek, která všechny ilustroval a upravoval.^{18/}

18/ *Památník Československé obce legionářské, jednoty Přerov*. Přerov 1936. Památník vydáný nákladem Čs. O. L., jednoty v Přerově v počtu 500 výtisků ke sjezdu legionářů ve dnech 4. a 5. července 1936, redigoval Josef Hlaváček. Vytiskl knihtiskař Frant. Bartoš v Přerově. Obálku navrhl Miloš Sum. 120 s. + příl.; *Bitva u Zborova. Ve vzpomínkách přerovských legionářů*. Sborníček vydáný nákladem Čs. O. L. jednoty v Přerově v počtu 300 výtisků k borovským oslavám ve dnech 26. a 27. června 1937 v Přerově. Sborníček vydáný nákladem Čs. O. L. jednoty v Přerově v počtu 400 výtisků k dvacátému výročí republiky v r. 1938. Uspořádal Josef Hlaváček. Úprava a linoleoryty Miloš Sum. Vytiskl knihtiskař Jar. Strojil v Přerově. 78 s.; *Pozdravný list presidenta Dr. Ed. Beneše z exilu vydala československá Obec legionářská, jednota Přerov, jako upomínku na první výročí 28. října v nově osvobozené republice 1945*. Slovní doprovod Josef Hlaváček, úprava Miloš Sum. – Vytiskla písmem cícero Menhart v počtu 500 výtisků knihtiskárna Frant. Bartoše, Přerov, Jiráskova 9; *K 30. výročí bitvy u Zborova*. Přerov 1947. K třicátému výročí bitvy u Zborova vydala v roce 1947 Čsl. obec legionářská jednota Přerov v počtu 500 výtisků. Uspořádal Josef Hlaváček. Úprava a kresby Miloš Sum. Vytiskla tiskárna Obzor v Přerově písmem borgis Beton. Nestr.

Kreslířská žeň z období druhé světové války čítala pět sloh, asi 420 listů. Šlo především o portréty, pak větší cykly, např. Cukrářský cyklus zobrazuje práci mistra i trampoty učedníka. Velmi osobitý a samostatný v pojetí je cyklus „Rok“ zobrazující dvanácti měsíci v kruhové kompozici život venkovského lidu, jiný je cyklus Život na Veveří Pod kaštany.

V Žaláři napsal i řadu básní, jejichž výbor vyšel s dvěma vlastními litografiemi pod názvem Touhy v temnotách k novému roku 1946 k uctění památky Huberta Sekery. Také dopisy domů z let 1915–1920 a z let žalařování 1940–1942 si krásně opsal na stroji a svázal v knihu.^{19/}

Ve vězení si plně uvědomil, jak drahá je mu vlast, což jej podnítilo k cestování, a tak téměř každý rok si někam vyjel, od roku 1943 do roku 1959 to bylo čtyřiašestkrát.

V roce 1961 odešel Miloš Sum pro nemoc do důchodu, zemřel 1. března 1966 v Přerově.

Osobnosti Miloše Suma jako výtvarníka se věnoval ředitel Antonín Horák, který 15. září 1959 uspořádal v cukrárně Pramen (dříve Sum) literární večer, který se věnoval výtvarné činnosti Miloše Suma. Týž autor napsal nekrolog do Zpráv Spolku sběratelů a přátel exlibris a byl organizátorem večera na téma Nad dílem Miloše Suma 24. října 1966, který pořádal literární kroužek při Osvětové besedě v Přerově. Okresní konzervátor Josef Dostál napsal o Sumově úmrtí do měsíčníku Kultura Přerova.^{20/}

Teprve v roce 2000 byla Miloši Sumovi věnována pozornost v Muzeu Komenského v Přerově, které uspořádalo první z řady výstav. V roce 2011 byl Miloš Sum představen jako legionář na výstavě Československá obec legionářská, minulost a přítomnost, opět na přerovském zámku. V Pasáži, výstavní galerii města Přerova, proběhla výstava věnované cukrářskému rodu v roce 2016. O rok později se konala v Lipníku výstava nazvaná Miloš Sum, československé legie a „Zborováci“. Zatím poslední výstava se konala v roce 2021 v přerovské Pasáži pod názvem Miloš Sum. Okamžiky.^{21/}

19/ HORÁK, Antonín: *Malíř a grafik Miloš Sum*. Červenec 1959. Strojopis. Uloženo v SOKA Přerov, Sbírka dokumentace k osobnostem Přerovska. Srovnej SUM, Miloš: *Touhy v temnotách*. Tuto hrstku prostých květů z kytky vězeňských básní Miloše Suma vytiskl Frant. Bartoš v Přerově písmem Menhartovým v počtu 180 soukromých neprodejných výtisků, z nichž 90 na ručním papíře. Původní litografie autorovy provedl K. Bartoš ml. Vzpomínaje památky Huberta Sekery k novému roku 1946 vydali František a Karel Bartoš, dr. Jan Jahn, dr. Václav a Marie Kasíkovi, Fred Přidal, Miloš a Růžena Sumovi. Těž Vám, padlí naši, čest a dík. Red. Karel Rosmus. Ilustrátor Miloš Sum. Přerov 1947.

20/ HORÁK, Antonín: *Miloš Sum zemřel*. Zprávy Spolku sběratelů a přátel exlibris, 1966; DOSTÁL, Josef: *Za Milošem Sumem*. Kultura Přerova, 1966, s. 52–53; JEDINÁKOVÁ, Kristýna: *Malované „stovky“ cukráře Suma*. Přerovské echo, březen 1999, s. 17; FIŠMISTROVÁ, Věra: *Představujeme přerovského malíře a cukráře Miloše Suma*. Nové Přerovsko, 3. 3. 2006, č. 9, s. 9, 10. 3. 2006, č. 10, s. 8, 17. 3. 2006, č. 11, s. 7, 24. 3. 2006, č. 12, s. 8, 31. 3. 2006, č. 13, s. 8; FIŠMISTROVÁ, Věra: *Cukráře Miloše Suma znali čeští legionáři jako Maryšu*. Nové Přerovsko, 1. 3. 2006, č. 51, s. 4; LUKEŠ, Kamil: *Umění nejen z cukru*. Nové Přerovsko, 13. 1. 2017, č. 2, s. 8. 21/ *Přerovský cukrář Miloš Sum na zámku*. Nové Přerovsko, 12. 5. 2000, s. 15; *Výstava o cukráři, který z dortu dokázal vytvořit umění*. Přerovské listy, 2016, č. 12, s. 11; POLÁKOVÁ-UVÍROVÁ, Petra: *Dvě tváře prvorepublikového Přerova*. Každá je zcela jiná. Nové Přerovsko, 27. 10. 2016, č. 43, s. 6; POLÁKOVÁ-UVÍROVÁ, Petra: *Dvě tváře prvorepublikového Přerova*

Československé legie v Rusku a Miloš Sum

Na frontě, v zajetí a vstup do legií

Po vypuknutí první světové války byli čeští a slovenští vojáci, občané mnohonárodnostní rakousko-uherské monarchie, ve které dominantní úlohu sehrávalo německy a maďarsky mluvící obyvatelstvo, donuceni bojovat proti Srbům a Rusům, kteří byli mnohými chápáni jako jejich slovanští bratři. Složitě se utvářely názory na další existenci monarchie, na samostatnost Čechů a Slováků a vznik národního státu. Čeští politici zpočátku nepředpokládali rozpad habsburské monarchie a nebyli jednotní v názoru na nové státní uspořádání po vítězství dohodových států. Politické aktivity se soustřeďovaly převážně ve dvou centrech zahraničního odboj, a to ve Francii a v Rusku. Podstatně se od sebe lišila nejen svou geografickou polohou, ale i různorodými pracovními a bojovými podmínkami.

V ukrajinském Kyjevě vznikl 28. září 1914 vojenský oddíl zvaný Česká družina, ve které se soustředilo na 800 Čechů a Slováků, označovaných jako **starodružiníci**. Byli posláni na východní frontu v rámci 3. ruské armády, které velel generál Radko Dimitrijev. V březnu 1915 se ustavil Svaz československých spolků na Rusi, který byl koordinátorem československého odboje v tomto teritoriu, i když názorově nebyl jednotný na budoucí uspořádání státu Čechů a Slováků. V Rusku se nacházelo v roce 1916 více než 120 000 českých a slovenských zajatců. Díky úspěšné a cílevědomé agitaci se vytvořil 15. ledna 1916 **Československý střelecký pluk**, který byl stále posilován dalšími zajatci, což umožnilo 18. května 1916 vznik **Československé střelecké brigády**, sestávající ze dvou pluků – Mistra Jana Husi a Jiřího z Poděbrad, které se pod velením plukovníka Vjačeslava Platonoviče Trojanova vyznamenaly v bojích u Zborova 2. července 1917.^{22/}

Udatnost českých a slovenských vojáků a jejich bojové odhodlání zvýšily vážnost československých jednotek v očích zahraničních politiků. Dne 9. října 1917 byl vytvořen dobře vyzbrojený **Československý armádní sbor v Rusku** se dvěma divizemi o deseti plucích a se dvěma dělostřeleckými brigádami a s dalšími specializovanými oddíly. Na konci roku 1917 v něm bojovalo 38 500 mužů. Jejich rozhodnutí vstoupit do legií a bojovat proti rakouské a německé armádě bylo nesmírně odvážné, neboť v případě porážky by se stali trvalými emigranty, kteří by se definitiv-

jsou k vidění v Pasáži. Přerovský a hranický deník, 22. 10. 2016, č. 248, s. 3; *Zajímavá výstava připomene slavné legionáře Přerovska*. Nové Přerovsko, 21. 7. 2017, č. 29, s. 8; SEHNÁLKOVÁ, Kristína: *Miloš Sum, československé legie a „zborováci“ okresu Přerov*. Lipenské listy, 2017, č. 7–8, s. 6.

22/ PICHLÍK, Karel: *Zahraniční odboj 1914–1918 bez legend*. Praha 1991; PICHLÍK, Karel-KLÍPA, Bohumír-ZABLOUDILOVÁ, Jitka: *Českoslovenští legionáři 1914–1920*. Praha 1996; *Československá legie v Rusku 1914–1920*. Díl. I. Praha 2014; FIC, Viktor M.: *Československé legie v Rusku a boj za vznik Československa 1914–1918*. I. díl. Praha 2006.

Miloš Sum jako voják rakousko-uherské armády, ateliérová fotografie, 1915

Vojín Miloš Sum s Aloisem Dostálem a Marií Sumovou, ateliérová fotografie, 1915

ně rozešli se svými rodinami. V okamžiku zajetí je čekal jako „vlastizrádce“ trest smrti.^{23/}

Miloš Sum, obrazně řešeno, se stal pěšákem na šachovnici dějin 15. duben 1915, kdy nastoupil vojenskou službu u 13. zeměbranceckého pluku v Olomouci, a 26. červen 1915, kdy byl odeslán na ruskou frontu. Cesta na frontu v červenci byla dle jeho zápisků spojena se sháněním dobrého jídla, kterým si zmírňovali strasti vojenského života. Společnost mu dělali zprvu čtyři Přerováci, které pak v srpnu 1915 zcela nahradil jiný Přerovák, jeho přítel Bedřich Laboň. Dne 23. července 1915 opustil s dalšími vojáky železniční vagon vojenského transportu a absolvoval pěší pochod na frontu, kam se dostali 28. července a sloužili jako rezerva v první linii ve vesnici Skomorochy. Dvoutměsíční jubileum odjezdu z Olomouce na bojiště 26. srpna 1915 oslavili tím, že si koupili lahev koňaku, navařili kompot a vše náležitě oslavili. Svůj první útok zažil hned následujícího dne, 4. září se zúčastnil boje, ve kterém obě strany postupně útočily a ustupovaly.

23/ GALANDAUER, Jan, a kol: *Slovník prvního československého odboje 1914–1920*. Praha 1992, s. 25–28.

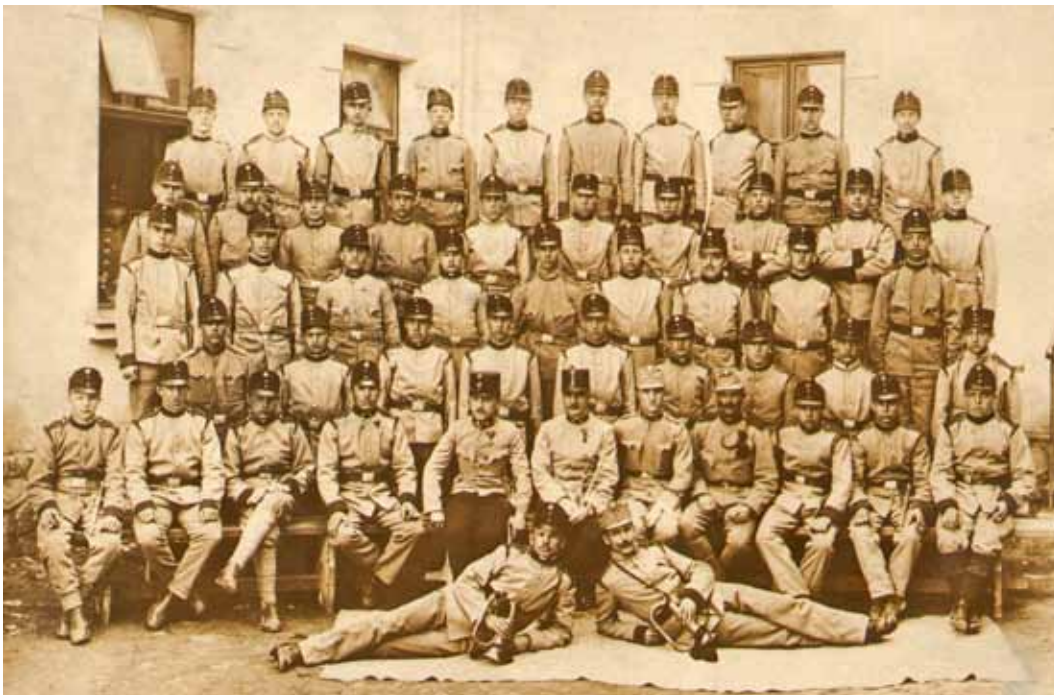

František Sum s Přerováky

Po delším pobytu na březích řeky Ikvy na pravém křídle dubenské fronty se jeho jednotka přemístila do středu fronty. Pobývali na ikevském ostrůvku, kde se jejich zákopy rozkládaly asi 20–30 kroků od ruských. Vojáci se v pravidelných intervalech střídali se zálohou a odpočinek trávili v citadele – dubenské pevnosti. Ve volných chvílích se bavili zpěvem, kvůli kterému bylo založeno pěvecké kvarteto, a v době klidu se zabývali vzdělávací činností. V Dubně jednotka zůstala až do začátku června 1916, kdy začala Brusilovova ofenzíva 4. června 1916, která skončila 20. září téhož roku.

V druhé polovině května odjel Miloš Sum na čtrnáctidenní dovolenou. Vzpomínal na ty dny později těmito slovy: „*Jak jsem se na tento okamžik načekal a natěšil. A doma, té radosti ze šťastného shledání po roce odluky. Už si dnes, po odstupu tolika let ani nepamatuji přesně na těch čtrnáct dní strávených v kruhu rodinném do detailů, ale v mysli mi utkvěla jen celková vzpomínka, že to byly snad nejkrásnější dny mého života. Vždyť teprve tehdy jsem začal chápat plně, co je život, co znamenají pro mne rodiče a sourozenci, teprve tehdy jsem uměl ocenit jejich lásku a dobrotu srdce v plném rozsahu. Byly to krásné chvíle.*“

Dubno bylo rakousko-uherskými vojsky opuštěno, 10. června dobyto Rusy a nastal všeobecný ústup ve zmatku až za rakousko-uherské hranice. Miloš Sum odjížděl 8. června zpět na frontu na pozici, avšak nenašel svou rotu ani svůj pluk, který byl celý zajat. Teprve po několika dnech marného hledání byl přidělen k jagdkomandu 13. pluku, k části, která snad jediná z celého pluku zůstala.

Nováčci u 13. zeměbranceckého pluku v Olomouci, M. Sum druhý zleva v horní řadě, 1915

Před cestou na frontu, Miloš Sum v dolní řadě druhý zleva, 1915

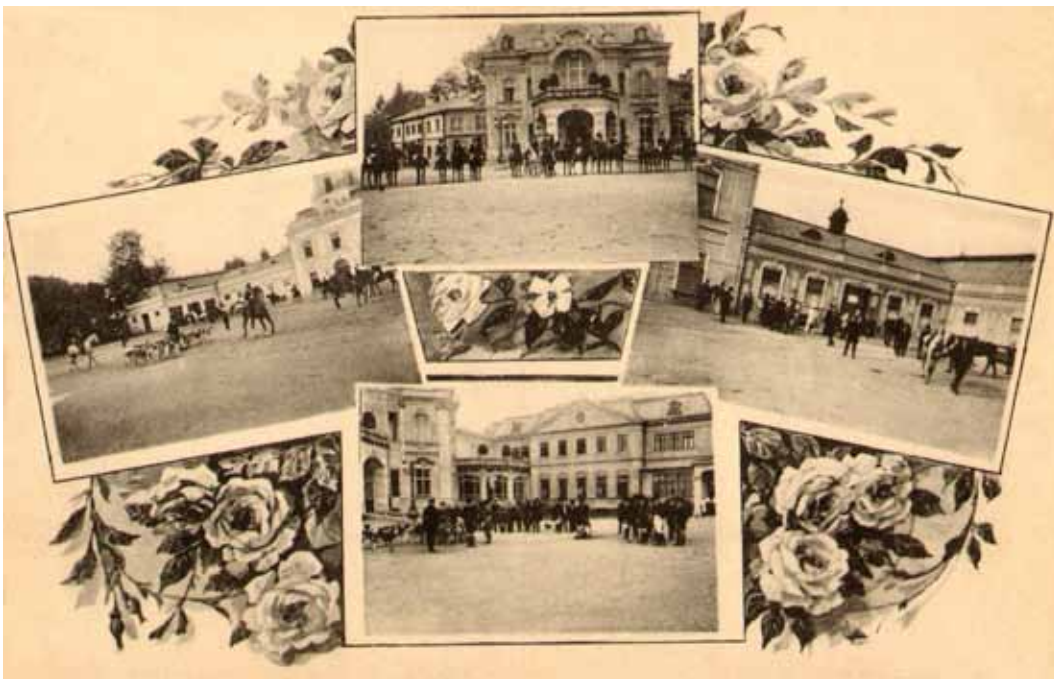
Miloš Sum v ruském zajetí,
20. 4. 1917

V červencové ofenzivě Rusů byl 20. července 1916 zajat u Berestečka (město ve Volyňské oblasti na Ukrajině, 100 km severovýchodně od Lvova). Jeho jednotka byla tehdy v záloze na pokraji lesa. Od samého rána hřměla bubnová palba na rakouské pozice před nimi. Brzo po obědě byl dán povel, aby šli na pomoc do přední linie. To bylo však již pozdě, neboť Rusové je „vítali“ ve spojovacích zákopech a tak se dostali na „druhou stranu“. Brodili se pak po pás ve vodě, až došli k řece, kde již byly postaveny pontonové mosty, a tak se pomalu vzdalovali z válečného pekla. Bylo mnoho počítání „po čtyře“, odebrány hodinky a kapesní nože a oni jen s tím nejnútnejším postupovali do vnitrozemí velkého Ruska.

Miloš Sum se dostal do Dárnice u Kyjeva, kde byl velký zajatecký tábor, odtud zpět do Šepetovky (Chmelnická oblast, Ukrajina) kde si jej mezi jinými vybral hrabě Józef Mikołaj Potocki na práci ve svém sídle v Antonínách (Chmelnická oblast, Ukrajina, 250 km východně od Lvova). Miloš Sum měl štěstí, protože po týdenní lopotě na polích se přihlásil jako cukrář a stěhoval se do zámku, kde se brzy vypracoval na šéfa druhé kuchyně, kde se vařilo pro zámecké úřednictvo, zatímco v první pro panstvo a ve třetí pro služebnictvo. Rok, který zde strávil, patřil k těm, na které velmi rád vzpomínal. Naučil se dosti dobře polsky.^{24/}

24/ GALANDAUER, Jan, a kol: *Slovník prvního československého odboje 1914–1920*. Praha 1992, s. 30.

Antoniny

V létě 1917 začal přemýšlet se svým přítelem Bedřichem Laboněm o vstupu do legií. Při návštěvě emisara v sousedním městečku se u něj přihlásil a začal se připravovat. Jeho odhodlání posílila zpráva o velkém vítězství českých legionářů u Zborova 2. července 1917. Spolu s Laboněm odjeli do Kyjeva, kde se přihlásili u Odbočky Československé národní rady na Rusi. Dne 2. srpna 1917 (20. července 1917 podle starého kalendáře) byli zapsáni na sborné stanici v Borispolu (rozkaz 7. střeleckého pluku, čís. 30 § 8), získal osobní číslo 28739, o dva dny později, 4. srpna 1917 (22. července 1917 st.), přišel ze sborné stanice do Berezaň a byl zapsán do seznamu 7. střeleckého pluku (rozkaz 7. p. pl. 30 § 8). Naposledy 9. srpna 1917 (27. července 1917 st.) byl zapsán do stavu 8. roty (rozkaz 7. p. pl. 34 § 7).^{25/}

Malé městečko Berezaň v Poltavské gubernii, Perejaslavském újezdu, ležící na železnici Poltava–Kyjev, 64 km jihovýchodně od Kyjeva (Kyjevská oblast), se stalo místem, kde se formoval 7. střelecký pluk československých legií. Dne 28. května 1917 sem bylo vysláno několik dobrovolců (tak legionáři vyjadřovali tu skutečnost, že vstoupit do legií bylo jejich svobodným rozhodnutím), aby opravili zemljanky vyklizené po Polácích. Osm dřevěných, napolo v zemi skrytých baráků – zemljanek, skladiště, společná kuchyně, pekárna, stodola-konírna, dva kotle na vaření čaje (kypjatka) pod chatrnou dřevěnou střešou tvořilo dohromady plukovní tábor. Na základě rozkazu Kyjevského vojenského okruhu bylo započato s formováním Záložního praporu 3. čs. pěšího Tatranského pluku v Be-

25/ Vojenský historický archiv Praha, legionářské spisy (služební výkaz M. Suma).

Osmá rota 7. pluku v Berezaň, M. Sum stojící ve čtvrté řadě shora, pátý zleva, Berezaň, 1917

rezani dnem 25. června 1917. Prvním velitelem se stal štábní kapitán ruské armády Dremín a prvním pobočníkem ppor. Stránský. Jak výcvik, tak i veškerá kancelářská práce byly vedeny dle ruských předpisů. Dne 30. června 1917 byl jmenován velitelem záložního praporu kapitán Stěpanov, náčelníkem hospodářské části štábní kapitán Dremín, oba Rusové. Dnem 13. července 1917 byl dosavadní prapor přejmenován na Záložní prapor 7. čs. pěšího Tatranského pluku. O dva dny později byl tento záložní prapor přejmenován na 7. čs. pěší Tatranský pluk.^{26/}

Od začátku července 1917 nastal silnější příliv dobrovolců z roztrídovací stanice v Borispolu. Slovinci byli soustředěni hlavně v třetím praporu 7. pluku a zde zase v ryze slovenské 12. rotě, mnozí byli roztroušeni po jiných rotách pluku a také v jiných plucích.

V červenci 1917 přišlo k pluku 85 důstojníků a 1 869 střelců. V srpnu byla dodána letní výstroj, kromě toho obdržel pluk 238 koní, 1 087 ruských pušek, dosti velké množství zbrojních součástek a čistících prostředků, 10 kulometů Colt a 10 kulometů Maxim, 8 revolverů a jiné výzbroje celkem pro 2 000 mužů.^{27/}

26/ O historii 7. střeleckého pluku základní informace podává IVIČIČ, Václav: *Tatraci. Dějiny 7. střeleckého pluku od jeho založení do návratu do vlasti*. Praha 1924; 7. pěší pluk „Tatranský“. Spomienky a stručné dějiny. Redigoval Václav Ivíčič a Jozef Kujan. 2. vyd. Nitra 1937. Kde není uvedeno jinde, pocházejí informace z těchto zdrojů. O označení vojenských jednotek v tomto příspěvku viz OPRÁVIL, Antonín: Proč pěší pluk 7 „Tatranský“ a ne 7. pěší pluk „Tatranský“? Naše řeč, 22 (1938), číslo 2, s. 33–37.

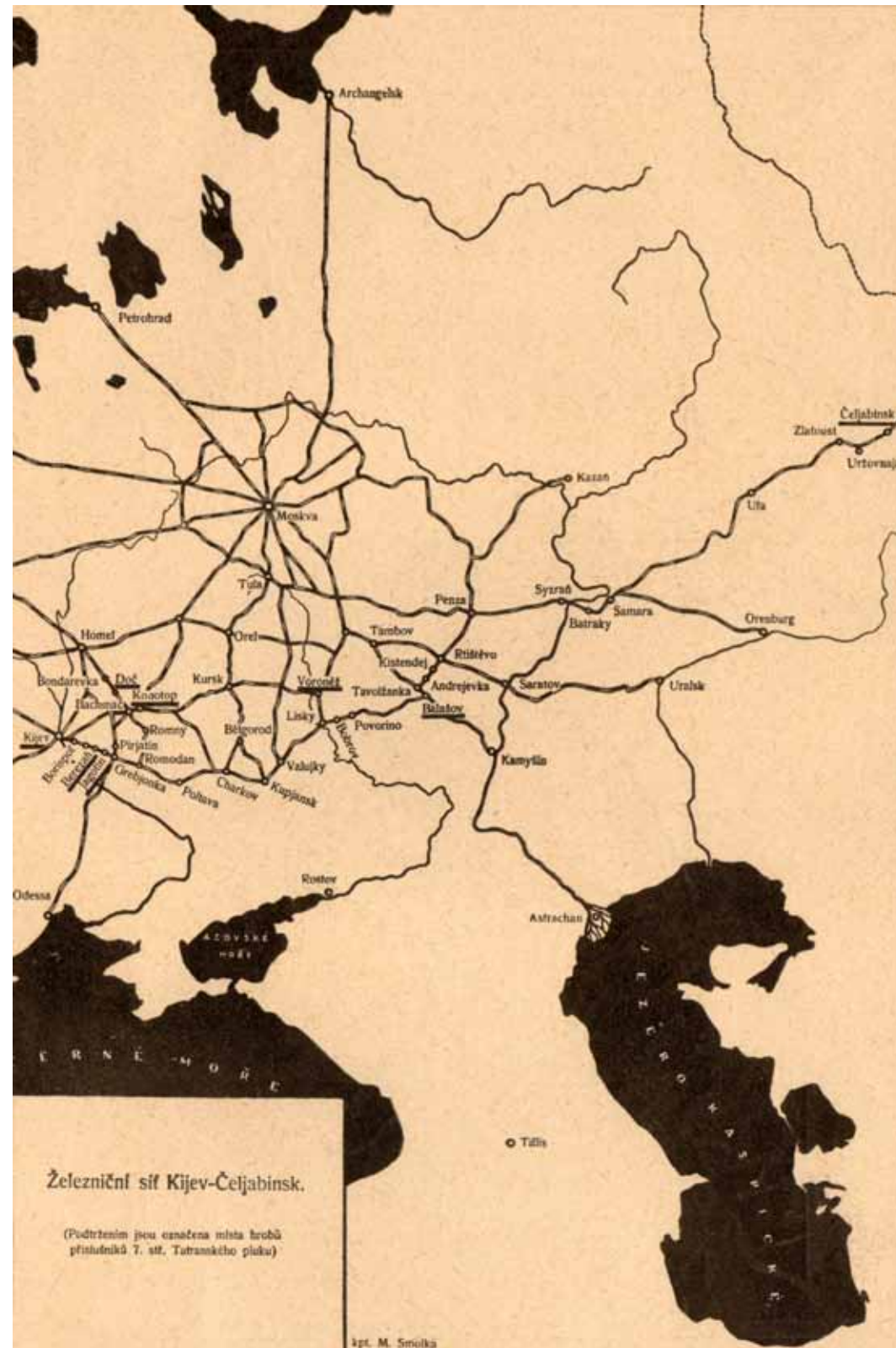
27/ Srovnej BORKOVEC, Alois: U 7. pluku. In: *Za svobodu*. 3. Obrázková kronika československého revolučního hnutí na Rusi 1914–1920. Praha 1924, s. 175–179.

M. Sum v druhé řadě odshora, druhý zleva, v zimní ústroji na verandě, Berezaň 1917

Pluk byl během července a srpna 1917 zorganizován dle ruského vzoru: velitelství pluku, tři prapory po čtyřech pěších rotách a tři kulometné oddíly (dva Maxim a jeden Colt), nestrojová rota a oddíly telefonní, policejní, sapérní, zákopních děl, jízdní rozvědka, plukovní hudba a oddíl strojních pušek Chauchat. Velitelství pluku byly přímo podřízeny nestrojová rota (tj. plukovní trén, sedláři, kováři atd.), plukovní hudba, policejní oddíl, jízdní rozvědka, oddíly telefonní, minometný (zákopních nebo plukovních děl) a sapérů. Dne 25. srpna 1917 byl dosavadní 7. čs. pěší Tatranský pluk přejmenován na **7. střelecký Tatranský pluk** a tento název pak zůstal již nezměněn. Sedmý střelecký pluk se stal součástí **Druhé čs. střelecké divize**, která vznikla 26. července 1917 v Borispolu a zahrnovala 5. střelecký pluk Pražský T. G. Masaryka, 6. střelecký pluk Hanácký, 7. střelecký pluk Tatranský, 8. střelecký pluk Slezský a 2. dělostřeleckou brigádu.^{28/}

28/ FIDLER, Jiří: *Dějiny československých legií v datech*. Praha 2019, s. 150. Při končícím formování a výcviku musela divize odejít z Ukrajiny, její jednotky bojovaly u Bachmače, jako první se daly na cestu do Vladivostoku. Po vystoupení čs. legií proti sovětské vládě se části divize zařadily do Novonikolajevské, Marijinské, Nižněudinské a Vladivostocké skupiny, velitelství divize začalo pracovat až v září 1918 na uralské frontě. Po reorganizaci čs. jednotek v lednu 1919 střežila úsek magistrály od Novonikolajevska po Ačinsk, v prosinci 1919 zahájila postupné stahování do Vladivostoku, na jaře 1920 evakuovala do Československé republiky. Veliteli byli postupně Petr Ivanovič Kanjukov, Petr Nikolajevič Podgajekij, M. K. Diterichs, Radola Gajda, Ludvík Krejčí. Viz GALANDAUER, Jan, a kol: *Slovník prvního československého odboje 1914–1920*. Praha 1992, s. 34.

Gen. R. Gajda (sedící 2. zprava) se svým štábem, po jeho pravici náčelník štábu plukovník Ušakov

Pokusil jsem se sestavit přehled historických událostí spojených s bojovými a jinými aktivitami 7. střeleckého pluku v souvislosti s osobou Miloše Suma. Po nástupu k 8. rotě, kde s ním byl i jeho bratr František, začala pro Miloše Suma doba vlasteneckého nadšení a sounáležitosti s ostatními legionáři. Na podzim 1917 byl povýšen do hodnosti desátníka, zimu strávil v chalupě u mužiků. Když byl vyslán do Vinice pro různé věci ze skladů, na zpáteční cestě se mu v Kyjevě udělalo nevolno a zůstal v nádražním lazaretu, odkud byl dopraven za Kyjev do velké vojenské nemocnice.

Dne 7. listopadu 1917 byl u pluku zaveden disciplinární řád francouzské armády a nařízeno užívat českých povelů při přehlídkách a ceremoniích, souvisejících s čs. národními svátky. Na konci roku 1917 byl pluk již doplněn téměř na plný stav. Na nějaký důkladný vojenský výcvik se nedalo ani pomyslet. Napadl sníh a nastaly mrazy, kterým chatrné uniformy nemohly vzdorovat. Volný čas si legionáři vyplňovali všemožným způsobem: četbou knih, různými hrami, z nichž byly oblíbeny obzvláště šachy. Večer po setmění se scházivali obyčejně ve společné místnosti „u 32 loupežníků“. Tam bývalo vždy dosti různých debat a zábav. Vydávaly se tam také např. „humoristické listy“, což byl obrázkový časopis, malovaný uhlem na oprýskaných stěnách, představující komické scény ze života roty. Jindy opět se tam scházela praporní hudba, řízená praporčíkem Kuběnou z 5. roty, a pořádány taneční večírky.

Vojáci během zimy prožívali zásobovací krizi, jedinou jejich nadějí, jak získat potraviny, byly panské dvory. Sedmý pluk trpěl snad nejvíce ze všech čs. pluků špatným ubytováním, stravováním atd.

Rok 1918

Začátek sibiřské anabáze

Počátkem roku 1918 se poměry rychle měnily, ruské události (bolševická revoluce) působily také na československé vojsko. Situace se přiostrčila, protože bolševická agitace Čechů Karla Knoflíčka, Arno Haise a Aloise Muny v časopisu Svoboda pro vstup do vojska rudých se zintenzivnila, neboť jí nebyly kladeny žádné překážky. Odhadovalo se, že z rot pluku odešlo v tu dobu asi po pětadvaceti legionářích k rudé gardě.

Dne 22. ledna 1918 se stal Československý armádní sbor ležící na Ukrajině vojenskou formací dohodových států, protože jeho jednotky už nebylo možno využít v Rusku nebo na Ukrajině vzhledem k jednáním o separátním míru mezi sovětskou vládou a Ústředními mocnostmi. Francouzští vojenští přidělenci v Kyjevě se tedy 14. února ztotožnili s Masarykovým návrhem, aby se celý armádní sbor přemístil přes Vladivostok do Francie. Během několika dní jednotky nastoupily do 72 vlaků a vydaly se na východ k hranicím Ruska.^{29/}

Dne 1. března 1918 stál 7. pluk připraven k odjezdu, velení převzal kpt. Eduard Kadlec. V neděli 3. března 1918, v den podepsání Brest-Litevského míru, opustil pluk městečko Berezaň. Celkový početní stav představoval 165 důstojníků, 2 895 střelců a 216 koní.

Začala tak **anabáze československých legií** v Rusku, termín označující události, zahájené ústupem čs. jednotek z Ukrajiny během jara 1918, pokračující přepadením čs. transportů na magistrále, vystoupením čs. legií proti sovětské vládě, boji na sibiřské magistrále 1918–1920 a zakončené evakuací čs. legií z Ruska od jara 1920 zpět do vlasti.

Počáteční jízda transportu vlakem do Jagotína byla velmi pomalá, neboť ešelony (transportní vlakové soupravy) byly o 60 i více vagonech a v každém se nacházelo až 63 mužů. Některý den se ujelo po Poltavsko-Kyjevské dráze pouze 32–53 km. Vše se odehrávalo s Němci v patách, okolo zuřily boje bolševiků s Ukrajinci a esery. Ve dnech 8. – 13. března se část 7. pluku zapojila do bojů u Bachmače, ale další část, ve které byl i Miloš Sum, dojela téměř před Poltavu a odsud, jelikož trať na Charkov byla přeplněna, byli nuceni volit cestu na Bassy a Sumy. Přes Bělgorod vedla pak cesta dále na Kupjansk, Balašov, směrem na Penzu.

Dne 10. dubna 1918 dojel Miloš Sum s plukem do Kistendeje, kde se s nimi rozloučil ne příliš schopný ruský velitel pluku plukovník Smuglov, kterého nahradil kapitán Radola Gajda. Zásobování pluku při odchodu z Ukrajiny se dělo hlavně rekvizicemi. Při vjezdu na teritorium sovětského Ruska musel být rekviziční systém zaměněn systémem nákupním. Pluk měl nyní pět vlaků, zformovaných v Kistendeji, Serdobsku a v Bajkách, a to 1. ešelon kpt. Eduarda Kadlece – 10. a 11. rota a 1. četa kulometů Colt

29/ FIDLER, Jiří: *Dějiny československých legií v letech*. Praha 2019, s. 173–176. Srovnej KLECANDA Vladimír: *Operace československého vojska na Rusi v letech 1917–1920*. Vojenské rozhledy, 1920, č. 4, s. 258.

Legionář Miloš Sum (stojící)
s neznámým spolubojovníkem,
1918

a komandy; 2. ešelon škpt. Karla Kutlvašera – 5., 7., 8. pěší a nestrojová rota a 1. četa kulometů Maxim; 3. ešelon škpt. Eduarda Koudelky – 1., 2. a 4. rota, 2 čety kulometů Maxim a štáb pluku; 4. ešelon por. Josefa Noska – 3 a 6. rota, 2 čety kulometů Maxim a oddíl pluk. Sapérů; 5. ešelon škpt. Františka Hoblíka – 9. a 12. rota, 1. četa kulometů Maxim, Colt a strojních pušek Chauchat, komanda spojení, oddíl bombometů a zbrojírna.

Po dobu někdy i déle než týden trvajících zastávek na různých stanicích se nezapomínalo. Kromě vojenského výcviku se jednotlivci zaměstnávali obvykle společným učením francouzského jazyka. Ve volných chvílích nezapomínali ani na výzdobu a pohodlí vlastního domova – těplušky (ubytovací nákladní vagony používané k přesunům vojska, s dvojitou podlahou a stěnami s dvojitou obšívkou, aby odolávaly silným mrazům). Na zastávkách se sháněly především různé předměty, kterými byl pak vagon zařízen, aby vyhovoval dlouhé jízdě přes Sibiř. Zanedlouho byly v každém voze předměty sloužící pohodlí: lavičky, stoly, věšáky apod. Každá věc byla uložena na svém místě. Jelikož se blížilo jaro, byly zhotovovány dveře a okna. Dveře a stěny vozů byly ozdobeny obrazy ze života a dějin čs. národa a nescházely ani nápisy veselého rázu. Na vozech se objevily klece s ptáky, téměř v každém voze nechyběl pes, později bylo ochoče-

Ozdobený vagon 7. pluku při jízdě na východ

no i několik medvědů. Tak se stalo, že legionáři měli ze svých pojízdných domovů domečky se zahrádkami a zvířaty. Všechno toto jen přispívalo k utužení společenského života, zvyšovalo chuť ke společné práci, lásku ke svým bratrům a tím k celku, lásku k vlasti.

Těplušky proti berezaňským chatám a zemljankám měly několik podstatných výhod: vagon se dal čistit, mužstvo bylo izolováno od cizích elementů a kontrola čistoty a pořádku byla daleko snadnější. Měla však i svoje stinné stránky, měla-li být stálým obydlím: bylo v ní těсно, neměl každý svoje oddělené lůžko a uvnitř byla nestejná teplota. Uprostřed stála železná kamínka, ve kterých se muselo nepřetržitě ve dne i v noci topit. Jelikož legionáři spali po šesti i více nad sebou na každé straně, byla v obou patrech stejná teplota: bylo-li těм nahoře příjemně teplo, krajním dole div nepřimrzaly vlasy ke stěně vagonu – hřebíky a kov bývaly ojiněny mrazem – a bylo-li dole teplo, tak nahoře bylo již nesnesitelné vedro. Umývárny, prádelny a koupelny zatím neexistovaly. Při delších zastávkách na stanicích se vykouvalo mužstvo buď v železniční koupelně nebo v soukromých koupelnách mužů a několika chudých železničářů, ovšem za malou náhradu. S koupáním bylo obvykle spojeno praní prádla. Kde se stálo týdně, předávali mnozí prádlo k vyprání ženám železničních zřízců nebo mužů, často za trochu cukru, o nějž měli obyvatelé velkou nouzi. Bylo-li to možné, pralo se u řeky.

Dne 27. března 1918 vydalo velitelství armádního sboru rozkaz č. 35, v němž se konstatovalo, že vzhledem k odjezdu z Ruska sbor ztratil charakter bojové formace, a proto byla se sovětskou vládou uzavřena dohoda,

tzv. Stalínova, podle níž měly být odevzdány všechny nadbytečné zbraně. Sbor si ponechal jen malý počet zbraní na ochranu vlaků proti kriminálním bandám. Zároveň byla provedena vnitřní reorganizace pro další cestu na východ.^{30/}

Ešelon s Milošem Sumem dojel po zdolání 1 200 km 19. dubna 1918 do Penzy, města v Povolží, asi 300 km západně od Samary. Při odjezdu čs. jednotek z Ukrajiny byla Penza, nejzápadnější konečná stanice magistrály, což bylo ruské jméno pro transsibiřskou železnici, určena jako východisko k evakuaci Čs. armádního sboru v Rusku po magistrále a přes Vladivostok do Francie.

Současně se však Penza stala centrem čs. komunistů, kteří se snažili agitací rozložit čs. jednotky a vojáky získat do budovaných čs. oddílů Rudé armády. Vojenská formace vznikající v Penze se nazývala První československý revoluční pluk Rudé armády a čítala 200–300 mužů. Bolševická vláda si podmanila nejdříve západní Sibiř a její nejdůležitější města, stejně jako její hlavní město Omsk. Na střední Sibiři, která byla ovládána z metropole Irkutsk, se dokonce ještě ani v dubnu neprojevoval silný vliv bolševiků s výjimkou transsibiřské železnice. Na východní Sibiři v poamurské oblasti, s městy Čitou a Chabarovskem umístěnými na obou protilehlých koncích železniční tratě, byly velké oblasti kontrolovány jen několika středisky sovětské moci. Přímořská oblast Sibiře, jejímž hlavním městem byl Vladivostok, vzdorovala plné sovětské kontrole až do pozdního jara roku 1918.

V Penze museli vojáci ze Sumova ešelonu odevzdat zbraně, na rotu zůstaly čtyři pušky a 800 nábojů. Jednu z pušek měl přidělenu Miloš Sum. Po zařízení ešelonů na dalekou cestu Sibiří (úprava vozů-chlebopekáren atd.) se hnuly ešelony dále, pomalým tempem minuly stanice Kuzněck, Syzraň a blížily se k Volze, vjely na volžský most (syzraňský), dále se zastavily v Samaře.

Novonikolajevsk

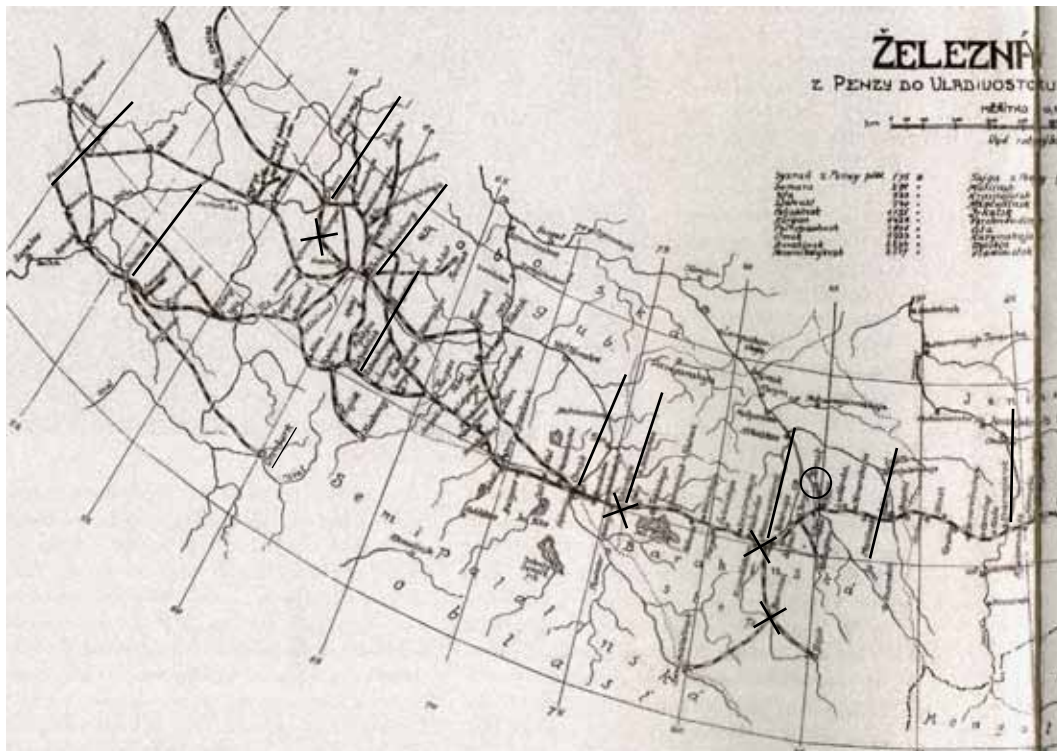
Dne 21. dubna 1918 projel Sumův vlak Abdulinem a o den později Ufou (800 km od Penzy), dále přes Ural, za Zlatoustem (1 100 km) přešli evropsko-asijskou hranici, až 28. dubna přijeli do Omsku (2 100 km od Penzy) již na Sibiři. Dne 30. dubna se nacházel nejpřednější vlak pluku na stanici Krasnojarsk, takže všech pět vlaků bylo toho dne rozloženo v délce asi 1 333 km po stanicích sibiřské magistrály. Dále jeli až do Novonikolajevska, z Penzi vzdálenost 2 800 km, kde vyvrcholil konflikt s bolševiky v ozbrojené vystoupení.

30/ ŠTEIDLER, František Vladimír: *Československé hnutí na Rusi*. Praha 1921, s. 52–53. Srovnej FIC, Viktor M.: *Československé legie v Rusku a boj za vznik Československa 1914–1918*. II. díl. Praha 2007.

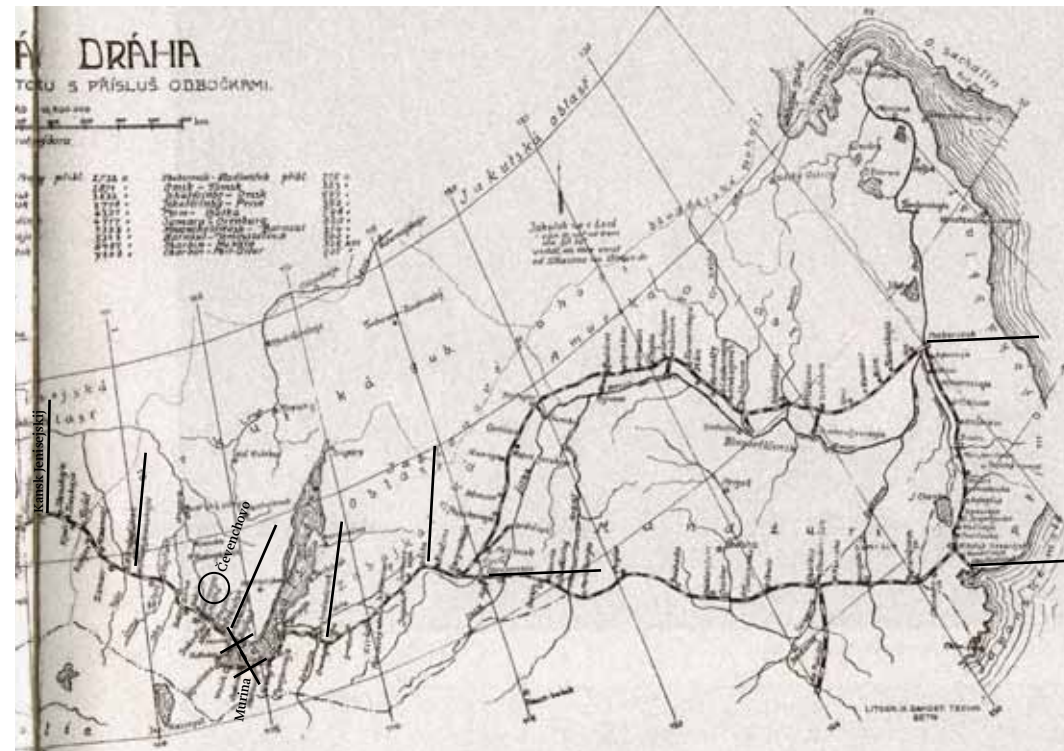
*Miloš Sum (stojící uprostřed) se
spolubojovníky
ze 7. čs. střeleckého pluku, 1918*

Předcházely tomu události spojené s tzv. **čeljabinským incidentem**, který byl jednou z rozhodujících akcí vedoucích k vystoupení čs. legií v Rusku proti sovětské vládě. Sovětská vláda rozhodla o zpomalení čs. přesunu do Vladivostoku, na základě Čičerinova telegramu z 21. dubna 1918 však došlo k téměř úplnému zastavení čs. transportů v mnoha stanicích podél celé magistrály. To mělo za následek nahromadění vlaků s čs. legiemi v několika stanicích od Volhy na východ a ke kontaktům s vlaky, v nichž váleční zajatci směřovali opačným směrem. V Čeljabinsku, ruském městě za jižním Uralem, východisku sibiřské dráhy a důležitém železničním uzlu, vyhodil 14. května 1918 z vlaku s maďarskými zajatci kdosi kus železa, kterým těžce zranil vojáka 6. pěšího pluku Hanáckého. Čs. vojáci vlak zastavili a na místě pachatele ubili. Místní sovět při vyšetřování incidentu zatkl čs. stráž, která samosoudu asistovala a odmítl její propuštění. Následkem toho 17. května 1918 neozbrojení vojáci 3. střeleckého pluku Jana Žižky z Trocnova a 6. střeleckého pluku obsadili nádraží, odzbrojili rudoarmějce a zmocnili se nejprve místních skladů zbraní, potom i celého města a osvobodili své druhy. Incident se podařilo ještě smírně uzavřít,

Trat', po níž se pohyboval M. Sum, s vyznačením důležitých míst

— místa zmiňovaná v textu
x místa bojů, kterých se zúčastnil M. Sum
o místa, v nichž M. Sum delší dobu pobýval

ale vzrůstající nedůvěra čs. vojáků a incidenty s transporty zajatců vedly k vytvoření Prozatímního výkonného výboru, který 20. května 1918 rozhodl o prosazení odjezdu do Vladivostoku vlastními silami.

Sovětská vláda reagovala zatčením představitelů Odbočky Československé národní rady na Rusi (ČSNR) a posláním Trockého telegramu, což vedlo k přepadení čs. vlaků na magistrále u Marijanovky 24. května 1918, v Irkutsku 26. května 1918 a Zlatoustu 27. května 1918. Přepadení stálo čs. jednotky téměř 50 mrtvých a 100 raněných a stalo se hlavní příčinou vystoupení čs. legií proti sovětské vládě. Následovalo vystoupení čs. jednotek v Čeljabinsku, Kansku, Kurganu, Marijinsku, Nižněudinsku, Novonikolajevsku, Penze, Petropavlovsku a Vladivostoku.^{31/}

Izolované čs. jednotky se zorganizovaly v Čeljabinskou, Marijinskou, Nižněudinskou, Novonikolajevskou, Penzenskou a Vladivostockou skupinu a do konce srpna 1918 ovládly celou magistrálu od Volhy po Vladivostok. Na západě to bylo v povodí Volhy, na východě v okolí Irkutsku, na severu kolem Jekatěrinburgu a na jihu v oblasti Saratova a Orenburgu. Na západním křídle, jehož základnou byla Samara, operovala skupina 8 000 mužů pod velením poručíka Čečka. Asi o 1 440 kilometrů dále na východ působila skupina plukovníka Vojtechovského, která měla

8 800 mužů a jejíž základnou byl Čeljabinsk. Ještě dále na východ, asi 1 760 kilometrů od Čeljabinska stál připraven kapitán Gajda s 2 780 vojáky. Základnou této skupiny byl Novonikolajevsk (od roku 1925 Novosibirsk). Zhruba o 800 kilometrů dále východním směrem bojoval plukovník Ušakov se svými 1 050 muži. Jeho základnou byl Kansk Jenisejskij. Ještě o 2 400 kilometrů vzdušenou čarou dále ovládala trať vladivostocká skupina, se sídlem ve Vladivostoku, v níž bylo 13 500 mužů. Ze Samary do Vladivostoku to bylo na 7 372 km. Navzdory velké přesile šli Čechoslováci od vítězství k vítězství. Novonikolajevsk byl dobyt 26. května 1918, Penza 29. května, Čeljabinsk 31. května, Samara 8. června, Omsk 7. června, Jekatěrinburg 25. června, Vladivostok 29. června, Irkutsk 11. července a celá oblast kolem jezera Bajkal padla do československých rukou v týdně mezi 14. a 20. srpnem 1918.^{32/}

Novonikolajevská skupina, improvizované seskupení čs. jednotek, zahrnovala vlaky v okolí Novonikolajevska a tvořily ji jednotky 6. střeleckého pluku Hanáckého a 7. střeleckého pluku Tatranského, celkem 2 000 většinou neozbrojených vojáků. Velitel sedmého pluku kapitán

31/ FIDLER, Jiří: *Dějiny československých legií v datech*. Praha 2019, s. 204–215.

32/ GALANDAUER, Jan, a kol: *Slovník prvního československého odboje 1914–1920*. Praha 1992, s. 21, 82, 94–96, 103, 152. Srovnej ŠTEIDLER, František Vladimír: *Československé hnutí na Rusi*. Praha 1921, s. 58–59.

Rudolf Gajda začal plánovat vojenské vyřešení slepé uličky, v níž se sbor ocitl. Byl jedním z nejosobitějších a nejschopnějších velitelů sboru v Rusku. Začal proto zaměřovat výcvik svých vojáků tak, aby mohli v potřebný čas poskytnout pomoc jednotkám první divize, která stála uprostřed bolševického obklíčení kolem Penzy. Vlaky sedmého pluku, které byly pod jeho velením, stály na nejvýchodnějším křídle kolony – výjimku tvořilo patnáct vlaků, které už dojely do Vladivostoku – a byly na magistrále rozmístěny mezi Omskem a Irkutskem. Dne 3. května 1918 napsal ve svém štábním vagonu v Nikolajevsku slavný rozkaz číslo 38/1, plán vojenské akce a tajný kód, který mu umožňoval tajné dorozumívání s jednotkami. Po přepadení čs. vlaku u Krasnojarska 22. května 1918 rozhodl Radola Gajda prosadit postup čs. vlaků do Vladivostoku i silou a 25. května 1918 vydal rozkaz k obsazení Marijinska a v noci 26. května 1918 přikázal obsadit Novonikolajevsk.

Dle hlášení velitele ešelonu škpt. Eduarda Koudelky z 23. května z Novonikolajevska byly ešelony škpt. Karla Kutlvašera a Eduarda Koudelky (č. 2 a 3) na stanici Novonikolajevsk, ešelon kpt. Eduarda Kadlece č. 1 na stanici Marijinsk, ešelon škpt. Františka Hoblíka č. 5 vyjel 22. května z Bolotné kupředu, ešelon por. Josefa Noska č. 4 odjížděl 22. května ze stanice Zima. V 9.30 hod. se konalo v Novonikolajevsku za nádražím u vodárny důstojnické shromáždění, kde kpt. Radola Gajda podával stručnou sjezdovou zprávu. 1. Sovětské vládě se nemůže věřit. Jízda na Archangelsk by mohla být pro západní skupinu osudnou, a proto všechny části pojedou na Vladivostok. 2. Doprava se bude provádět jinou formou. 3. K provedení dopravy byl zvolen jedenáctičlenný výbor.

Miloš Sum se zúčastnil útoku na Novonikolajevsk. Z poznámek kpt. Radoly Gajdy můžeme usoudit, že dva ešelony 7. pluku, podkpt. (štábní kapitán) Eduarda Koudelky a Karla Kutlvašera, stojící v Novonikolajevsku, měly dohromady 1 478 mužů, 610 pušek, 5 kulometů a 7 strojních pušek Chauchat. Začátek akce byl stanoven na 1.30 hod. dne 26. května, přesným znamením měly být tři rakety. Přípravy se děly tajně a klidně, 25. května před večerem koncertovala na oklamání bolševiků na nádraží plukovní hudba. Již po dobu koncertu se trousily drobné oddíly legionářů na svá určená místa. Ve 23 hod. byly vyslány rozvědky k „domu revoluce“, „vojenskému gorodku“ a zajateckému táboru. Konečně asi v 1.30 hod. v noci z 25. na 26. května byla vystřelena červená raketa na znamení útoku. U nádraží bylo slyšet první výbuchy ručních granátů a palbu z pušek. Na revoluční dům postupovala 5. rota a 1 četa 3. kulometné roty, za město na vojenský gorodok a zajatecký tábor 1., 8. rota a 3. četa 2. roty a 2 kulometry, ostatní části posádky provedly odzbrojení rudých na jiných roztroušených místech nádraží a města. Ukořistěno bylo asi 1 620 pušek různých druhů, 2 kulometry, 20 000 nábojů, 500 ručních granátů, 50 revolverů, šavle, kinžály, 1 bombomet, puškové granáty, ekrasit a dva automobily. Na straně legií byl 1 mrtvý a 2 ranění.^{33/}

33/ Viz KLECANDA Vladimír: *Operace československého vojska na Rusi v letech 1917–1920*. Vojenské rozhledy, 1920, č. 4, s. 259–260.

Ještě téhož dne 26. května byl na ulicích Novonikolajevska obyčejný ruch. Pořádek a klid ve městě udržovaly rychle zorganizované stráže Sibiřské národní družiny, zárodky pozdější sibiřské armády. V Novonikolajevsku pobýli legionáři 7. pluku několik týdnů a podnikali výpravy proti bolševikům všemi směry. Do okolí Novonikolajevska se vrátily po prvním boji u Marijinska (spojení skupin kpt. Radoly Gajdy a kpt. Eduarda Kadlece) dne 1. června některé části kpt. Radoly Gajdy. Po obsazení Novonikolajevska bylo nutno rozdělit čs. posádku na několik stran. Proti Barnaulu byl Novonikolajevsk kryt prozatímním poškozením mostu a jeho ochrannou částí 2. roty a později 5. a 8. roty, v jejíž sestavě byl Miloš Sum.^{34/}

Barnaul – Bijsk – bajkalské tunely – Murino

Tyto události lze považovat za součást dění, které vyústilo v založení sibiřské armády, jejíhož velení se v listopadu 1918 zmocnil Alexandr Vasiljevič Kolčak a která se během doby rozrostla na armádu o 300 000 mužích. Stala se vojenskou silou ruské občanské války, v níž se Sibiř po tři roky zmítala. Během několika týdnů poté, co došlo k československo-bolševickému konfliktu, byla na celé Sibiři a v rozsáhlých oblastech evropského Ruska, obzvláště ve volžské kotlině, svržena sovětská vláda.

Koncem června vznikla v Omsku prozatímní vláda celé této rozsáhlé oblasti, nazvaná Prozatímní vláda autonomní Sibiře, a 23. září 1918 byla v Ufě vyhlášena Všeruská prozatímní vláda, která 9. října 1918 přesídlila z Ufy do Omsku. Čechoslováci v té době začali působit jako štít, který chránil nové vlády při jejich úsilí organizovat na osvobozených územích nový život a novou armádu, která by mohla jít do boje proti Ústředním mocnostem. Nově vzniklé vlády odvolaly brestlitevskou mírovou smlouvou, obnovily spojenecké smlouvy s dohodovými státy a byly připraveny vyhlásit válku Ústředním mocnostem a znovu otevřít východní frontu. Vláda uznala všechny zákonodárné akty Prozatímní sibiřské vlády.^{35/}

Vojenské vítězství Čechoslováků přimělo evropské dohodové státy, aby souhlasili s projektem vyslat do Ruska spojeneckou expedici, jejímž cílem bylo znovuotevření východní fronty. Následovaly hvězdicovité útoky čs. jednotek na Marijinsk, Omsk a Barnaul, díky kterým se spojila Novonikolajevská skupina s Marijinskou skupinou 1. června 1918 v **Sibiřskou skupinu**. Tvořili ji 7. střelecký pluk Tatranský, části 6. střeleckého pluku Hanáckého, 2. záložní pluk a 2. dělostřelecká brigáda. Pod vedením Radoly Gajdy vedla útoky podél magistrály západním směrem na Omsk i východním směrem na Krasnojarsk. Útokem na západ dosáhla Sibiřská skupina 9. června 1918 u stanice Tatarskaja spojení s Čeljabinskou skupinou, téhož dne byla přejmenována na **Východní skupinu**, která své úsilí

34/ Srovnej BORKOVEC, Alois: Na novonikolajevské frontě. In: *Cestami odboje*. 4. Praha 1928, s. 76–79.

35/ Viz SKÁČEL, Jindřich: *Československá armáda v Rusku a Kolčak*. Praha 1926, s. 141–145.

napřela východním směrem, ke spojení s Nižněudinskou a Vladivostockou skupinou.^{36/}

V době, kdy skupinka 7. pluku pomáhala početně slabé části 6. pluku, bylo nutno vyslat výpravu po Altajské trati na Barnaul. Zde obdržel nepřítel značné posily a proti této nepřátelské skupině byl 4. června vyslán oddíl, sestávající z 8. roty, nestrojové roty a malého ruského oddílu pod velením ppor. Jana Česnovského. Část této výpravy prošla pod velením por. Sergějeva bez boje až do stanice Čerepanovo a nepřítel ustoupil k Ust' Talmeňce, přičemž rozebíral trať a ničil můstky. Teprve u Ust' Talmeňky přišli příslušníci 7. pluku do styku s rudými

Dne 9. června byl přepraven rusko-československý oddíl pod velením ppor. 7. pluku Jana Česnovského, který měl nepřítele napadnout vpravo od trati, zničit trať v týlu a útočit. Současně postupovala i skupina frontální. V boji byl ukořistěn jeden bolševický vlak, tři staré hmoždíře, které bolševici vzali z bijského muzea a nabíjeli prachem, hadry a kousky železa, pak kulometry a asi 400 pušek, potraviny a jiné zásoby. Největší ztráty na čs. straně měla ruská dobrovolcká rota, která byla rozbita a zanechala na bojišti spoustu mrtvých a raněných. Padlých bolševiků bylo nalezeno asi 160, většinou zajatců.

Dne 10. června za svítání se vrátila obchvatná skupina k hlavnímu oddílu a ihned bylo započato s opravou trati a odstraňováním překážek. K večeru vyjela celá skupina k Barnaulu. Dne 11. června po malé přestřelce a za pomoci obrněného vlaku byla obsazena stanice Povalicha. Před večerem dne 12. června dorazila 8. rota na stanici Altajská, odkud vede odbočka na Bijsk. Po odbočce byl vyslán ochranný oddíl, kdežto hlavní síly postupovaly až k řece Ob.

Barnaul, ležící na levém příkrém břehu řeky Ob, byl pro bolševiky výtečnou pozicí, na niž byl frontální útok z legionářské strany po několikakilometrové rovině s mnohými rameny řeky Ob možný jen za cenu velkých ztrát. Poručík Karel Husárek, velitel celé barnaulské výpravy, sáhl proto k již osvědčenému prostředku – obchvatu, jehož provedení bylo svěřeno veliteli 8. roty ppor. Janu Česnovskému. Ten pak převzal velení celé obchvatné skupiny, tedy i oddílu pplk. Budkieviče, připojivšího se k němu dne 14. června ve vesnici Voločicha. Byl totiž vyslán na posilu z Novonikolajevska po řece Ob v síle asi 300 ruských dobrovolců. Celý obchvatný oddíl v síle asi 300 mužů se měl pak spojit s barnaulskými bělogvardějci a zachránit neporušený most.^{37/}

Útok na město byl zahájen 14. června. Obchvatný oddíl se přepravil přes Povalichu k řece Ob u přístavu Gonba v noci na tento den a na povozech odejel dále do Voločichy na spojení s pplk. Budkievičem. Oddíl kpt. Jerochina byl poslán na parníku po řece Ob na ochranu levého křídla.

Po spojení se skupinou pplk. Budkieviče byly dány jednotlivým oddílům dispozice pro rozvíjení operací. Barnaul měl být obklíčen půlkruhem. Jednou z částí, které se zapojily do operace, byl III. oddíl praporčíka 8. roty Rudolfa Polnického, v něm 57 dobrovolců 8. roty, kpt. Rakín se 67 ruskými vojáky, 1 kulomet Maxim a 1 strojní puška Chauchat, kpt. Jeremkin se dvěma děly. Operovali na úseku: trať na Semipalatinsk po cestu z Voločichy na Barnaul. K obsazení Barnaulu došlo 15. června 1918. Kořist byla značná: několik vlaků s neporušenými lokomotivami, asi 200 zajatců, okolo 1 000 pušek, neporušený železniční most a mnoho vojenského materiálu.

V druhé polovině června připadl čs. částem, k nimž po srážce u Kabakly přibyla 5. rota, úkol očistit odbočku a město Bijsk. Na dvou osobních parních a dvou motorových loďkách vyjela 8. rota, ostatní čs. části nastupovaly po trati na Bijsk. Překážek však nebylo nikde, neboť v Bijsku obyvatelstvo samo odstranilo bolševickou vládu, takže cesta do Bijska obzvláště pro 8. rotu na osobních parních po široké řece s krásnou vyhlídkou na Altajské pohoří byla vlastně oddechem.^{38/}

Východní skupina se při postupu po magistrále na východ 20. června 1918 v Krasnojarsku spojila s Nižněudinskou skupinou, 11. července 1918 obsadila Irkutsk, ruské město na sibiřské magistrále, 50 km jihozápadně od jezera Bajkal.

Největší překážku v dalším pohybu po železnici na východ představovalo 39 tunelů, velké množství galerií a mostů Kruhobajkalské dráhy. Toho si byla vědoma sovětská strana, která se zde opevnila. Operace k dobytí tohoto území legionáři, již se Miloš Sum zúčastnil, začala 13. července a skončila 20. července 1918, když bolševici vyhodili při ústupu do povětří tři oblouky tunelu č. 39.^{39/}

Po vyplnění všech těchto úkolů na různých bojištích, okolo Barabinska, na Barnaulské a Kolčuginské trati a po pádu Omska, odejel kpt. Radola Gajda na porady do Omska a veškeré dosud ojediněle bojující části 7. pluku byly spojeny. Po druhém Marijinském boji (proražení fronty východně Marijinska) byly soustředěny všechny síly pluku k nástupu po trati na Vladivostok a konečně se vydaly na východ a 28. července dojezdy do Irkutsku. Sem přibyl Miloš Sum téhož dne. Jelikož dosavadní velitel 7. pluku kpt. Gajda byl dne 2. července rozkazem armádního sboru č. 68 povýšen na plukovníka, předal velení pluku kpt. Kadlecovi.

Dne 2. a 3. srpna 1918 byl věnován oddechu před velkou operací s cílem obsadit stanici Murino, odkud hrozil obchvat bolševiků podporovaných střelbou z lodí. Celá skupina se rozdělila na skupinu obchvatnou pod vedením plk. Pepelajeva a skupinu frontální plk. Gajdy (1., 2., 4., 7. a 8. pěší, nestrojová rota 7. pluku, část 8. pluku a menší ruské oddíly).

36/ GALANDAUER, Jan, a kol: *Slovník prvního československého odboje 1914–1920*. Praha 1992, s. 122–123, 156–157.

37/ GALANDAUER, Jan, a kol: *Slovník prvního československého odboje 1914–1920*. Praha 1992, s. 10. FIDLER, Jiří: *Dějiny československých legií v datech*. Praha 2019, s. 230–231.

38/ Srovnej BORKOVEC, Alois: Na altajské dráze. In: *Cestami odboje*. 4. Praha 1928, s. 76–79.

39/ Srovnej ŠEVČÍK, A. Boje u Bajkalu. In: *Cestami odboje*. 4. Praha 1928, s. 175–182; ŽÁK, František: Boje a plavby na jezeře bajkalském. In: *Cestami odboje*. 4. Praha 1928, s. 182–190. ŠMAHEL, Fěda: Třicet devět tunelů. In: *Cestami odboje*. 4. Praha 1928, s. 190–198. ŠTEIDLER, E.: Likvidace bajkalské fronty. In: *Cestami odboje*. 4. Praha 1928, s. 204–206.

Zbořený tunel č. 39 na Kruhobajkalské dráze

Akce byla zahájena 4. srpna 1918 a skončila 7. srpna po tři hodiny trvajícím boji s bolševiky na stanici Murino. Byly ukořistěny dva obrněné vlaky, čtyři děla, 15 strojních pušek, sedm vlaků, bylo vzato asi 2 500 zajatců,

Části skupiny plk. Radoly Gajdy, které po odeslání amurské výpravy zůstaly na hlavní trati, pokračovaly v cestě přes Čitu na východ a sešly se dne 31. srpna s hlídkami atamana Grigorije Michajloviče Semjonova na řece Ononu. Následujícího dne se sešly v Olovjanné, asi 200 km jihovýchodně od Čity, štáb atamana Semjonova, části plk. Radoly Gajdy a generála M. K. Diterichse, tj. vladivostocká skupina projíždějící Mandžuskem, a japonské oddíly.^{40/}

Tím se dostala do rukou čs. jednotek celá železnice od Volhy až do Vladivostoku. K datu 1. září 1918 byly zakončeny tříměsíční operace Československého armádního sboru v Rusku, vedoucí k úplnému obsazení magistrály od Volhy až k Vladivostoku v délce 7 500 km. Zůstávala jen ještě jedna velká starost o čs. skupiny vojsk, bojujících dosud na Urale.

Všechny části 7. pluku skupiny plk. Radoly Gajdy se vrátily po splnění těžkých úkolů do Irkutsku, kam za nimi postupně dojely též části 7. pluku Vladivostocké skupiny. Po soustředění byl pluk reorganizován, doplněn výstrojí a výzbrojí a silně prořídlá 9. rota doplněna. Dne 3. září 1918

40/ Viz KLECANDA Vladimír: *Operace československého vojska na Rusi v letech 1917–1920*. Vojenské rozhledy, 1920, č. 4, s. 261–262. Srovnej DOBŠÍK, František: *Spojení skupiny Gajdovy s Vladivostockou v Olovjané*. In: *Cestami odboje*. 4. Praha 1928, s. 209–211.

byl z podplukovníka na plukovníka povýšený Eduard Kadlec generálem Gajdou ustanoven velitelem II. střelecké divize a velení pluku převzal kap. Ludvík Jančík.

Po reorganizaci se nacházel 7. pluk asi v této sestavě: velitelství pluku (velitel kpt. Ludvík Jančík, jeho pomocníkem kpt. Josef Papež, pobočníkem por. Josef John), I. prapor (velitel podkpt. Jač, pobočníkem stř. Jaroslav Hýbner), II. prapor (velitel podkpt. Hejda, pobočníkem prap. Rostislav Súkop), III. prapor (velitel kpt. Josef Nosek, pobočníkem prap. Josef Jandík), kulometný prapor (velitel kpt. Jiří Čermák), obozná rota, kombinovaná setnina, policejní komanda, plukovní hudba, komanda strojních pušek Chauchat, sapérná komanda (rozdělená na tři čtyři k dispozici jednotlivým praporům), komanda horských děl (plukovní dělostřelectvo), telefonní oddíl a jízdní rozvědka. K dispozici byl zdravotní personál s plukovním lékařem kpt. zdravotní služby MUDr. Robertem Pytlíkem a zubní kabinet pod odborným vedením zubního technika Karla Valtý.

V Irkutsku se celý pluk zúčastnil 28. září 1918 slavnosti čtyřletého výročí založení České družiny, sokolského cvičení na Zvězdočce a alegorického průvodu městem. Dne 1. října vykonal generál Gajda přehlídku pluku.

Tatarská Birma – Lebeděvka – Kungur

Přišel ale rozkaz, aby příslušníci 7. pluku jeli ze stanice Olovjannaja zase zpět. Na aktuálnosti získala uralská fronta, označení velitelství a jednotek čs. a ruských vojsk, bojujících na podzim a v zimě 1918 na středním Uralu. Název vznikl při reorganizaci sil Jekatěrinburské skupiny, improvizovaného seskupení sestávajícího z 2. střeleckého pluku Jiřího z Poděbrad a 3. střeleckého pluku Jana Žižky z Trocnova a Kurganského praporu, po příjezdu velitelství a štábu 2. střelecké divize počátkem října 1918. Od 6. října 1918 převzal velení fronty od plk. Sergeje Vojcechovského generál Radola Gajda. Postupně mu byly z čs. jednotek podřízeny všechny pluky 2. střelecké divize, dále pak 3. střelecký pluk Jana Žižka z Trocnova, I. úderný prapor a prapory 9. střeleckého pluku Karla Havlíčka Borovského a 12. střelecký pluk M. R. Štefánika, z ruských vojsk pak několik divizí kozáků a armády tzv. sibiřské vlády.

Koncem října 1918 se ale začaly objevovat neblahé následky neustále slibované, ale nikdy neuskutečněné pomoci spojeneckých vojsk. Obvyklé veselí dobrovolců zmizelo, místo něj se dostavila vzájemná nedůvěra a podezřívavost. Po zprávách o vzniku samostatné Československé republiky se nálada ve vojsku ještě zhoršila.

Ve dnech 6. a 7. října 1918, s prvním sněhem, opouštěly nově sestavené ešelony 7. pluku irkutskou stanici a vrátily se do Omsku, centra Sibíře (2 500 km), odkud se legionáři vydali směrem na sever a již 18. října dorazil 7. pluk na zastávku č. 61 na Permské dráze před Kungurem (1 200 km) mezi Jekatěrinburgem a Permlem, přičemž urazili celkem 3 700 km.

K dobytí města Kunguru bylo třeba začít operace pod Molebským závodem, k tomu byl určen právě 7. pluk. Během 18. října se vydaly jeho části, zásobené 300 náboji, 2 ručními granáty a potravinami na čtyři dny pro muže, na pochod k Molebskému závodu. Při stoupání do prvního kopce bylo slyšet již dělostřelecký boj u Kordonu. Cesty byly takřka neschůdné, povozy každou chvíli uvázly v blátě a celá kolona se trhala. Kulometry musely být přenášeny a povozy ručně vytahovány. Během noci na 19. října a časně ráno toho dne dorazily jednotlivé oddíly pluku do Molebského závodu, kde chvíli odpočívaly.

Ráno 19. října postupoval I. a II. prapor pluku na Tatarskou Birmu, ostatní části zatím odpočívaly. Čtvrtá rota byla určena jako boční ochrana s úlohou obsadit Ruskou Birmu, nebude-li nepřátelský odpor příliš silný. Před Tatarskou Birmou zaujal II. prapor frontovou linii, kdežto I. prapor dostal úlohu obchvatným manévrem donutit protivníka k opuštění jeho pozic. Celá operace se však nezdařila, a to proto, že vojsko bylo dlouhými pochody příliš unavené a pro začínající chladné, mrazivé noci jen lehce oblečeno. Největší, nejtrvalejší, přímo demoralizující následky měla chyba, učiněná následkem nejasných dispozic. Situace se tím tak komplikovala, že jedna část narazila neočekávaně na dobře maskovanou a silně obsazenou nepřátelskou pozici. Utrpěnými zbytečnými ztrátami se nálada vojska nepovznesla. Ústup po utrpené porážce byl sice krátký, ale takřka neorganizovaný. K večeru téhož dne došel i III. prapor, který mezi 20. až 24. říjnem zaujal pozice před Tatarskou Birmou. První a II. prapor měly v tu dobu obsadit vesnici Lebeděvku, ale marně.

Hrdost a sebevědomí, dosavadní dobré vlastnosti dobrovolců, zmizely, k tomu se přidružila příroda se svými začínajícími krutými mrazy. Objeví se již první boje neschopní vojáci následkem omrznutí údů. Ale ani III. praporu v pozicích před Tatarskou Birmou se nevedlo lépe. Neustále měněné dispozice, nepřesné zprávy o nepříteli apod. zavinily zbytečné ztráty a vojenský neúspěch, který samozřejmě působil na nepříliš bojovnou, podlomenou náladu vojáků. Takřka všechny části, které přijely z východu na Uralskou frontu, byly již morálně nalomeny a neúspěch u Tatarské Birmy dal příležitost k vnějšímu projevení této nálady. Nepříliš silné roty na velkých úsecích (průměrně 130 mužů na 1,5 km) stály proti deset- až dvacetkrát silnějšímu nepříteli. K tomu všemu se ještě začínala šířit nenávisť ruských vojáků k Čechoslovákům, podporovaná ruskými vyššími důstojníky, kteří byli mnohdy Čechoslovákům podřízeni, což pokládali za nečestné.

Po opětovém marném pokusu o dobytí pozic se stáhly části 7. pluku do Molebského závodu. V noci na 27. října bolševici vyklidili bez dalšího náporu své pozice pod Tatarskou Birmou a II. prapor je pak obsadil.^{41/}

Po oddechu v Molebském závodě odešel 7. pluk dne 29. října k zastávce č. 61 a 59 a tam byl naložen do ešelonů. Všechny části této frontové

skupiny byly vystřídány částmi ruskými a odvezeny na oddech. Ešelony 7. pluku byly dirigovány do Tjumeni. Po tamnějším pobytu od 3. do 10. listopadu byly odeslány dále na stanici Jegoršino. Zde strávil pluk dobu od 11. do 16. listopadu. Dne 9. listopadu 1918 převzal mjr. Josef Váňa v rozkaze II. střelecké divize velení 7. střeleckého pluku. Dosavadní velitel major Ludvík Jančík byl jmenován jeho pomocníkem, major Josef Papež velitelem I. polního praporu. V den převzetí pluku majorem Váňou odejel I. prapor do Jekatěrinburgu, centra uralské oblasti, za účelem převzetí plukovního praporu. Dne 10. listopadu 1918 se shromáždily na Monastýrském náměstí v Jekatěrinburgu ve čtvrtci části pluků II. stř. divize. Prapor 7. stř. pluku byl zhotoven v Moskvě slovenskými a českými dámmi, o čemž svědčí věnovací nápisy na třech stuhách, bílé, modré a červené. Na bílé stuze červeným písmem je: 7. československý Tatranský pluk, na modré bílým písmem Za tú našu Slovenčinu a na červené bílým písmem na jedné straně: Tatranskému pluku venujů a na druhé straně: moskevské Slovenky a Češky. Hlavní zásluhu o zhotovení praporu připadla vůdci ruských Slováků-kolonistů panu Országhovi a jeho choti.

Dne 16. listopadu byly vlaky 7. pluku směřovány přes Jekatěrinburg, Kuzino a Utkinský závod. V době odjezdu na novou frontu se vynořily zprávy o kapitulaci Ústředních mocností. Všeobecně se vzrýhala touha po domově. Pocit hořkého zklamání pak dovršily události z 18. listopadu 1918 v Omsku. Tamní „všeruskou“ esersko-menševickou vládu – tzv. Direktorium, která si svými prohlášeními o pokračování války proti Němcům na podzim 1918 získala sympatie legionářů, svrhla skupina ruských vyšších důstojníků a nastolila v Omsku vládu „vrchního vládce a diktátora vši Rusi“ admirála Alexandra V. Kolčaka. Očividná krize vojska vyústila do jednoznačného závěru odejít domů, vyjadřovaného výmluvným heslem – „Do bot Sibíř!“^{42/}

Vlaky dorazily 22. listopadu ke stanici Uň, na Lysvenské dráze, pluk zůstal stát na trati mnohdy uprostřed lesů. Měl být nasazen do bojů na frontě, ale k veliteli na poslední chvíli přišla deputace dobrovolců 7. roty a prohlásila, že pluk do boje nepůjde. Jako důvody byly uváděny převrat v Omsku (admirál Alexandr V. Kolčak), neprovedení voleb do sněmu a plukovního zastupitelstva, neinformovanost vlády doma, neustálé srážky vlaků, záhadné mizení bratrů v týlu aj.

To dalo podnět ku vrácení pluku zpět do týlu. Dne 25. listopadu byly vlaky pluku odeslány na Kuzino a odtud na Sargu na Permské dráze. Velitelství pluku a I. prapor zůstal v Kuzině, II. a III. prapor v Sarze. Měly určení jako záloha Jekatěrinburské skupiny. Všeobecné mínění dobrovolců bylo, že do svolání a rozhodnutí „sněmu čs. vojska na Rusi“ se nebude zasahovat do válečných operací. Dne 30. listopadu byly provedeny volby do plukovního zastupitelstva.

41/ Srovnej ŠEVČÍK, A.: Z bojů 7. pluku u Molebského závodu. In: *Cestami odboje*. 4. Praha 1928, s. 355–358.

42/ V noci na 18. listopadu 1918 ministr války a námořnictva viceadmirál Kolčak provedl puč a svrhl Všeruskou prozatímní vládu. Část členů vlády byla zadržena do vězení a část se podílela na utvoření Kolčakovy Omské vlády. Viz FIDLER, Jiří: *Dějiny československých legií v datech*. Praha 2019, s. 276, 294.

Ruská zima, M. Sum uprostřed sedící ve třetí řadě zdola, 1918/1919

Příslušníci 7. roty, dva důstojníci a 96 střelců, byli rozkazem velitele II. divize generála Radoly Gajdy, vyškrtnutí ze seznamu pluku a odesláni do Omsku, kde vytvořili trestní rotu II. střelecké divize.^{43/}

Na stanici Kordon dne 19. prosince 1918 dostal velitel pluku mjr. Josef Váňa od velitele kungurské fronty pplk. Lva Prchaly ústní rozkaz: S jedním praporem 7. pluku má zaútočit ze stanice Tulumbassy na Šumkovo-Spass Bardinskoje-Kišert a dále na jihozápad ve směru na Bušujevskuju. Zde měl převzít velení jižní skupiny (8. čs. pluk, I. prapor 5. čs. pluku) operující mezi Suksunským závodem a stanicí Kišert v severozápadním směru na Kungur. Této skupině bylo nařízeno operovat tak, aby ráno 21. prosince, soustředěna u Bušujevské, nastupovala na Kungur.

Od stanice Tulumbassy musel být postup proveden pěšky, jelikož železniční most byl zničen. Roty byly zásobeny potravinami na čtyři dny a 250 náboji pro muže. Zimních oděvů a kožichů byl již dostatek. Od stanice Šumkovo byl postup proveden na selských saních.

Skupina mjr. Ludvíka Jančíka (I. a II. prapor 7. pluku, II. a III. prapor 5. pluku) měla vyrazit ráno dne 21. prosince ze stanice Kišert podél trati na Kungur. Severně trati operující Uralská divize generála Golycina měla útočit na západ a zahradiť nepříteli cestu na Perm. Jižně od Suksunského závodu operující Irkutská divize měla odříznout ve směru severozápadním nepříteli cestu na Osu.

Pro obtíže a neorganizovanost celé služby na trati mohl III. prapor 7. pluku vystoupit ze stanice Tulumbassy teprve v pozdních odpoledních hodinách dne 20. prosince. Na stanici dorazila nejprve 9. a 10. pěší a 3. kulometná rota, které se ihned vydaly do Spass Bardy, kam k 22. hod. došla i 11. a 12. rota. Ve Spass Bardě celý III. prapor přenocoval. Druhý prapor pluku vyšel z Tulumbassy teprve k půlnoci téhož dne. Vystoupení I. praporu 7. pluku z ešelonů nebylo v brzké době možné, a proto měl obdržet zvláštní úkol.

Jižní skupina Kungurské fronty nemohla dne 21. prosince zaútočit z výchozího postavení, jelikož její jednotlivé oddíly byly na svém postu-

pu nepřátelským odporem zdržovány. Dne 21. prosince v 5 hodin došel II. prapor pluku do Spass Bardy, odkud III. prapor, velitel jižní skupiny mjr. Josef Váňa a velitel skupiny mjr. Ludvík Jančík v 8 hodin odešli do Kišerti. V 11.30 hod. hlásila hlídka 5. pluku, jehož jedna část postupovala z Kišerti, že zastávka č. 56/A je nepřitelem opuštěna. Mezitím II. prapor 7. pluku postupoval podél trati ze Spass Bardy do Kišerti, kam došel ve 12 hod. Po jeho příchodu odešel III. prapor 5. pluku. Ve 22.30 hod. odešel II. prapor 7. pluku z Kišerti a přišel do Kunguru dne 22. prosince v 5 hodin, III. prapor pluku vyrazil dne 21. prosince v 23 hodin z Kapustina a došel do Kunguru dne 22. prosince v 6 hod. Dva prapory 7. pluku byly nyní v Kunguru ubytovány v západní části a jako i jiné pluky postavily ve svém obvodu stráž. Panoval ukrutný mráz, celý kraj byl pokryt vysokou vrstvou sněhu. Teploměr ve stanici Kungur ukazoval v noci z 21. na 22. prosince - 40 °C.

Současně s postupem III. praporu 7. pluku z Kunguru na Popovuju, Polevuju a Tichanovo měl II. a I. prapor pluku útokem na střed bolševických pozic obsadit Zaireckoje a zabránit bolševikům ústup na Jergač a po silnici na Žilino.

Miloš Sum přišel s II. praporem pěšky ve velkých mrazech do Kunguru 22. prosince 1918. Hned 23. prosince v 8 hodin se dal II. prapor pod velením kpt. Hejdy, podporován na levém a pravém křídle částmi 8. pluku, na pochod směrem na Krestovozdviženskoje a zastávku č. 55. Ve 12 hodin byly hlavní síly v Usachvě a rozvědky před Krestovozdviženskoje. Velení na tomto úseku převzal mjr. Ludvík Jančík. V Krestovozdviženskoje a Usachvě se dostaly jednotky pod palbu z velmi dobrých bolševických pozic na řece Sylvě, jejíž břeh byl pro útok jednotek 7. pluku nezpůsobitelný. Na zastávce č. 55 stál nepřátelský obrněný vlak. Mjr. Ludvík Jančík po prohlídce pozic dal ihned rozkaz k energickému útoku, který zahájila 8. rota. Ostatní rotý II. praporu a I. prapor, který přibyl ve 22 hod., byly zatím v záloze. V silných mrazech vypovídaly kulometry službu a nastupující linie byla kromě toho v prudkém nepřátelském ohni nucena k defenzivě. Přidělená dvě polní děla nemohla nepřátelský obrněný vlak a dělostřelectvo držet v šachu. Před večerem téhož dne byla 8. rota vystřídána 5. rotou, neboť po celodenním pobytu v otevřeném poli ve sněhu, za - 36 °C měla ztráty způsobené zmrzlými a raněnými.

Těžké boje v oblasti Kunguru a Niž. Tagilu během října 1918 značně vyčerpaly čs. jednotky, které musely být postupně stahovány k ochraně magistrály a které se již nezúčastnily útoku generála Radoly Gajdy na Perm a jeho dobytí 24. prosince 1918. Po Kolčakově převratu v listopadu 1918 došlo k dohodě o odchodu čs. jednotek z Uralské fronty, následkem toho byly zbylé ruské vojenské jednotky koncem prosince 1918 přejmenovány na Sibiřskou armádu, velitelem které sice zůstal Radola Gajda, ale již bez čs. jednotek.^{44/}

43/ Srovnej Kyncl, Josef: Na šikmé ploše. In: *Cestami odboje*. 4. Praha 1928, s. 385–397.

44/ Viz KLECANDA Vladimír: *Operace československého vojska na Rusi v letech 1917–1920*. Vojenské rozhledy, 1920, č. 4, s. 262–263.

Ochrana magistrály

Po postupném stahování z povolžské i uralské fronty od října 1918 z důvodu naprosté vyčerpanosti vojáků se stala úkolem čs. legií v Rusku ochrana týlu armád admirála Alexandra V. Kolčaka, především krytí magistrály od zimy 1918 do jara 1920. Na základě rozhodnutí Odbočky ČSNR na Rusi, potvrzeného čs. ministrem války M. R. Štefánikem, předaly čs. jednotky do poloviny ledna 1919 své bojové úseky ruským vojskům. K 15. lednu 1919 byl štáb Československého armádního sboru v Rusku v Čeljabinsku reorganizován ve štáb vojska, velitelem byl jmenován generál Jan Syrový, náčelníkem štábu pplk. Bohuslav Všetická. Štáb vojska a 2. střelecké divize sídlil v Omsku, štáb 1. střelecké divize Husitské v Irkutsku a štáb 3. střelecké divize v Krasnojarsku. K 1. února 1919 rozkazem ministra wojenství generála M. R. Štefánika v důsledku reorganizace vzniklo **Československé vojsko na Rusi** jako organická součást všech branných sil Československé republiky. Jeho organizace byla následující: Štáb čs. vojska na Rusi, tři střelecké divize, jeden záložní pluk, jeden úderný prapor, jedna jízdní baterie, dva jezdecké pluky, telegrafní rota, radio-telegrafní rota, jedna automobilní rota, letecký oddíl, obrněný vlak Orlík, strážní rota, tři vojenské nemocnice, zvěrolékařská nemocnice, koňský záložní dvůr, intendantstvo, dělostřelecké, technické a lékárnické sklady a Vojenské útvary Dálného východu.

Každá střelecká divize měla čtyři střelecké pluky, pluk lehkého dělostřelectva, těžký dělostřelecký divizion (oddíl), muniční dělostřelecký divizion, technickou rotu, divizní nemocnici, zvěrolékařskou nemocnici a divizní intendantstvo.

Velitelem čs. vojska byl ustanoven generál Syrový, náčelníkem štábu podplukovník Všetická. Velitelem I. divize byl plukovník Voženílek, II. divize plukovník Krejčí a 3. divize podplukovník Prchala. Velitelem vojenských částí Dálného východu byl generál Čeček.

Reorganizace vojska vyplývala ze změny jeho úkolů. Pluky převzaly rozkazem generála Syrového z 27. ledna 1919 od února úseky sibiřské magistrály v celkové délce 3 000 km od Novonikolajevska do Irkutsku u Bajkalu jako operační území čs. vojska. Druhá divize měla kontrolovat úsek dlouhý 890 km Novonikolajevsk–Tomsk, 3. divize 960 km, Ačinsk – Nižněudinsk, 1. divize úsek 500 km Nižněudinsk – Irkutsk. Po zaujetí vykázaných úseků jednotlivé pluky střežily 20 km široký koridor podél trati, v dubnu 1919 potlačily sovětské povstání na Sibiři a odrážely diverze sibiřských partyzánů. Na konci podzimu 1919 pak zahájily postupnou evakuaci směrem na Vladivostok a připravovaly se na evakuaci do ČSR.

Reorganizace souvisela se zrušením Odbočky ČSNR na Rusi a převedením jejích kompetencí na pět odborů ministerstva wojenství (politické oddělení, vojenská správa, finanční správa, vojenský inspektorát a vrchní kontrola). Plnomocníkem vlády ČSR pro Rusko byl jmenován Bohdan

Pavlu, nejvyšším velitelem čs. vojska a zároveň všech dohodových jednotek generál Maurice Janin. Při Štefánikově nepřítomnosti měl všechny problémy řešit tzv. Zvláštní sbor pro Rusko, zřízený 17. ledna 1919. Byly zrušeny všechny volené zastupitelské orgány (Sněm čs. revoluce) rozkazem č. 588 z 16. ledna 1919, uveřejněném až po Štefánikově odjezdu 28. února 1919.

Tím byla zrušena vojenská samospráva a do značné míry i dobrovolnický ráz vojska, což vyvolalo vlnu odporu v řadách vojáků a organizování sjezdu vojenských zástupců navzdory zákazu.

Již 1. ledna 1919 bylo operativním rozkazem Kungurské skupiny přikázáno 7. pluku zaujmout linii vesnic Karjevo–Zelenkovskaja–Jaberevo a tuto obrannou pozici držet. Příštího dne vyšel celý 7. pluk směrem k uvedeným vesnicím na řece Ireň. Dne 3. a 4. ledna vystřídal partizánské oddíly poručíka Ryčagova a společně s 1. eskadronou 2. čs. jízdního pluku a setninou kozáků zaujal jemu přikázaný úsek. Nepřítel měl obsazeny vesnice na protějším břehu řeky ve vzdálenosti asi jednoho kilometru. Velikou zálibou bylo „dráždit“ bolševiky, jak se říkalo. Obvyklá nálada v pluku se zase vracela a každý jako by byl již dávno zapomněl na to, co se před odjezdem na frontu stalo. Pluk byl zase tentýž, jako kdysi na magistrále, Bajkalu a Kaulu (od roku 1972 Kabarga).

V důsledku náporu nepřítele začalo na úseku 8. pluku a ruských partyzánů 13. ledna vyklizení vesnic Mědjanskoje, Sudínskoje a Čertakovo. Tím bylo úplně odkryto levé křídlo 7. pluku. Proto I. prapor po vyklizení Ščelkanky obsadil Ovčínikovo, III. prapor se stáhl do Klimichy a Guban, II. prapor do Opačevskoje a Gryban.

O den později v 1.30 hod. byly na rozkaz velitele skupiny odeslány 5. a 8. rota s kulomety na posilu 8. pluku do vsi Běloje Ozero. Po příbytí na místo určení hlásily, že ves Běloje Ozero je legionáři již vyklizena a rudými neobsazena. Tataž část byla pak odeslána k obsazení vsi Kurilovo, aby Ordinskoje, velmi důležitý bod v týlu legií, bylo alespoň částečně chráněno. V Ordinskoje (Orda) se sbíhaly všechny silnice a cesty v týlu a nepřátelský obchvat by měl přímo katastrofální následky. Dle rozkazu štábu fronty obsadil 7. pluk do 12 hodin dne 14. ledna novou linii Karjevo–Turajevka–Ovčínikovo–Klimich–Privyky–Verch Kungur–Kurilovo.

Po soustředění nastoupily všechny části pluku ještě 15. ledna zpáteční pochod na Kungur z Ordinskoje přes Bušujevku–Lobancevo–Kišert–Medvědovo. Dne 19. ledna dorazily do vesnic Verch Lok, Burilovo, Pasovaja Gora a odsud se měly pohybovat k nakládání do vlaku na zastávce číslo 59 a stanici Kordon.

Dne 25. ledna odjely konečně všechny části 7. pluku směrem na Kuzino, konkrétně Miloš Sum ze stanice Šalja na trati Jekatěrinburk–Perm. Pohyb na východ byl velmi pomalý, jelikož trať byla z poloviny přeplněna prázdnými ruskými vlaky jedoucími na frontu. Velké chuti do boje již nebylo, což způsobily tehdejší politické poměry po Kolčakově převratu. Pro nemožnost dopravit ešelony až k linii fronty musel 7. pluk nasedat do vy-

prázdněných ruských a z fronty jedoucích vlaků. Až v Kuzině 4. února a v poblíž ležících stanicích přešel do svých stálých ešelonů.

Tomsk

Teprve 17. března přibyl I. prapor a velitelství pluku po cestě dlouhé 2 100 km do Tomsku, 266 km severně od Novosibirsku, nebo 579 km západně od Krasnojarska. Za nimi dojížděly pak i ostatní části pluku, Miloš Sum 20. března, nakonec i větší část 7. roty, nacházející se do této doby ve vyšetřovací vazbě v Tjumeni. Pluk byl nyní pověřen ochrannou službou na železniční odbočce, 87 km dlouhé, vedoucí z Tajgy do Tomsku. První dny bylo nutno dohlížet také na pořádek a bezpečnost ve městě samotném. Ihned po přibytí a obdržení nového úkolu byl zkonstruován provizorní obrněný vlak Janošík č. 1, jelikož později byl sestaven i Janošík 2.

Město Tomsk bylo tou dobou jako na sopečné půdě. Jak pravicové, tak levicové politické strany chtěly československé vojsko získat pro své plány. Dokud byla vláda admirála Alexandra V. Kolčaka u většiny obyvatelstva v přízni, tj. dokud neukázala své pravé cíle, byla služba na magistrále odůvodněna. Jakmile však svým jednáním upadla v nenávist a nebyla jen bolševikům, ale i ostatním vrstvám obyvatelstva, vyjímaje reakcionářské, nepřátelskou, nebyla služba československého vojska ničím jiným než podporováním této vlády a tím nepřímo se stalo i československé vojsko obyvatelstvu nenáviděným.

Vlaky na Tomsku II stály na improvizované, technickou (inženýrskou) rotou II. střelecké divize postavené slepé koleji za nádražím v pěkném březovém lesíčku. Nedaleko od nádraží Tomsk II v kasárnách bývalého 42. Tomského pluku byl zřízen klub s čítárnou, divadlem, přednáškovou místností apod. Život legionářů se přes veškerou tíhu ochranné služby dostával do normálních kolejí. S příchodem jara se objevily zase již známé ozdoby vagonů, prováděné ještě s větší zručností. Na stanici Tomsk II stojící ešelonu byly jakoby v zahrádkách, takřka u každého vagonu byla pro pohodlí jeho obyvatel postavena březová besídka, v ní stolky a lavičky, kolem ní květinová zahrádka. Péči „amerického strýčka Mr. Rileyho“ byl v lesíčku nedaleko ešelonu zřízen klub, později i biograf v přírodě. Na stanici Tomsk I, stojance II. praporu, bylo zřízeno divadlo v přírodě, hojně navštěvované.

Den 1. května byl čs. posádkou v Tomsku jako vždy důstojně oslaven. Následujícího dne se konala na žádost, pronesenou na táboru konaném předchozí den, schůze sjezdových a rotných delegátů 7. pluku s představitelům vlády Bohdanem Pavlů za přítomnosti gen. Jana Syrového. S příchodem jara a vzhledem k délce pobytu zahájily osvětové sbory opět svou činnost. Dne 28. května byla uspořádána osvětovým kroužkem pluku v „Obščestvennom sobraní“ akademie za účinkování plukovní hudby, pěveckého kroužku pluku a sokolského družstva. Třebaže představení bylo velmi zdařilé, prošla akademie bez ohlasu u ruské veřejnosti, která ne-

Miloš Sum, Tomsk, 27. 7. 1919

František Sum, Tomsk, 21. 7. 1919

mohla nebo lépe řečeno nechtěla rozumět. V tutéž dobu zavítal do Tomsku dramatický kroužek IOOMV (informačně-osvětový odbor ministerstva vojenství), který uvedl několik pěkných představení, přístupných jak čs. vojsku, tak ruské veřejnosti. Symfonický orchestr IOOMV uspořádal ve dnech 30. května, 1. a 3. června v sále „Obščestvenného sobraní“ tři koncerty, přístupné odpoledne čs. částem a večer ruskému obyvatelstvu. Snaha čs. činitelů nezůstala přece bez účinku, tyto koncerty dokázaly ruskou veřejnost již upoutat.

Dne 5. července byla československými částmi na obou nádražích uspořádána oslava památky Jana Husa. Sokolské družstvo pluku neopomenulo propagovat sokolskou myšlenku, ideje a výcvik mezi ruským obyvatelstvem. Ve dnech 14. a 28. září byla pořádána veřejná sokolská cvičení za zdařilého spoluúčinkování ruské školní mládeže. Fotbalové mužstvo pluku sehrálo několik zápasů s místním ruským mužstvem „Ves Tomsk“ a s mužstvem anglické mise, vždy vítězně. Mimo to bylo hráno i s mužstvem 6. a 8. pluku.

Po rozšíření ochranného úseku dráhy se střídaly části pluku, takže byl vždy poloviční počet rot rozmístěn po magistrále a druhá polovice stála v Tomsku, rozdělena po obou nádražích Tomsk I a Tomsk II. Po určité lhů-

Desátník M. Sum, 1. zprava, se skupinou spolubojovníků, 1919

tě byla prováděna směna. Dne 20. června 1919 bylo rozdělení následující: Na stanici Tomsk II: velitelství pluku a III. prapor, na stanici Tomsk I: 5., 7. a 8. rota, na stanici Tajga 6. rota, na stanici Ojaš 1 pěší a 1 kulometná rota, na stanici Topki (Kolčuginská dráha) půl 4. roty, na stanici Kolčugino druhá půl 4. roty, na stanici Kemerovo 3. rota, po stanicích úseku od Novonikolajevska do Tajgy byla rozdělena 2. rota. Později byla oblast působnosti rozšířena i na kamenouhelné doly Anžerská a Sudženka.

Celá posádka Tomska, v tom i 7. pluk, byla několikrát přehlížena velitelem čs. vojska na Rusi gen. Janem Syrovým, anglickým generálem Bowesem a vrchním velitelem spojeneckých vojsk v Rusku gen. Mauricem Janinem. Kromě toho byly slavnostně vzpomenuy výroční dny čs. ozbrojeného vystoupení na Sibiři, založení Družiny a prvé výročí samostatnosti Československé republiky.

Ochranný úsek pluku byl v srpnu 1919 rozšířen. Celkem to pak byl úsek v délce asi 373 km. V Tomsku se pohybovalo množství podezřelých živlů a v Kemerově a Kolčugině pracovalo několik tisíc nepřátelsky nalděných dělníků. Železniční doprava byla v kritickém stavu, nádraží přeplněna uprchlíky a raněnými.

Vyměňování částí pluku bylo nemožné, neboť nebylo čím. U všech částí bylo pozorovat krajní duševní a tělesnou únavu. Ústupem sibiřské armády se stal okruh II. střelecké divize a tím i 7. pluku nejbližším týlem. S ústupem spojené nepořádky a panika působily nepříznivě i na náladu částí. Strážní služba, konaná do nedávna dosti dobře, byla ohrožena.

Při ohromném rozsahu ochranného pásma železničním úsekem byla jakákoliv osvětová činnost pluku nemožná. Drobné slavnosti jen na chvíl-

Skupinové foto v březovém lese, M. Sum sedící v dolní řadě první zleva, 1919

ku obveselovaly službou unavené legionáře, ale nebyly s to rozveselit je docela a dát jejich myšlenkám jiný směr. Jednotvárný a osamocený život na stanicích a zastávkách odkazoval legionáře na vlastní společnost, na život poustevníků. Náladu vojska trochu uklidňovala pošta z vlasti, která docházela od konce srpna nejen zajatcům, ale i legionářům častěji a pravidelněji.

V září 1919 bylo možné pozorovat změnu nálady vojska k horšímu ve smyslu chování se vojinů k vojenským povinnostem, přičemž nelze říci, že by tyto nebyly jimi chápány. Uklidnit vrění v legionářských jednotkách se pokoušela vládní delegace, která přijel do Vladivostoku 12. srpna 1919 a vydala se na cestu k útvarům rozmístěným podél magistrály – jejím vedoucím byl poslanec F. V. Krejčí.

Dne 4. října dojela již netrpělivě očekávaná do Tomska a téhož dne večer byl na její počest v klubu jihoslovanského pluku uspořádán večírek s programem hudebním, pěveckým a sokolským a jednoaktovkou F. Svobody Mlsáníčko. Poselstvo přivezlo první vážnou zprávu o evakuaci do vlasti. Delegace byla u 7. pluku přijata celkově klidně. Přijela asi za měsíce po tom, co asi 25 střelců 11. roty stojící v Tomsku odepřelo odjet se svou rotou na směnu 1. a 2. roty na ochranné službě v Bolotné. F. V. Krejčí uklidnil legionáře slovy, pronesenými v Novém divadle v Tomsku 6. října.

V říjnu se nálada poněkud uklidnila, ale jen přechodně. Napětí zůstalo, neboť začínala zima a vozy na ni nebyly zařízeny. Za dlouhých večerů, kdy se legionář neměl možnost zaměstnávat četbou, jelikož se nedostávalo petroleje a svíček a nemohl se pro svůj malý plat zúčastnit zábav, byl odkázán čistě na tu teplušku, kde se z nedostatku jiné látky k debatě

Sokolský den v Tomsku 28. 8. 1919

přetřásaly vždy jen otázky vnitřního rázu, otázka odjezdu, výroky členů delegace apod. Nebylo slyšet nic jiného než politizování a kritiku. Provedené zvýšení služného se považovalo za almužnu. Celý plat byl nepatrný a nepřiměřený ku stávající a neustále stoupající drahotě.

Před začátkem částečné evakuace z oblasti západně od Tajgy začínala být nálada opět kritickou, služba totiž úplně vyčerpávala. Od listopadu, kdy opravdu začala zima, byl pocítován nedostatek teplých oděvů. Překotný ústup sibiřské armády a panika v zázemí byly hlavní látkou rozhovorů v těpluškách. Nevěřilo se nikomu, začínalo se vzpomínat na delegáty a schvaloval se jejich názor, že pobyt v Sibiři nepřinese žádný užitek a jen zbytečné ztráty. Teprve když pražská vláda v listopadu 1919 Bohdana Pavlu odvolala a nahradila jej ve funkci Václavem Girsou, se nálada v československém vojsku uklidnila.

Prostředkem k zastavení úpadku nálady byl co nejrychlejší odjezd domů. Konečně se začínaly vlaky, stojící dosud západně od Tajgy (6. pluk) pohybovat. Jejich průjezdem se dostavilo u 7. pluku jakési uklidnění. V době neúspěchu kolčakovské armády přijížděly do Vladivostoku lodě určené k přepravě čs. vojska do vlasti. To muselo před zhroutilou frontou sibiřské armády ustupovat ke svému cíli – Vladivostoku. Pro jízdu na takovou vzdálenost ale bylo nutné uhlí a řádně fungující železniční aparát.

Dlouhý pobyt v Tomsku skončil 26. listopadu 1919, kdy vyjel 7. pluk z Tomsku s úlohou postupně nahrazovat části 4. pluku na úseku Zima–Polovina. Odjezdem posledního vlaku z kamenouhelných dolů Sudženka, Michelson, kde pobýval Miloš Sum od 11. listopadu 1919, a Anžerská byl tento rajon mimo dosah čs. vojska, kterému zůstávaly na území Sibíře pouze čeremchovské doly.

Velitelství pluku došlo 14. prosince do stanice Zima, kde zůstalo až do dalšího odjezdu na východ, přičemž urazilo vzdálenost 1 500 km. Ostatní části pluku byly rozděleny takto: na stanici Kimiltej 12. rota, na stanici Zima velitelství pluku, strážní oddíl, zásobovací vlak, plukovní hudba a obrněný vlak Janošik 1, na stanici Tyret velitelství III. praporu a 9. rota, na stanici Zalary 10. rota a plukovní vozba, na stanici Zabituj 11. rota, na stanici Griševo 3. kulometná rota a na stanici Polovina 1. kulometná rota a plukovní dělostřelectvo.

Důležité doly v Čeremchově, 152 km severozápadně od Irkutsku, byly svěřeny II. praporu, 2. kulometné a výzvědné rotě a obrněnému vlaku Janošik 2. Miloš Sum si poznamenal, že se sem dostal 25. prosince 1919. Úsek ochrany byl 242 km dlouhý, a to od stanice Mingatuj do stanice Polovina včetně.

V obvodu na východ od sibiřsko-bolševické fronty až do Zabajkalí existovaly po zničení armády admirála Alexandra V. Kolčaka v jednotlivých městech pouze bezmocné zbytky admirálovy vlády. O svržení toho zbytku se pokusila v Irkutsku od 24. prosince 1919 do 5. ledna 1920 revoluční vojska, šlo o tzv. eserský převrat. Programem nové vlády bylo ukončení občanské války a mír s bolševiky, svolání ústavodárného shromáždění, obnovení všech svobod atd. Vojenské oddíly nové vlády se přiblížily po pře-

vratu k trati, ale na zakročení legií se zdržovaly ve vzdálenosti asi 21 km.

Esterský převrat se rozšířil od Irkutsku na východ až po okruh vlády atamana Semjonova, na západ k pásmu postupu regulérních bolševických vojsk. Ataman Semjonov pod vlivem Japonců bránil odjezdu čs. částí. Teprve zbraněmi I. divize, odjíždějící již do Vladivostoku, byl přinucen k pasivitě. V době největší bolševické agitace došla zpráva, že vlak se zlatým ruským pokladem a admirálem Alexandrem V. Kolčákem a některými členy jeho vlády přijíždí k Čeremchovu.^{45/}

Rok 1920

Čeremchovo se hned v prvních dnech eserské vlády stalo centrem působení komunistické organizace, která čím dále tím více strhávala na svou stranu dělnické masy. Místní vláda v Čeremchovu sestavila 8. ledna 1920 rezoluci a zaslala ji centrální vládě v Irkutsku. Žádala v ní odstranění legionářských představitelů (inženýrů) v dolech a na železnici.

Nervozitu legionářů 7. pluku, kteří viděli těžkosti spojené s dobýváním uhlí, zvyšoval kromě stávajících poměrů v uhelném revíru ještě i veliký počet projíždějících vlaků s legionáři jiných pluků, kteří neměli tak vysoké početní stavy jako Tatranský pluk, který se již v Tomsku tísnil v sedmi ešelonech a počet vagonů byl znovu zredukován.

Život jednotlivých posádek v okruhu Zima-Polovina nebyl všude stejný. Život posádky v Zimě nebyl, nehledě na namáhavou službu, jednotvárný. Strýček Riley převzal po 4. pluku klub, zřízený v místnosti železničního kasina. Byla zřízena i čítárna. Divadelní sál za stávajících poměrů plně vyhovoval potřebám plukovního divadelního kroužku i ruského obecenstva. Bylo uspořádáno několik představení (Staří blázni, Mlsáničko) a na Silvestra večírek při smyčkové hudbě pluku. Ani pěvecký kroužek nezapomněl. Kromě toho byla hostem ziminské posádky již dobře známá dramatická společnost IOOMV, která doplněným a uspořádaným programem způsobila všem několik příjemných večerů. Akcí, k níž dal podnět osvětový kroužek pluku, bylo do 1. ledna 1920 vybráno na 100 000 rublů ve prospěch Českého srdce. Sportovci z řad pluku bylo zřízeno kluziště, jež bylo denně po několik hodin místem příjemné zábavy. Ne tak příjemný pobyt byl v jiných posádkách pluku.

Ale takřka proti očekávání byl dne 26. ledna I. prapor směněn na stanici Zima částí 9. pluku. Směněný I. prapor zesílil posádku v Čeremchově. Dne 27. ledna odjel i štáb 7. pluku ze Zimy do Poloviny, čímž byl úsek pluku značně zkrácen. Pořadí odjezdu na východ, tj. 3. divize za druhou, mělo být zachováno. Dne 27. ledna projížděl kurýr velitele 3. divize do Irkutsku ku štábu čs. vojsk s upozorněním na poměry v zadním voji. Patrně na základě těchto informací byl rozkaz k odjezdu 7. pluku z Čeremchova zrušen, pluk měl zůstat i nadále na svých místech a 3. divize měla předjíž-

dět 2. divizi. Sedmý pluk byl však již částečně v pohybu a ostatní části pluku byly již na odjezd úplně připraveny. Trén byl zlikvidován, saně prodány a koně odvedeny do Innokentěvské k likvidaci. Celý pluk byl již stisněn v pěti ešelonech. Tato nejasná situace trvala do 3. února, kdy asi v 5 hodin převzal fakticky velitel 9. pluku velitelství úseku a jeho částí ochrannou službu, a tak konečně 5. února byly poslední části 7. pluku odpravovány na východ.

Odjezdem pluku z Čeremchova se ocitly legionářské vlaky na volné cestě na východ. Pluk byl při projíždění stanicí Polovina, Sum si poznamenal datum 3. února 1920, rozdělen takto: 1. ešelon I. prapor, 2. ešelon II. prapor a strážní oddíl, 3. ešelon III. prapor a plukovní dělostřelectvo, 4. ešelon kulometný prapor a plukovní zbrojírna a 5. ešelon štáb pluku, výzvědná rota, plukovní hudba a mužstvo plukovního trénu. Zásobovací vlak pluku, dílny a kanceláře byly již před tím likvidovány, stejně jako byly zlikvidovány začátkem února oba obrněné vlaky.

Po týdenní zastávce na stanici Polovina a dvoudenní na stanici Innokentěvská projely všechny ešelony pluku za 6. plukem Irkutskem. Vlaky pro jízdu na Mandžuské dráze byly sestaveny po 80 osách. Při příjezdu do oblasti vojska atamana Semjonova bylo nutno zakázat všem jakýkoliv rozhovor o čs. vojsku s ruskými nebo japonskými vojáky, neboť incidenty se Semjonovci, podporovanými Japonci, byly na denním pořádku.

Po několikadenních zastávkách na stanicích Kruhobajkalské dráhy dorazily vlaky 7. pluku do Myssové a odsud byly v druhé polovině února dirigovány dále k Verchně Udínsku. Na tomto území se odehrávaly právě boje povstalců proti semjonovským a japonským vojskům. Povstalci čekali jen na odjezd čs. legií, aby se mohli všemi silami vrhnout proti Semjonovcům. Odjezd byl však uměle brzděn japonskými dopravními orgány, a kromě toho narážel na četné překážky technického rázu. Proto se rozhodli povstalci k zahájení bojové činnosti i bez ohledu na legionáře 7. pluku. Samozřejmě tím trpěla doprava ještě více. Následkem těchto třenic museli legionáři opětně převzít ochranu některých důležitých bodů na trati. Tato ochranná služba trvala však jen krátce a 7. pluk byl rozložen na stanici Zagrajevo, Petrovský závod a Tarbagataj.^{46/}

Konečně po čtrnáctidenní zastávce na stanici Petrovský závod, kam se Sum dostal 5. března 1920, byly vlaky pluku vypraveny opět dále, a to zase s ohledem na bezpečnost dopravy. Přítomnost vlaků s bojovými částmi měla působit na ruské železniční úřady, aby po dobu pobytu na uvedených stanicích mohly projet všechny čs. nebojové vlaky ze západu na východ z nebezpečného úseku Čita-Myssovaja. Pluk se zde zdržel několik dní a projel pak rychle Čitou (Sum 12. února 1920), jejíž úřady odpravovaly ešelony z důvodů taktických a politických nyní velmi rychle.

45/ SKÁCEL, Jindřich: *Československá armáda v Rusku a Kolčak*. Praha 1926, s. 292–364.

46/ ŠTEIDLER, František, Vladimír: *Československé hnutí na Rusi*. Praha 1921, s. 100–108.

Po průjezdu nebojových částí čs. vojska byly i vlaky 7. pluku vypraveny přes Karymskuju a Olovjannuju (Sum 14. února) k hranicím Mandžuska (oblast v severovýchodní Číně, Sum píše Mandžurie). Dne 18. března byl vlak štábu pluku již na stanici Mandžurija, Sum sem přijel až 25. února 1920. Konečně dne 23. března 1920 došel rozkaz k vypravení vlaků 7. pluku na východ, takže za dva dny vyjeli a vlak štábu pluku byl již 6. dubna na prozatímní zastávce na stanici Mulino, stejně jako Sum. Po mandžuské trati probíhala doprava dosti hladce a rychle, až na malé zastávky, zavíňné spěšnou evakuací Japonců. Asi po třídní cestě dosáhly vlaky pluku východních hranic Mandžuska.

Na zbývajícím malém úseku dráhy Pograničnaja (Sum 15. dubna) – Vladivostok narazili však na překážky, protože zdejší trať byla přeplněna československými, již vyprázdněnými, ale dosud na západ nevypravenými vlaky. K zajištění dopravy na úseku dráhy Pograničnaja–Nikolsk Ussurijskij (Sum 21. dubna) bylo nutno opět chránit důležitější dopravní body. Vlaky pluku byly rozestaveny: na stanici Pograničnaja štáb pluku a III. prapor, na stanici Grodekovo I. prapor, na stanici Chorvatovo II. prapor a na stanici Golenky kulometný prapor. Od Pograničné do Vladivostoku byla doprava úplně v rukou Japonců.

Vladivostok byl místem, odkud byly vypravovány transportní lodě s legionáři zpět do vlasti.^{47/} Po všech svízelných dorazil vlak pluku s Milošem Sumem dne 23. dubna 1920 večer na stanici vladivostockého předměstí Pěrvaja Rječka. V tu dobu se naložoval právě transport lodí President Grant, k jehož doplnění byl přibrán plukovní trén (bez materiálu a koní) 7. pluku, 3. kulometná rota a 18 mužů 2. roty.

Ostatní části pluku byly převezeny na nádraží Vladivostok, kde bylo zlikvidováno hospodářství pluku (odevzdány polní kuchyně, pekárny, zařízení, zásoby, přebytečná výzbroj a výstroj, plukovní děla apod.). Šest důstojníků a 15 střelců bylo odesláno s transporty lodí Tver a Keemun. Poněvadž loď určená pro transport 7. pluku ve Vladivostoku ještě nepřišla a uvolnění nádraží pro jiné části bylo velmi naléhavé, byly části pluku na vlečných loďkách (baržích) převezeny do kasáren na Ruský ostrov, Miloš Sum tu pobýval od 30. dubna 1920. Byl to opevněný ostrov asi 10 km před vjezdem do přístavu Vladivostok. Očekával se příjezd anglické lodě Ixion z Honkongu, určené pro 7. pluk. Transport měl být prvním přes Tichý oceán do kanadského přístavu Vancouver, odtud po souši do některého přístavu východní Kanady a pak dále opět některou anglickou lodí do Evropy. Loď Ixion se však opozdila a do Vladivostoku dorazila teprve

47/ Největší počet legionářů byl z vladivostockého přístavu odtransportován mezi prosincem 1919 a zářím 1920, poslední čs. eselon se do Vladivostoku dostaly až počátkem června 1920. Celkem bylo odtud vypraveno 42 lodních transportů (šest z nich přepravovalo invalidy), které odvezly 72 644 osob, mezi nimi 3 004 důstojníků, 53 455 vojáků a poddůstojníků, 4 914 invalidů, 1 726 žen a 717 dětí. Převahu zhruba poloviny obstarala americká plavidla, třetinu odvezly lodě britské a zbytek lodě japonské, francouzské, italské a čs. loď Legie. Čs. legionáři zanechali v Rusku 3 652 padlých a 739 nezvěstných. Viz *Legionářský směr*. Transporty speciál. Praha 2020, zvl. s. 70–71.

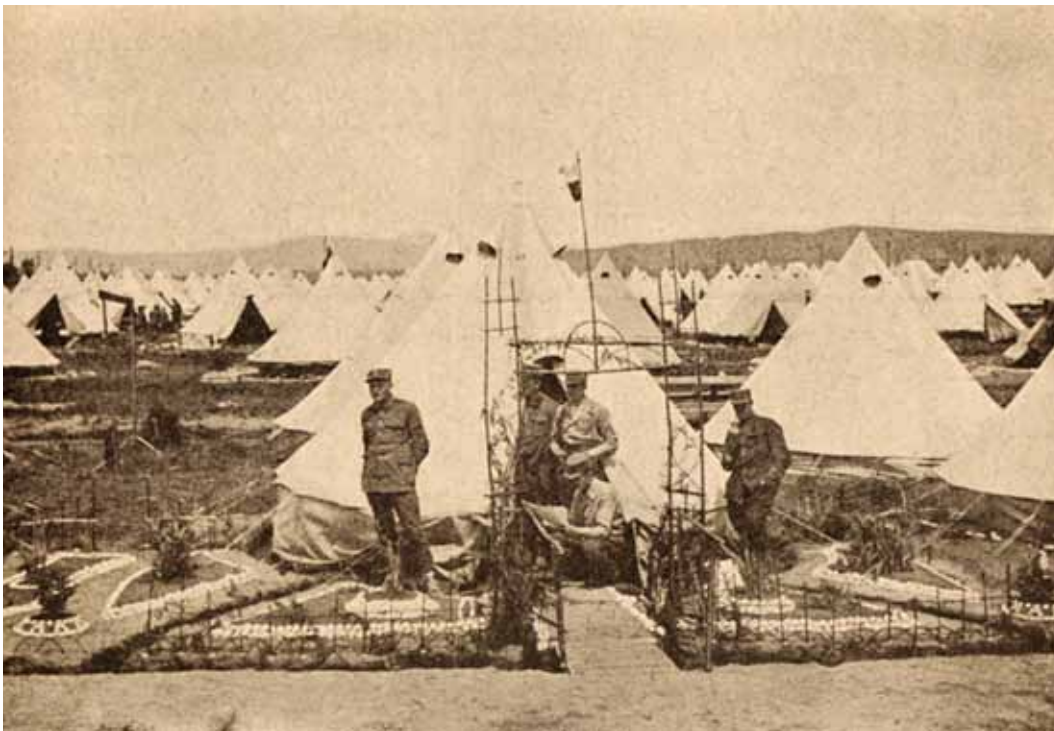
Naložování 7. pluku na Ixion

dne 22. května odpoledne. Ještě téhož dne bylo započato s naložováním. Transport se skládal vedle 7. pluku ještě z úderného praporu a jízdní baterie Kulikovského, celkem se jednalo asi o 2 900 mužů.

Druhého dne odrazili od asijských břehů, projeli 25. května dopoledne Sungarským průlivem mezi japonskými ostrovy Jeze a Nippon. Před nimi bylo asi 8 150 km k prvnímu cíli, Vancouveru. I na palubě se projevovala horlivá činnost spojených osvětových kroužků. Byl vydáván lodní časopis Mořem a souší, v němž byla zveřejňována zajímavá data o lodí a informační popis různých míst v Kanadě.

Po patnáctidenní nepřetržité plavbě veplul Ixion 6. června do vancouverského přístavu. Za dvě hodiny byl celý transport i se spoustou evakuačních zavazadel úplně vyloděn a zavazadla ihned převezena nákladními automobily na nádraží a přímo do přichystaných vlakových souprav. Za zvuků obou hudeb (7. pluku a úderného praporu) prošli legionáři městem na nádraží, kde je očekávalo pět připravených osobních vlaků. Obyvatelstvo Vancouveru si je prohlíželo zvědavě, ale úplně chladně, protože je očekávali jako nedisciplinované a rozkladné zbytky jakési armády ze Sibíře.

Ještě téže noci vyjely části transportu Ixion v pěti vlacích z Vancouveru po Severní kanadské pacifické dráze na východ. Cestovali pohořím Rocky Mountains a Kanadským národním parkem a za týden je převezly rychlé americké lokomotivy přes celou Kanadu (asi 5 000 km) na východní pobřeží. Konečná stanice byl Valcartier Camp u Québecu (původně letní vo-

Stanové ležení 7. pluku ve Valcartieru

jenský tábor kanadského vojska z dob války, odkud odjížděli do Francie). Stanové ležení bylo ve volné přírodě v lese při řece St. Charles, poblíž železniční stanice Valcartier, 12 km od Québecu.

Dne 18. června přehlížel části transportu Ixion, tj. 7. pluk, úderný prapor a baterii Kulikovského, generální guvernér Kanady Victor Christian William Cavendish, 9. vévoda z Devonshiru. Důstojným způsobem byla 5. července na kanadské pevnině oslavena památka M. J. Husa. Dne 8. července odjel I. prapor, 5., 6., výzvědná a 2. kulometná rota s úderným praporem a jízdní baterií Kulikovského na bývalé ruské, nyní anglické lodi Czaritz z Québecu do Cuxhavenu. Zbytek pluku s některými oddíly 8. pluku odjel dne 14. července z Valcartier dráhou do Halifaxu. Odtud odplul dne 15. července na anglické lodi Belgic rovněž na Cuxhavenu. Bez zvláštních nehod doplula Czaritz dne 19. července a Belgic dne 25. července 1920 do Cuxhavenu.^{48/}

Část pluku, včetně velitelství, zažila v Německu nepříjemné přivítání ze strany Němců. Ti nesli nemile průjezd legionářů a uspořádali na stanicích několik provokativních demonstrací, takže původní směr jízdy, z obavy před ostřejšími konflikty v Sasku, byl změněn a transport byl odkloněn na Jenu, Norimberk a do pohraniční stanice Brody n. L. V Brodech přesedli 28. července do čs. osobních vlaků a pokračovali v jízdě do Plzně.

48/ LUPÍNEK, František: Shledání po letech. In: *Cestami odboje*. 5. Praha 1929, s. 205–209.

Čech-Slovák: příjmení *Suma*
 Křest. jm. původní *Chilov* pravosl. otecstvo *graut.*
 Den *4*, měsíc *8* rok *1890* a místo narození
 Domov. obec *Píčov* polit. okres *70*
 Adresa na své rodiče a příbuzné *70*
 Číslo pl. v rak. arm. *73 žen.* hodnost tamtéž
 Zaměstnání *culat* vzdělání *- ob.*
 Politická přilůsnost ve vlasti (Sokol)
 Svoboden, ženat, vdovec, děti, kdy a kde zajat *20/10 Bruskeřo*
 Místo posledního pobytu v zajetí *7. českoslov. vojska*
 Zafazen do českoslov. vojska dne *20/10* 191*8* v *Borospole*
 Čís. pluku *7*, roty *8* čes. voj. i hodnost v něm *desát.*
 Vlastnoruční podpis: *Mil. Suma*
Píčov, Klemova 4.

Evidenční list M. Suma o působení v legiích

Pozdě v noci dorazil vlak s velitelstvím do Plzně, kde zůstal až do rána. Ráno nastoupily všechny části pluku před staniční budovou k oficiálnímu uvítání tehdejšími ministrem Národní obrany dr. Ivanem Markovičem, velitelem čs. vojska na Rusi generálem Janem Syrovým, zástupci vlády, města Plzně, sokolstva a různých korporací. Po poledni vyjel transport dále po trati České Budějovice–Jihlava–Brno–Bratislavu do Nitry, kam dorazil 31. července. Roty z transportu a velitelství se ubytovaly přechodně v Mašarykových kasárnách. V několika dnech byl celý transport až na malý oddíl, ponechaný ku strážní službě, propuštěn na repatriční tříměsíční dovolenou a po jejím uplynutí byla provedena demobilizace.^{49/}

Deník a album s obrazovými materiály

Miloš Suma si začal vést na vojné deník, zřejmě částečně z dlouhé chvíle, ale možná také díky tomu, že si byl alespoň pocitově vědom toho, jak

49/ Uvádím vzpomínky jiných legionářů na život v 7. střeleckém pluku, viz JÍŠA, Zdeněk: *Českoslovenští legionáři – rodáci a občané okresu Písek*. Písek 1999, s. 42–44. (Jan Kouba); OLŠINA Miroslav: *Českoslovenští legionáři okresu Kroměříž*. Kroměříž 2002, s. 31–35. (Zdeněk Marek); POSPÍŠILOVÁ, Jaroslava: *Českoslovenští legionáři z okresu Hradec Králové 1914–1920*. Hradec Králové 2000, s. 35–36. (Rudolf Maděra.); TOPINKA, Jiří: *Legionáři Berounska 1914 až 1920. První odboj. Vzpomínky. Seznamy*. Beroun 2001, s. 44–52. (František Procházka)

ošidná je paměť, a naopak jak důležité je uchovat své individuální zážitky. To není každému dáno, je to projev určitého subjektivního založení.

V roce 1932 se rozhodl přepsat své deníkové záznamy z doby první světové války, které byly již částečně nečitelné, aby tak zachoval památku na svůj život v legiích. Byl si vědom omezení, která se pojila s jeho vyprávěním, nicméně chtěl, aby jeho zážitky zůstaly zachovány potomkům jako vyličení pocitů ještě nezralého, neuvědomělého hochy, který byl vyrván z domova, z kterého se předtím nikdy nevzdálil, který si nemohl a neuměl vytvořit ještě svůj názor na vše, co se kolem něho dělo, a který si zaznamenával své zážitky a poznatky ještě velmi neuvědoměle. Přesto to bylo částečné zrcadlo jeho duše. Výsledné dílo mělo být obrazem života jednoho ze statisiců, kteří tvořili nový – snad lepší svět. Domníval se, že právě to prosté nazírání, ještě neuzrálé, bude na celém tom díle to nejpěknější. Neubráníl se ale tomu, že do popisu přidal i něco z pozdější doby. Nejzřejmější je to tam kde při hodnocení některých spolubojovníků z roty používá označení „Švejk“. Ovšem kniha Františka Haška vyšla až v roce 1921.^{50/}

Deník má 374 stran rukopisu, zápisy jsou z následujících let a dnů:
1915 – 19. 6. – 28. 6., 3. 7. – 31. 7., 1. 8. – 31. 8., 1. 9. – 30. 9., 1. 10. – 29. 10;
1919 – 1. 1. – 31. 1., 1. 2. – 28. 2., 1. 3. – 31. 3., 1. 4. – 30. 4., 1. 5. – 26. 5.,
28. 5. – 31. 5., 1. 6. – 3. 6., 6. 6. – 11. 6., 14. 6. – 17. 6., 22. 6., 26. 6.,
4. 7., 30. 7., 6. 8. – 7. 8., 20. 8. – 21. 8., 28. 8., 30. 8., 3. 9., 5. 9., 11. 11.,
14. 11., 5. 12., 7. 12. – 23. 12., 25. 12. – 31. 12.;
1920 – 1. 1., 22. 1., 26. 1., 29. 1., 2. 2. – 29. 2., 1. 3. – 31. 3., 1. 4. – 30. 4.,
1. 5. – 31. 5., 1. 6. – 24. 6., 27. 6., 29. 6., 1. 7., 3. 7. – 7. 7., 14. 7. – 31. 7.,
1. 8. – 2. 8.

Text deníku je doprovázen ilustracemi, které byly překresleny jednak z původních deníkových listů, jednak z obrázků a skic, pořizovaných příležitostně po cestě. Miloš Sum také uspořádal na 82 stranách album obrázků, většinou kreseb tužkou, perokreseb a akvarelů, ale také fotografií a pohlednic, které jeho deníkové záznamy vhodně doplňuje.^{51/}

Miloš Sum prožil odsun legionářů z Ukrajiny začátkem března 1918 na východ po magistrále, obsazení Novonikolajevska, boj u Murina a o bajkalské tunely a návrat ze stanice Olovjanná na západ na volžskou frontu ke Kunguru, kde měl dále podíl na bojových akcích u Tatarské Birmy a Lebeděvky. Podstatná část Sumových zápisků se ale týká let 1919 a 1920, což je období, ve kterém se legionářská armáda znovu, již podruhé přesunuje drahou na východ s konečnou ve Vladivostoku. Zároveň ještě po určitou dobu konali legionáři strážní službu kolem magistrály. Prošel Ukrajinou a Ruskem po trase dlouhé 9 600 km.^{52/}

50/ Ukázku ze svého deníku zveřejnil pod názvem U Burjatů v publikaci *Památník Československé obce legionářské, jednoty Přerov*. II. vydání. Přerov 1936, s. 80–85. Též Z mého válečného deníčku v publikaci *K dvacátému výročí republiky*, kterou vydala přerovská jednota v Přerově 1938, s. 43–47.

51/ Deník Miloše Sumy vyšel v Edici paměti Československé obce legionářské, sv. 10, pod názvem *Cukrář vojákem*, Praha 2019.

52/ Vojenský historický archiv Praha, legionářské spisy (služební výkaz M. Suma).

V jeho deníku ale nejsou takřka vůbec zaznamenány bojové operace. Výjimkou je popis vojenské operace u jezera Bajkal: „Vítá nás stanice téhož jména úplně rozbitá výbuchem. Zde řadí ještě boj. Jdeme do předních pozic. Strmé skály padající přímo do vody jsou provrtány asi 50 tunely a o každý je sváděn boj. Gajda osnuje obchvatný plán. My ustupujeme a zakopáváme se napříč trati až hluboko do pralesů a tunder. Jedna skupina obchází přes hory do týlu bolševiků, kde mají vyhoditi menší most. A třetí skupina pluje přes jezero ještě dále do zázemí bolševiků, aby zadržela ustupující. Vše se daří dle plánu. Obrněný vlak bolševiků nás sleduje při ústupu a přejíždí osudný most. Obstřelují naše zákopy.

V ustanovenou chvíli pobřežní obchvatná skupina vyhazuje most do povětří a obrněný vlak i s několika jinými má odříznutou cestu zpět. Zmocňujeme se jich i s většinou posádky. Zbytek utekl do pralesů. A nyní nastává nelidské, děsné zvěrstvo. Ruští, bojující s námi páchají takové násilnosti, že se až tají dech. Zajatce vysvlékají do naha a pouštějí zdánlivě na svobodu. Když jsou několik desítek kroků vzdáleni, tu počnou po nich střílet, až je všechny ubijí. A řetěz násilností jest nepřerušen až do Zabajkali. Zachránili jsme všechny tunely až na poslední, který bolševici výbuchem zasypali. Tím jsme zdrženi na několik dní. Po opravě tunelu pronásledování pokračuje. To však děje se před námi bezprostředně a my jsme jen svědky hromadných poprav zajatců. Na jednom nádraží v pravém slova smyslu hromada popravených zastřelením. Asi dva Rusové olupují mrtvolu o zlaté zuby a pomáhají si při tom kolbami pušek. Takových výjevů je velmi mnoho a na obou stranách. Vidíme příšerně zohavené mrtvolu umučených bolševiky. Pak uvidíme hroznou pomstu za umučeného Ušakova. Nedá se to slovy vypsat. Tak dojíždíme až do Olovjanné, kde spojujeme se se skupinou východní.“^{53/}

Sum si všímá především vnitřního života kolem sebe v četě, v těplušece, zabývá se sebou samým v interakci se svým okolím. Dotýká se sice do určité míry obecnějších otázek politického vedení legií. Nejvyšší autoritou je mu T. G. Masaryk, o kterém uvádí 7. března 1919: „Den památný den jmenin našeho drahého tatíčka Masaryka. Co naděje nám vložil v těžkých chvílích v naše duše a dnes – jsme sirotci. Nyní, kdy bychom jej potřebovali znovu, a ještě nutněji než na Ukrajině, aby nás posílil a zvedl z duševní malátnosti a zachytil nás dříve, než se zřítíme do neznáma. Však doufáme sami v sebe a neztrácejme zmužilosti. Ale opět potkáváme se s odporem velení. Fúj – plijí na celý svět při vzpomínce na naše hlavy nyní v Rusku nás vedoucí.“ Vyjadřuje svůj negativní postoj k Bohdanovi Pavlu, kterého viní z průtahů při návratu do vlasti: „Národ velmi radikálně žádá naši odpravku a chce ji věnovat vše. Také se v něm bručí na vládu ohledně delegace, se kterou, musíme se přiznat, nebyli jsme velmi spokojeni. Mohli jsme být dávno pryč, toť pravda, ba dokonce ani Ural po druhé jsme vidět nemuseli. Vinu však kladu neinformovanosti, buď žádné nebo špatné, kterou podával Pavlu. Pavlu (Kramářovec) ve spojení s Janinem jsou toho všeho příčinou. Jejich výmluvy byly – technické překážky – lodičky a podobně. Ovšem, věřím tomu, ale kdyby se pracovalo

53/ Srovnej STEIDLER, F.: Smrt ppl. B. F. Ušakova. In: *Cestami odboje*. 4. Praha 1928, s. 198.

na tomto od našeho odjezdu z Ukrajiny, dávno by se všechny překážky překonaly. Místo toho byly překážky ty několika jednotlivci nejen zveličovány, ale i uměle podporovány, a když jsme my chtěli nápravu, tedy nejlepší naši lidé byli prostě arestováni. Však toto bude mít jednou ještě velikou dohru.“ Také generál Maurice Janin, starší člověk, trochu rozčilený v době, kdy jej Sum viděl, neučinil na něj dobrý dojem. Dne 29. dubna 1919 přijel k jednotce Bohdan Pavlů a generál Jan Syrový, kterého musela Sumova rota jít uvítat. Poznamenal si do deníku: „... nepojmenoval nás ani bratry, o což vlastně se ani moc neprosíme, ba naopak, neradi bychom takové „bratry“ měli. Však přece mělo by to být.“

V rámci vojenské jednotky zaznamenáváme zprvu jeho nesmělé pochybnosti o smyslu některých rozkazů. Dne 16. února 1919 vzpomínal na události z listopadu předchozího roku, kdy pluk odmítl jít na frontu: „Ach, ta naše rota. Žádná jednotnost v politických náhledech. Jak vystoupil náš pluk proti jít na frontu, to naše rota opět musela mít opozici, ač pouze malá část, ale přece to učinilo špatné oko u ostatních rot. Tím vznikla nenávisť. Však těch několik „švejků“ rýpe dále tak, že nemůže přijít ke shodě v rotě. A nyní opět. Důvěrník naší roty za ono vystoupení byl arestován ještě s druhými od jiných rot, kteří však již učinili kroky, aby byli propuštěni a nota bene i důstojníci jsou v tom zahrnuti. U nás teprve chtějí (rotní komitét) začít, ale nevím, s jakou pochodí u rot; zítra má být rozhodné slovo ohledně vyslání deputace k soudu.“ Došlo z jeho strany i k odmítnutí splnit rozkaz, i když to nebylo přímo v bojové situaci. Dne 22. února 1920 si zapsal: „Stále na místě. Dnes měli jsme opět nakládat dříví. Náš vagon se odkázal, poněvadž nejsme žádnými nádeníky Japonců a Semenova. Ostatní z roty šli. Po obědě svolal rotný rotu a začalo kázání. Já jsem mu odůvodnil, proč jsme nepracovali, a pak pohádal se rotný ještě s několika bratry a byl rozchod. Tím skončila „dřevová“ aféra. Samo sebou, že máme „rozlitéj vocet“ jak u načalstva, tak i u některých jednotlivců z roty. Z toho však si mnoho neděláme a více pracovat nebudeme. Toť rezultat.“^{54/}

Všimá si dění kolem svolání sjezdu delegátů čs. vojska do Tomska 20. května 1919 a příprav sjezdu, který se následně sešel v Irkutsku 11. června téhož roku: „Bylo by smutné, aby až do takové krajnosti bylo vše hnáno. Toho nikdy nesmí být. Jak se k tomu všemu chovat? Je to těžké, však povinnost káže být při mužstvu, neb v nich vidím národ, vůli, spravedlnost a právo. Proč nechtějí připustit sjezdu? – Snad z bázně? – Vždyť my nechceme nic nemožného – pouze nápravu vnitřní. Či snad nechtějí odhalit to bláto, které natropili ve všem?“

Atmosféra mezi legionáři, tak jak ji popisuje Sum, se změnila. Zmiňuje samochválu, kdy se každý hledí udělat tím největším hrdinou. Legionáři se pídili po penězích a dokázali je pak velmi rychle prohrát. Naopak upadal výcvik a mizela chuť a hrdinnost k válčení. To bylo spojené s tím, že po vzniku Československé republiky zmizel cíl a ideál. Ve vagonu pře-

vládly jen samé rozmišky a zášť. Naznačuje, že se objevuje dělení na negramotné frontovíky a gramotné v kanceláři a vůbec v týlu. Nastupuje rivalita mezi pluky, vyčítá se rychlejší postupu jedněch na úkor druhých po dráze.^{55/}

Určitá část zápisů se týká sexuálních styků legionářů s ruskými ženami, z čehož pramenilo velké rozšíření pohlavních nemocí. Sum si dovolil odhad v tomto směru, že, „pokud se s tím něco neudělá, ani 10 % zdravých se nevrátí domů. Snad pozbyli rozumu, neb jejich zlomyslnost dosahuje obrovské výše! Velké procento jich je „nakaženo“, však nedbají toho a provádějí ještě takové věci, že jsou neuvěřitelné. Zásadou jejich jest: Když „hrajú“ já, tedy ať to má druhý také, a podle toho si počínají. Ač zkažen, přece pokouší se o další rozšíření nemoci. – Dva hoši stojí v nádražní čekárně. Tu jde dívka mimo a jeden ze stojících odchází za ní. Za nedlouho se vrací a se smíchem praví: Teď to tam má i s „pentlíčkou“. Smutné zjevy.“

V únoru 1919 si stěžoval na jednání svého přítele Bedřicha Laboně, který jej v rozhovorech pokoušel, protože častým tématem rozhovoru byly ženy. Miloš Sum ruskou ženu nehodnotil kladně, zdálo se mu, že je jím vrozená povolnost. Ze zápisů poznáváme, že Sum ještě žádné sexuální zkušenosti neměl: „11. 3. 1919 večer. Išim. Procházíme se večer po nádraží, přišlo mi na mysl, abych již jednou začal stýkati se s něžným pohlavím. Vždyť už je na čase. A obzvlášť zde v Rusku, kde je příležitost pobavit se lehčí, a přitom ještě zdokonalíš znalosti ruského jazyka. Musím se stydět sám před sebou; vždyť neumím mluvit! Slovní mé obraty jsou takové neomalené, přímo směšné. Ale někdy musím začít! Již příležitostí jsem měl několik, ale odvaha vždy scházela; či stud, anebo jakási nesmělost, bázeň před čímsi dosud nepoznaným. Vzpomínám, jak kdysi Beda vyprávěl, že nezapomene na ty krásné procházky s „Ludou“, lehou dívkou, a na jejich rozmluvy. Prý nikdy nemůže muž muži tolik krásného, mi neznámého říci, jako on a ona. A já – dosud nezkušené dítě.“

O něco později na základě rozhovoru s Bedřichem Laboněm s Antonínem Hůfem přiznával, že musí „před nimi do pozadí daleko, a pokud je budu chtít dohonit, tedy musím napnout všechny své síly, ač nevím, zda budou ony k tomu dostatečné. Ne, neodstoupím, musím, vždyť je nejvyšší čas! Ach, já ještě nezkušené dítě, jak těžké budou první začátky do vstupu v svět. Však musím jen pevnou vůli a energii mít; proč je jí u mne tak málo? Snad je, ale – spí, neprobuzena, neb nikdy jsem se nepokoušel o její uplatnění.“

Podle jednoho dubnového zápisu z roku 1919 se ve vagonu časně z rána strhla vážná hádka, a to, když se jeden bratr vyslovil, že by bylo záhod-

54/ Srovnej HUTEČKA, Jiří: Muži proti ohni. Motivace, morálka a mužnost českých vojáků Velké války 1914–1918. Praha 2014.

55/ O životě legionářů viz VÁCHA, Dalibor: Těplušky a ešelony. Českoslovenští legionáři na cestě napříč Ruskem. In: Soudobé dějiny. Praha 2008, č. 3–4, s. 607–638; VÁCHA, Dalibor: Českoslovenští legionáři na Rusi a jejich pohled na ženy v letech 1914–1920. Moderní dějiny, 2009, č. 1, s. 35–66; VÁCHA, Dalibor: Nejen nemoci pohlavní. Českoslovenští legionáři na Rusi a jejich zdraví. In: Čas zdravého ducha v zdravém těle. České Budějovice 2009, s. 175 až 201; VÁCHA, Dalibor: Bratrstvo. Všední a dramatické dny československých legií v Rusku 1914–1918. Praha 2015; VÁCHA, Dalibor: Ostrovy v bouři. Každodenní život československých legií v ruské občanské válce (1918–1920). Praha 2016.

Český večer, skupina III.
27.–28. 5. 1919 Tomsk,
M. Sum klečící nahoře vpravo

Český večer, skupina III. 27.–28. 5. 1919 Tomsk, M. Sum sedící na svém spolucvičícím vlevo

no postřílet všechny veneriky, což ovšem ani Sum neschvaloval, ač byl „abstinent“. Zavládlo veliké pobouření proti tomu, poněvadž ve vagonu bylo zastoupeno i několik bývalých veneriků. Však, jako obvykle, po bouři bývá klid, tak i zde; zanedlouho se bouře přehnala, a jako by se na věc zapomnělo, bylo vše ve dřívějším stavu.

Sumova těpluška se stala útočištěm všech ženštin. Každou noc v ní pobývala jiná dívka. Jednou to byla hubená Ruska, podruhé Polka kypící zdravím – a naposledy – hezká baletka, sedmnáctiletá dívčinka Lili s vyšším vzděláním, inteligentní a velice slušně se chovající.

Věc zašla až tak daleko, že Miloše Suma obvinila jedna těhotná žena, která žila ve vagonu s mužem-legionářem, protože nechtěla toto nechat na svém polovičním muži, že otcem dítěte je Sum, a chtěla to dokázat svědky. Když si 11. února 1920 Sum ve Sludance zapsal, že u jezera Bajkal se vystěhovala konečně poslední „kost“ z vagonu, a on si volně oddechl, musel vzápětí konstatovat, že hned večer si přivedli jinou.

Dalším záporným jevem, který Sum pranýřoval, byla konzumace alkoholu. Nakonec ale sám přiznal, že i on mu podlehl: „21. 12. 1919 neděle večer Alzamaj. Dva členové našeho kroužku mají jmeniny, tedy se pilo, hrálo a zpívalo. Však proklínám se v duchu, že jsem takovým slabochem a podléhám – alkoholu. Dlouho, velmi dlouho jsem odporoval, však déle již nemohu. A co ti

vlastně zbývá? Teď, v takové době, kdy nevíš, co bude, kdy nejsi v stavu ani minutku být veselým, kdy vše proklínáš a jsi blízek šílenství, tedy ze zlosti a žalu nad touto podlostí lidstva piješ – piješ? Však vždy jen s mírou. Piješ, by jsi zapomněl aspoň na moment na všechny útrapy, bys neviděl to příšerné a hrozné Budoucnost, kde stkví se jen smrt!“ Po nějaké době ale se z toho dostal a sám si gratuloval, že nevpil ani kapku alkoholu.

Častým slovem v jeho zápiscích je „nuda“, která se dostavila vždy při delších zastávkách (Tomsk 20. 3. 1919 – září 1919, Čeremchovo 25. 12. 1919 – začátek února 1920), při špatném počasí apod.

Od ledna 1919 byl znovu přidělen ke 4. četě 8. roty, protože na cestě do Kunguru se mu udělalo několik puchýřů na noze, takže musel opustit svoji četou a byl zatím do uzdravení přidělen k rotnímu trénu. Zastával funkci četaře, ale chtěl se jí zbavit, protože si poznamenal: „Co nejdříve vzdám se té nevděčné funkce četaře, chceš zařídit vše pro dobro všech a potom sklízíš nevděk. Obzvláště teď, co podruhé jsem přišel ke 4. četě, jest to nesnesitelné. Ano – nevděk světem vládne. Od rána do pozdního večera slyšíš jen samé narážky na každé slovo – a mlčet rovněž nevydržíš.“ To se stalo skutečností 17. února 1919. Dne 29. dubna 1919 byl převelen k 3. četě 8. roty: „Jsem u 3. čety – snad očekává mne tam lepší život anebo horší? Ten druhý stěží, neb nedovedu si představit většího pekla nad vagon 4. čety.“

Vztahy mezi obyvateli těplušky, kde se pohyboval Miloš Sum, byly proměnlivé, někdy smířlivé, až veselé, někdy napjaté a frustrující. Pro to opustil svoji dosavadní těplušku čtvrté čety, kde se poměry vyhroutily:

Český večer, skupina III. 27.–28. 5. 1919 Tomsk, M. Sum vpravo hlavou dolů

Český večer, skupina III. 27.–28. 5. 1919 Tomsk, M. Sum ležící vlevo

4. 5. 1919 „Včera odešel jsem z vagonu skandálů, hádek a nesvárů, z vagonu čtvrté čety – jak jsem tomu rád. Nyní žiji v „těpluše“ (je nás šest) tichým spokojeným životem. Aspoň začátek se zdá být takový, ale doufám, že se nezmění tak, aby vypadal jako bývalé mé bydliště, neb jsou zde dobří kluci.“

Po nějakém čase se i v novém prostředí objevily staré bolesti. Dne 13. května 1919 si dokonce zapsal do deníku: „Není odsud jiného východiska než – smrt. – Mám tušení, že nevrátím se domů.“ Hned o den později citoval verš z básně přítele Čtvrtníčka, který padl v bojích u Kozína. Báseň začínající „Co trní Osudu ti v cestu nasel spár / a vratké Štěstěny chvíl blažených tvář smavá“ jej provázela po celou dobu jeho putování po Rusku: „Stále tatáž nálada ve mně. – ,Co trní osudu.‘ – V tomto obsažen je nyní celý můj život – zoufalství nad sebou samým, naděje na změnu zmizela úplně a ukončení všeho – smrt. Nelekám se jí, ba naopak, ať přijde co nejrychleji a vysvobodí mne ze zoufalství.“

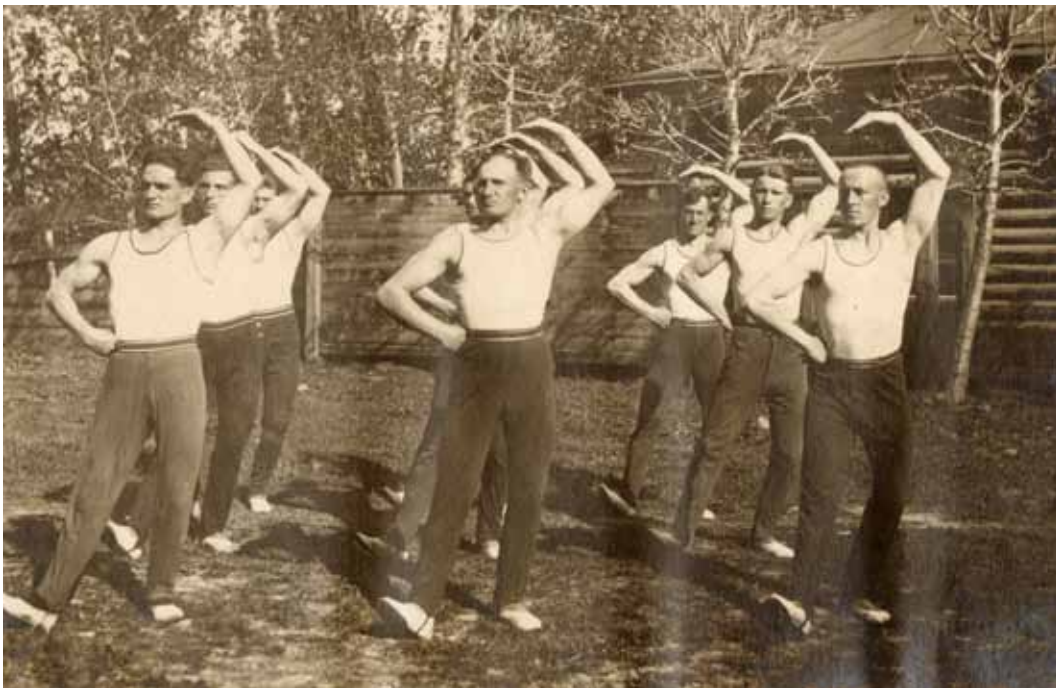
K užšímu kruhu Sumových přátel patřil jeho bratr František, dále přes všechny výhrady Bedřich Laboň, v závěrečné fázi cesty po magistrále se pak vyjádřil: „Žiji v báječné společnosti – jsem ve spodním vigvamu. Po levici Ferda Kokštajn, Pražák, student. Napravo Beđa a Tesař, velice pracovitý a čilý člověk, sympatický, rozumný. Žijeme v báječné shodě a spokojenosti. A pracuje se stále. Jeden dře angličtinu, druhý franštinu, historii rotní, ten maluje – stále ruch – práce. A tak prchá den za dnem.“ Jan Tesař a Václav Wild se mu pak stali druhy v malování a poznávání.

Miloš Sum využíval volné chvíle při delších zastávkách na magistrále k návštěvám muzeí a jiných kulturních zařízení. Útěchou a rozptýlením mu byla také tělesná cvičení, pokud byla k dispozici tělocvična, a také kopaná.

V druhé půlce února 1920 si našel zábavu v poznávání života Burjatů ve stanici Novoilinská ve dnech 22. února až 4. března 1920. Kresbou zachytil fyziognomii Burjatů a zaznamenal si i burjatské a japonské písmo.^{56/}

Pokud měl možnost, navštěvoval v ruských městech divadelní představení, která pak hodnotil. Dne 19. května 1919 si poznamenal, že jej uvrtili do účinkování v plukovním divadle v Tomsku: „Začíná se stavět jeviště v přírodě. Tež i divadelní kus se již chystá. A mne uvrtili rovněž do účinkujících a nota bene vrazili mi ještě jednu z hlavních rolí ženských. Nevím, jak to dopadne. No, vynasnažíme se.“ Poprvé vystupoval ve hře Lucifer 8. června 1919, kde byl obsazen do ženské role Aničky, a následovala řada dalších divadelních představení, v nichž vystupoval jako hlavní představitel ženských rolí: 15. června 1919 „Naše miminko“ (–); 22. června 1919 „Z českých mlýnů“ (Julie); 29. června 1919 „Panička za 300.000“ (–); 6. července 1919 „Maryša“ (Maryša); 20. července 1919 „Baj-kaj-laj“ (Stela); 27. července 1919 „Z budoucích manevrů“ (Mařka); 3. srpna 1919 „Zálety pana Měsíčka“ (Loli). V legiích vydával rovněž ilustrovaný divadelní

^{56/} Srovnej ZEMAN, Adolf: Černá víra. Náboženství sibiřsko-asijských kmenů. In: *Cestami odboje*. 5. Praha 1929, s. 60–68.

Český večer, skupina III. 27.–28. 5. 1919 Tomsk, M. Sum zcela vpravo

Dramatický odbor II. praporu 7. pluku na Sibiři, M. Sum v zadní řadě první zleva

časopis. Jeho divadelní činnost byla později oceněna třeba ve vyjádření Oldřicha Poura, který uvedl, že bratři František a Miloš Sumovi měli velmi dobré výsledky na poli divadelním, a to jednak jako herci, jednak jako dekoratéri. Divadlo v Tomsku bylo považováno za nejkrásnější na Sibiři.^{57/}

V Tomsku vydával též časopis pro rotu, nesoucí název Pegas, ale v deníku se o něm nevyjadřoval příliš dobře: „Rotní časopis. Ilustrovaný, humoristický; ne však valný, jak obsahem, tak i ilustrací. No, ale pro rotu stačí úplně.“^{58/}

Vzpomínal na domov, často pod dojmem měnící se přírody. Příležitostí byl také jeho svátek 30. prosince 1919: „Jak asi bych trávil dnešek doma? Nyní teprve poznávám, co jsem ztratil, a mohu oceniti vše to, co bylo pro mne učiněno. Jak se za to vše odměním? Z domu odcházel jsem jako dítě a nyní, kdy jsem vkročil opravdu do víru života, tedy potkává mne neřest, nenávisť, lež, podlost a ty jsi odsouzen žít v tomto prostředí bez pomoci, opuštěn a ponechán sám sobě. Jakých zkušeností pro život nabýváš? Žádných! Jen citelně budeš na sobě cítit stopy toho, co vlastně tobě škodí. Zde upadáš mravně i tělesně proti své vůli a nejsi schopen ubránit se tomu. Tak prožívám svůj svátek. Snad, snad příští bude lepší.“

Od začátku roku 1920 se množí jeho poznámky k tomu, jak se po návratu zapojí do domácí firmy, vypomůže rodičům a zčásti jim nahradí, o co je připravil: „Stále se cosi proslychá o odjezdu a štáb náš dnes už odejel. Opravdu, už se mi zde přestává líbit, potřebujeme změnu, jiné místo. Skutečně se stal z nás kočovný kmen, který nevydrží sedět na jednom místě ani minutu. A co doma? Nevím, ale mám sto chutí pustit se do světa, pryč, učit se poznávat. Ale musím býti doma, vždyť rodiče touží již po zaslouženém odpočinku a toto jest mojí svatou povinností. Odměním se jim a bohdá vynahradím vše.“

V deníku se objevuje i legionářský slang. Např. slovo gotování má význam „připravovat jídlo, oběd“, nebo oběd samotný. (Ráno jsme opět „gotovali“ brambory s konzervou.) Zajímavé je slovo latrinka, které Sum používá k označení nepravdivé zprávy, dnes bychom řekli „fake news“. (Latrinka ovšem „latrinka“, ale trochu na tom pravdy může být; Rovněž prý Gajda prohlásil, že nám do třech měsíců udělá cestu (asi latrinka).) Vyjádřením nesouhlasu, zklamání a frustrace bylo zvolání do bot! (Do Irkutsku přijela před několika dny delegace z vlasti. Dokud byla na cestě, každý se na ni těšil, neb doufal, že ta vysvobodí nás odsud, ale když přijela a upadla ihned v ruce našich pánů, kteří umějí báječně houpat, tedy nálada klesala a zdá se, že za chvíli se ozve jednohlasně „do bot s delegací“.) Když Sum píše, že pění „amerického strýčka Mr. Rileyho“ byl v lesíčku nedaleko ešelonu zřízen klub, později i biograf v přírodě, může jít o konstatování, že z peněz poslaných z USA byly tyto objekty postaveny, může ale jít o počeštěnou anglickou frázi vyjadřující bezstarostnou a blahobytnou existenci.

57/ POUR, Oldřich: Přerované v zahraničním odboji. In: Přerov. Přerovsko-Kojetínsko. Brno 1933, s. 47. Srovnej ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: České legionářské divadlo v Rusku. In: Cestami odboje. 5. Praha 1929, s. 78–82; Legie a múzy. K historii československých zahraničních vojsk v letech 1914–1920. Sborník Památníku národního písemnictví. Praha 2008.

58/ Srovnej POUR, Oldřich: Přerované v zahraničním odboji. In: Přerov. Přerovsko-Kojetínsko. Brno 1933, s. 47.

Divadlo v přírodě na stanici Tomsk I

Alegorický sokolský vůz, Irkutsk 28. 9. 1918

Průvod, Irkutsk 28. 9. 1918

Deník Miloše Suma určitě nepřináší ucelený přehled dějin československých legií v Rusku. Je to jen subjektivní pohled, který je omezen časově i pozicí, kterou v legiích zastával. Na druhou stranu přináší informace, které doplňují naše znalosti o vnitřním životě v legiích a o tom, jaký byl individuální zážitek jedné konkrétní osoby, mladého muže, který se vyučil cukrářem a na začátku dospělosti byl vržen do víru válečných událostí. Spolu s albem kreseb a dalších obrazových materiálů, které Miloš Sum na své cestě Ruskem a při návratu do vlasti vytvořil a posbíral, představuje deník jednu stránku z mnohovrstevnatého příběhu československých legií.^{59/}

59/ Deník a album jsou v majetku dědiců Miloše Suma. Zprávu o knize Cukrář vojákem napsal Michal Rak do časopisu Legionářský směr, 2019, č. 4, s. 55. Na knihu reagoval Jaroslav Skopal sérií článků pod názvem Miloš Sum, cukrář, legionář, výtvarník-kreslíř, sokolský činovník. Nové Přerovsko, 18. 2. 2021, s. 14; 26. 2. 2021, s. 14; 5. 3. 2021, s. 14; 12. 3. 2021, s. 14; 19. 3. 2021, s. 14; 26. 3. 2021, s. 14; 1. 4. 2021, s. 14; 9. 4. 2021, s. 14.

O autorech

Mgr. Petr Jirák

archivář Státního okresního archivu Přerov

p.jirak@pr.archives.cz

Mgr. Dagmar Komárková-Vykoukalová

středoškolská učitelka

dagvyk@centrum.cz

PhDr. Jiří Lapáček

ředitel Státního okresního archivu Přerov

j.lapacek@pr.archives.cz

PhDr. Miroslav Marada

archivář Státního okresního archivu Přerov

m.marada@pr.archives.cz

PhDr. Leoš Mlčák

historik umění

mlcakleos@seznam.cz

Jiří J. K. Nebeský

editor Hranické historické knihovny, www.historie.hranet.cz

jiri.nebesky@gmail.com

PhDr. Jan Štěpán, Ph.D.

archivář Zemského archivu v Opavě, pobočka Olomouc

j.stepan@ol.archives.cz

Bc. Eva Tydlačková, DiS.

archivářka Státního okresního archivu Přerov

e.slovakova@pr.archives.cz

Doc. PhDr. František Všetická, CSc.

literární historik a teoretik, prozaik, básník, překladatel

fvseticka@seznam.cz

PhDr. Karel Žurek

atelier pro průzkumy, rekonstrukce a restaurování památek s.r.o.,

Nové Sady č. 234, Dolany u Olomouce

karelzurek@volny.cz

Sborník Státního okresního archivu Přerov 29/2021

Vydal Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Přerov
Přerov 2021

Odpovědný redaktor Jiří Lapáček

Počet stran 240

Sazba Jiří J. K. Nebeský

Tisk GRAPP CZ, s.r.o.

Počet výtisků 400

ISBN 978-80-87632-77-2

ISSN 1214-4762